

Львівський державний університет внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Матеріали наукового семінару

21 червня 2019 р.

Львів
2019

УДК 342.4(477)
С89

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(*протокол від 26 червня 2019 р. № 11*)

Упорядник – **Н. Я. Лепіш**,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики:
С89 матеріали наукового семінару (21 червня 2019 р.) / упор.
Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 396 с.

Збірник містить тези доповідей та повідомлень із проблем теоретичного та прикладного значення теорії та практики сучасного конституціоналізму, реалізації положень Конституції України в законодавстві та діяльності органів влади в умовах суперечливого розвитку суспільства, стабілізації й упорядкування відносин у різних сферах суспільного життя.

Опубліковано в авторській редакції.

УДК 342.4(477)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

**КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ
ЯК БАГАТОАСПЕКТНЕ ЯВИЩЕ
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО
ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ**

Вітаю учасників наукового семінару, присвяченого важливій проблемі великого теоретичного та прикладного значення – проблемам теорії та практики сучасного конституціоналізму. Вона особливо актуальна для України, яка знаходяться у перехідному стані, коли кардинально змінюють суспільно-політичні координати державно-правового розвитку.

Безумовним надбанням людства вважається конституціоналізм – явище, що уособлює певну сукупність цінностей західної цивілізації. Сучасний конституціоналізм нерозривно пов'язаний з обмеженням державної влади в інтересах громадянського суспільства, основою якого є права і свободи людини.

Конституціоналізм – це багатовимірне явище державного та суспільно-політичного життя, яке на різних етапах розвитку конституційної державності набувало різних форм і наповнювалося різним змістом, яке пов'язане з формулюванням конституційних ідей і принципів, становленням конституційних традицій та формуванням конституційних доктрин, створенням конституційних проектів, прийняттям конституцій і внесенням до них змін.

Український конституціоналізм на всіх основних етапах свого розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових вчень минулого і досягнень світової конституційної думки, але мав відносно самостійний характер і був вельми розмаїтим як за формами конституцій та інших конституційних актів (договори, універсали тощо), так і своїм змістом: від виняткового глобалізму до крайнього регіоналізму, передбачаючи республіку і монархію, унітарну і федеративну держави тощо.

Отже, ми можемо охарактеризувати конституціоналізм як історичне поняття, виділити особливості його створення та розвитку в процесі державотворення Європейських країн; цей аспект дав можливість проаналізувати український конституціоналізм через короткий історичний екскурс (через процес становлення і розвитку української державності на різних її етапах).

Саме поняття конституціоналізм не можна розглядати первинним чи навіть самостійним, оскільки воно є похідним від поняття «конституція», як в етимологічному, так і в науково-теоретичному плані.

Конституція – той суспільний договір, який фіксує форми, способи, принципи, основи, права, обов'язки та інші взаємозв'язані між собою відносини держави та суспільства і їх реалізації.

Прийнята у червні 1996 року Конституція України, увібравши в себе досягнення вітчизняної та зарубіжної наукової юридичної думки, впродовж 23 років слугує правовою основою розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, правовим базисом формування і вдосконалення інститутів державної влади, становлення громадянського суспільства.

У ній з урахуванням європейських стандартів демократичної держави та історичного досвіду конституціоналізму було відображено стан розвитку українського суспільства і держави, визначено засади конституційного ладу України, закріплено основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

За останні два десятиліття в Україні накопичилося достатньо досвіду для підведення певних підсумків конституційно-правового розвитку. Ніхто не може заперечувати певні позитивні результати суспільної трансформації в нашій країні. У той же час першочерговим завданням суспільної трансформації було і залишається встановлення конституціоналізму та гарантування стабільності конституційно-правового розвитку. Але це неможливо без певної політичної та конституційної культури, без надійного гарантування верховенства права за допомогою демократичних інститутів. Одним із таких інститутів є конституційний суд, який був створений для того, щоб на основі встановлення конституціоналізму зміцнити імунну систему суспільного організму і не допустити системних соціальних катаклізмів, надати суспільному розвитку певної стабільності і динамізму.

Звернення до Конституції України показує, що права держава, народовладдя, верховенство права, гідність людини, свобода, конституційна демократія, розподіл влади, суспільна злагода, рівність, толерантність, плюралізм, солідарність та інші загально визнані цінності в їх органічній єдності становлять основу конституційних рішень.

Реалізація положень Конституції України в законодавстві та діяльності органів влади в умовах суперечливого розвитку суспільства сприяла певній стабілізації й упоряд-

куванню відносин у різних сферах суспільного життя. Натомість ігнорування або порушення конституційних норм призводили до конфліктів і погіршення політичного клімату та правопорядку в державі.

Доводиться констатувати, що в Україні присутня суттєва відірваність основоположних конституційних цінностей і принципів від соціальної дійсності. Її характерними рисами є низький рівень конституційної культури, системна неповноцінність механізмів забезпечення верховенства права, наявність деформованої, внутрішньо суперечливої правової системи, відсутність єдиного системного розуміння соціальних орієнтирів суспільного розвитку.

Стан сучасного українського суспільства і політичного процесу в Україні об'єктивно потребує необхідності вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Ці зміни мають сприяти досягненню визначеної у чинній Конституції України мети, пов'язаної, зокрема, з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, а також з необхідністю забезпечення наступництва у конституційному творенні.

Вони також продиктовані практикою застосування положень Конституції України, виявленням та необхідністю усунення в її змісті певних недоліків, а саме, недостатності гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, недоліків в організації та функціонуванні державного механізму, недосконалості системи стримувань і противаг, яка мала б забезпечувати збалансованість та єдність цього механізму.

Подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави зумовлює необхідність належного наукового забезпечення процесу творення націо-

нального конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму.

Разом з тим, практика реалізації Конституції України і внесення до неї змін свідчать про її певну, в тому числі концептуальну, недосконалість, завдяки чому виявлено недоліки, що впливали на виникнення політико-правових конфліктів або на законність їх розв'язання. Рівень захищеності конституційних прав громадян залишається досі низьким, не реалізується повною мірою головний обов'язок держави перед людиною.

Таким чином, суспільство і держава постають перед необхідністю усвідомлення вказаних недоліків і внесення відповідних змін до Конституції України.

Вироблення концепції змін до Основного Закону та на її основі законопроект про внесення змін до Конституції України стає все більш вагомим фактором стимулювання подальшого розвитку вітчизняної конституційно-правової думки, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення.

Водночас, доцільним є більш активне залучення вчених-правознавців до вирішення проблеми конституційного реформування державного управління.

Стан сучасного українського суспільства і політичного процесу в Україні об'єктивно потребує вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Необхідність і важливість змін до Конституції пояснюється насамперед потребою удосконалення політико-інституційного оформлення державності, відмова від рудиментів радянського правового спадку, втілення новітнього політико-правового бачення держави.

На наш погляд, сучасна правова держава – це насамперед такий політико-правовий режим функціонування суспільства, де держава, керуючись принципом верховенства права, в сукупності своїх складових і механізмів виступає середовищем, засобом і гарантом реалізації та захисту прав людини і громадянина.

Водночас, наукове забезпечення конституційно-правової модернізації має ґрунтуватися на засадах глибокого опанування теорії сучасного конституціоналізму, всебічного аналізу практики взаємодії України з міжнародними інституціями в питаннях конституційної реформи, творчого осягнення здобутків європейського правового і політичного простору, інтегруватися до якого прагне Україна. Це дозволить визначити оптимальні шляхи конституційного будівництва, які б органічно поєднували кращі зарубіжні напрацювання в цій галузі й усталені вітчизняні правові традиції.

Бажаю плідної роботи, успіху в утвердженні ідеалів та принципів українського конституціоналізму!

Р. І. Благуца,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Львівського державного університету
внутрішніх справ

А. І. Андрейків,
*кандидат юридичних наук,
керуючий партнер юридичної компанії
«Товариство правових левів»*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НОРМАТИВНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ

Не викликає заперечень той факт, що суспільні та міждержавні відносини наших днів мають посилений динамічний характер. Очевидним підтвердженням даної думки є поява нових норм, галузей та інститутів та органів внутрішньо-державного та міжнародного права які з'явилися за останні десятиріччя та не були відомі доктрині раніше. Тероризм, екологічна безпека, цифровий простір, нанотехнології, штучний інтелект та нові форми фінансових розрахунків та корупція лише підсилюють необхідність перегляду усталених теорій права та вказують на необхідність проактивного правового аналізу та прогнозування. Усвідомлення невідворотності модерних змін має поєднуватись із засадничими ідеями правового регулювання суспільних відносин, серед яких поєднання їх нормативної та інституційної визначеності являється фундаментальним.

Встановлюючи загальновизнані стандарти через приєднання в тій чи іншій формі до міжнародних договорів, держава бере на себе більш комплексний тягар по імплементації, реалізації та захисту їх положень, ніж це може здаватися на перший погляд. Високий рівень правового забезпечення відповідного міжнародного зобов'язання гарантується не рішенням про приєднання до міжнародної угоди законодавчого органу чи глави держави, а повсякденною усвідомленою працею державних інституцій та їх посадових осіб.

Результати аналізу відповідних практик міжнародних та національних судів вказують на взаємне вивчення даними

інституціями рішень органів правосуддя різних країн для підтвердження існування того чи іншого зобов'язання міжнародно-правового характеру. Міжнародні суди звертають увагу на рішення конституційних та верховних судів як свідчення правової позиції держави. Здійснюючи правосуддя та застосовуючи міжнародні договори суди враховують, що окремі міжнародні угоди містять положення, згідно з якими спори щодо тлумачення або застосування норм відповідного договору вирішуються шляхом переговорів, арбітражними судами, юрисдикційними органами міжнародних організацій, або спеціально створеними органами. У багатьох рішеннях, прийнятих Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії та Руанді, позиції національних судів мали пряме застосування із метою встановлення та визначення порушень міжнародного звичаєвого права як підстави для кримінального переслідування осіб. Міжнародні кримінальні трибунали неодноразово вивчали практику національних судів з метою встановити форму та спосіб застосування кримінального переслідування за злочини міжнародного характеру на національних правових системах. Таким чином, відповідність норм Кримінального кодексу України положенням міжнародних актів із кримінального переслідування за злочини є вкрай актуальним.

На прикладі рішень Конституційного Суду України (КСУ) щодо визнання відповідності Конституції України Статуту Міжнародного Кримінального Суду 2001 року (МКС) та Рішення щодо відповідності Конституції України статті 368 Кримінального Кодексу України щодо незаконного збагачення пропонується аналіз стану нормативної та інституційної визначеності реалізації міжнародних зобов'язань та можливих юридичних наслідків у міжнародних та вітчизняній юрисдикціях. У випадку із рішенням Конституційного Суду щодо МКС мова йде про специфіку нормативної визначеності у національному праві міжнародних конвенцій, таких як Женевській конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р.; Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі

складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р.; Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.; Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. та інших. Щодо рішення про незаконне збагачення, то базовим міжнародним актом, який аналізувався КСУ є Конвенція ООН проти корупції 2003, яка ратифікована Верховною Радою 18 жовтня 2006 року.

Діяльність національних судів має важливе значення як доказ наявності практики держави у певних галузях міжнародного права. З огляду на сучасний стан конфлікту на Донбасі та звернення України до міжнародних судових установ, слід актуалізувати розуміння природи зобов'язання за Статутом Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, який Україною було підписано, але не ратифіковано. Згідно висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, було визнано Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 року, таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції».

Вказана позиція КСУ породила жваву наукову дискусію. Питання коректності вищевказаного Висновку Конституційного Суду України було предметом також наукового аналізу вітчизняних дослідників. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою ряду вчених – юристів, що «участь України в Статуті МКС виявилася під питанням, мабуть, по недорозумінню», а сам висновок Конституційного Суду України доктринально не є бездоганим». Коло вітчизняних досліджень які критично аналізували ситуацію з МКС досить широкий. Н. А. Зелінська, М. М. Гнатовський, Н. В. Дрьоміна-Волок, неодноразово висловлювалися з приводу необхідності ратифікації Римського статуту МКС. На даний момент Римський статут МКС з пострадянських держав ратифіковано Латвією, Литвою, Естонією, Молдовою, Грузією, Таджикистаном, які при ратифікації Статуту змін

до власних конституцій не вносили, що дозволяє зробити висновок про те, що питання відповідності Римського статуту МКС конституціям вказаних держав було вирішено позитивно.

Є підстави вважати, що під час розгляду Конституційним Судом України справи № 1-35/2001 була допущена помилка щодо природи вказаного принципу і він тлумачився як принцип інстанційний (судоустрійний), а не як функціональний (або точніше – юрисдикційний), яким насправді є. Мало місце не вірне розуміння (тлумачення) положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції», та висновок про те, що перед ратифікацією Статуту цей Суд має бути включено до судової системи України, у противному випадку матиме місце заборонене частиною першою статті 124 Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення функцій іншими органами чи посадовими особами. Конституційний Суд України у порушення розділу 3 частини III Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року не врахував автономне значення окремих понять Статуту, що виключило тлумачення Статуту як міжнародного договору відповідно до «...звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору» (ст. 31 Конвенції).

Частина перша статті 124 Конституції України передбачає, що «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами». Обставина місця «в Україні» окреслює межі простору, в якому здійснюється правосуддя, передбачене першим реченням частини першої статті 124 Конституції України. Як відомо, територіальна юрисдикція кримінального суду виходить за межі однієї держави та є за правовою природою міжнародно-правовою. Правосуддя або судочинство є формою реалізації судової влади. За змістом принципу поділу державної влади в Україні, визначеного у частині першій статті 6 Конституції України, «державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову». Таким чином, судова влада, врегульована Конституцією України, у тому числі

у формі правосуддя або судочинства, є за правовою природою внутрішньодержавною владою, належною конкретній державі – Україні, а тому не має будь-якого відношення до міжнародно-правової системи, зокрема – МКС. Частина третя статті 124 Конституції України окреслює коло судів, що здійснюють судочинство в Україні: Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, без посилання на міжнародні судові органи. Міжнародний кримінальний суд є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію відносно осіб, відповідальних за самі серйозні злочини, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства, вказані у Римському статуті (ст. 1 Статуту), а по формі – міжнародною міжурядовою організацією. Таким чином, ст. 124 Конституції України стосується лише судової системи України та визначає окремі загальні положення її функціонування, жодним чином не стосуючись системи міжнародних судів та їх функціонування, а тому не може бути предметом аналізу з питання відповідності Конституції України Римського статуту. Є вкрай важливим розуміння, що поняття, які використовуються у Римському статуті є автономними поняттями і можуть не співпадати за своїм змістом та обсягом з відповідними поняттями у внутрішньодержавному праві України, що є характерним для міжнародного правосуддя.

Принцип комплементарності не вводить Міжнародний кримінальний суд як окрему ланку судової системи чи додаткову інстанцію судової системи певної держави (наприклад, України), а є принципом функціонування, що складає основу юрисдикційного режиму останнього. І формулювання вказаного принципу в абзаці десятому преамбули та статті 1 Статуту не передбачає включення Суду до системи національних органів кримінальної юстиції (на що вказує відсутність терміну «система національних органів кримінальної юстиції»).

Слід звернути увагу на те, що Римським статутом не передбачена передача суверенітету держави у сфері здійснення судочинства у кримінальних справах (кримінального провадження). Основною ідеєю принципу компліментарності

є підтримання державного суверенітету, оскільки «...обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції надособами, відповідальними за вчинення міжнародних злочинів» (абзац сьомий Преамбули Статуту).

Суд не має виключної юрисдикції (як наприклад «Нюрнберзький трибунал» та «Токійський трибунал»), як не має пріоритету по відношенню до юрисдикції національних судів (яким наділені Міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді). Римський статут передбачає чотири підстави не прийняття справи МКС до свого провадження, при цьому застосування двох підстав застережено випадками, коли мало місце небажання або нездатність держави провести розслідування чи почати кримінальне переслідування належним чином (ст. 17(1)(а, б) Статуту). У зв'язку з цим, Статут виокремлює три види небажання держави проводити розслідування чи розпочати кримінальне переслідування (ст. 17 (2) Статуту), а також формальні критерії нездатності держави (ст. 17 (3) Статуту). Принцип компліментарності стосується лише процедури Суду, але аж ніяк його місця в системі національних судових органів, а тим більше національних органів кримінальної юстиції. Так, у контексті положень ст. 18 Статуту слід погодитись з тим, що принцип комплементарності визначає процедуру початку розслідування, яка, крім іншого, передбачає можливість передачі розслідування державі.

Викладене підтверджує тезу про те, що принцип комплементарності (абз. 10 преамбули та ст. 1 Статуту) стосується не системи національних органів кримінальної юстиції, а питань функціонування останніх, тобто юрисдикційних питань. Положення щодо компліментарності є не лише колізійною нормою, що вирішує конкуренцію національної юрисдикції та юрисдикції Міжнародного кримінального суду, але й поряд з абзацом четвертим Преамбули Статуту передбачає відповідне зобов'язання держави-учасника Статуту криміналізувати в національному кримінальному законодавстві злочини, передбачені Римським статутом (злочини агресії, геноциду, проти людяності, військові злочини, а також злочини проти відправлен-

ня правосуддя (ст. 70 Статуту), що також вказує на функціональний, а не інстанційний характер вказаного принципу. Однак, з огляду на прийняття Верховною Радою України заяви згідно зі ст. 12(3) Римського статуту, поширюючи юрисдикцію МКС на злочини, які було вчинено на території України з 20 лютого 2014 року. Зміст прийнятої Верховною Радою заяви є фактичним поширенням юрисдикції МКС лише на дії антиукраїнських сил, тоді як остаточний текст заяви, який знаходиться в матеріалах МКС від 8 вересня 2015 року, містить чітке посилення на всі злочини та всіх осіб, котрі вчинили їх, незалежно від їхнього громадянства. МКС у своєму повідомленні зазначив, що «після другої заяви, враховуючи її юридичну силу та взаємопов'язаний характер подій в Україні, Прокурор вирішив поширити дію попереднього розслідування в часі на всі звинувачення у злочинах, які скоєно на території України з 20 лютого 2014 року та в подальшому». Але дана позиція Суду дає підстави вважати, що предметом розслідування можуть бути і дії громадян України, зокрема військових, що породжує певні юридичні ризики. Зокрема, обов'язок передачі підозрюваних до суду за відсутності законодавчої процедури екстрадиції по даних категоріях справ, обмеженість сторони обвинувачення, оскільки захист підозрюваного може оскаржити правомірність визнання Україною юрисдикції міжнародного суду, статут якого було визнано таким, що не відповідає Конституції України, Кримінальний кодекс України не узгоджений з Римським статутом (наприклад, злочини проти людяності наразі не включені до Кримінального кодексу України, неузгодженість видів воєнних злочинів), відсутність чіткого статусу військової прокуратури та органів слідства СБУ.

Визнання Україною юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду (МКС) може мати значення у справі Міжнародного суду ООН Україна проти Росії щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації, оскільки Міжнародний суд ООН неодноразово у свої практиці звертався до позицій інших міжнародних судів по фактах які мали відношення по справі.

У рішенні від 26 лютого 2019 року у справі про конституційність положень статті 368 КК України щодо незаконного збагачення КСУ зазначив, що одним з головних елементів принципу верховенства права, є юридична визначеність. Суд наголошував на важливості вимоги визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці. Також у рішенні наголошено на положенні статті 20 Конвенції ООН проти корупції 2006 року, якою передбачено, що за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна держава-учасниця цієї конвенції розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного незаконного збагачення.

Згідно даної Конвенції, Україна розглядає можливість криміналізації незаконного збагачення «за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи». Суд зазначив, що Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді «Верховенство права, схваленій на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25-26 березня 2011 року, зазначила, що одним із неодмінних елементів верховенства права є юридична визначеність юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними.

Європейський суд з прав людини у рішенні у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства № 1» (The Sunday Times v. the United Kingdom № 1) від 26 квітня 1979 року зазначив, що «норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано достатньо чітко, що дає змогу громадянинові регулювати свою поведінку.»

Назва інституцій (антикорупційна прокуратура, НАБУ) які покликані здійснювати досудове розслідування фактів кримінальних діянь в сфері зловживань представників влади,

не відповідає їх інституційній визначеності у вітчизняному кримінальному законодавстві. Відповідно до статті 3 КК України злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кодексу. Аналогія права чи аналогія закону не застосовується у кримінальному праві, норми якого є імперативні.

Однак, створюючи антикорупційні органи чи вносячи зміни до кримінального кодексу на основі Конвенції ООН проти корупції, вітчизняні законодавці не спроміглися дати визначення терміну «корупція» як кримінально-караного діяння, яке б мало нормативну визначеність у Кримінальному кодексі України.

У рішення, що аналізується КСУ звернувся до практики ЄСПЛ у справі Содатенко до України (*Soldatenko v. Ukraine*) від 23 жовтня 2008 року зазначалось, що, коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності, а також наголосив, що пункт 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не просто відсилає до національного закону, але також стосується «якості закону», вимагаючи від закону відповідності принципів верховенства права; при цьому «якість закону» означає, що у випадку, коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля. Дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини.

Таким чином, вбачається за доцільне ввести зміни до чинного законодавства, надавши терміну «корупція» кримінально-правове визначення, із врахуванням узятих на себе Україною зобов'язань міжнародно-правового характеру.

О. М. Балинська,

*доктор юридичних наук, професор, проректор
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ФОРМА ДЕКОНСТРУКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Сучасний глобалізований світ доволі інтенсивно продукує нові явища, але й старі явища змушує змінюватися і трансформуватися. Зокрема, таке старе явище, як і сам світ, – війна, на думку сучасних учених і політиків, у тій формі, коли мета протистояння між державами полягала у застосуванні максимального насилля, вже стала анахронізмом. Замість неї з'явився новий тип масового насильства, так звані «нові війни», які британська науковиця Мері Калдор описує як суміш війни, організованої злочинності та масових порушень прав людини [1].

Аналізуючи її концепцію, російський філософ Єгор Соколов виділяє три групи ознак так званих нових воєн. «По-перше, мета «нових» воєн не є політичною у традиційному значенні, вони пов'язані з «політикою ідентичності», а не з ідеологічно чи «геополітично» зумовленим «національним інтересом» По-друге, бій (і навіть контроль території) перестає бути головним засобом, «нова війна» – це радше війна з населенням, ніж із противником. По-третє, ця війна живе за рахунок специфічної воєнної економіки, децентралізованої, залежної від зовнішніх джерел (гуманітарна допомога, участь діаспор та ін.) і кримінальних доходів від торгівлі зброєю чи наркотиками» [2, с. 9].

Тобто зміни, що відбулися у воєнній справі, стосуються зовсім не технологій, а середовища соціальних відносин, зумовлених новими методами ведення війни (навіть якщо ці зміни у соціальній сфері спричинені новими технологіями). Скажімо поширення мережі Інтернет сприяє практично безперешкодному руху інформації, яка впливає на формування громадської думки, і власне управління каналами, а отже, й змістом інфор-

мації може дати владу на арені глобальної взаємозалежності політики, економіки, воєнної справи і навіть культури. Природа влади у всіх цих сферах має інформаційне коріння.

Український дослідник Євген Магда з урахуванням особистого спостереження за ситуацією в Україні пише: «Гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» [3, с. 4]. Події на Євромайдані, Революція Гідності, анексія Криму та нагнітання насильства на Донбасі, яке переросло в повномасштабний збройний конфлікт, демонструють, що гібридна війна Росії з Україною пов'язана не так з окупацією наших територій, як із прагненням підірвати структуру управління в державі зсередини, зруйнувати інфраструктуру, придушити волю українців до опору.

При цьому Є. Магда акцентує, що не варто «задирати ніс через те, що на нас звернув увагу сам «великий і жадливий» Путін». Він вважає, що росіяни не наважувалися на безпосереднє зіткнення з Україною не тому, що сприймають українців як братній народ (зверніть увагу: на території Росії немає жодної української середньої школи), а радше через відсутність такої потреби. А зараз «Путін на українській території веде війну із Заходом, намагаючись довести своїм недавнім партнерам, що на Росію потрібно зважати, переконати, що вона має право на виняткові власні інтереси на пострадянському просторі» [3, с. 6].

Війна, яку нам демонструють з екранів телевізорів (чи комп'ютерів), стає симулякром, що не потребує «реальності», адже іноді «картинку» вважають реальнішою від того, що відбувається насправді (згадаймо славнозвісне «вуха махають ослом» [4]). Засоби масової інформації та комунікації радше створюють символи, ніж відтворюють дійсність. При цьому треба зауважити, що ця символічність не так демонструється у новинах, як міститься у нашій свідомості, а її лише використовує телебачення (говорить мовою артефактів, створених

людиною, а отже, найбільш зрозумілою їй; ці артефакти, символи чи знаки відображають людське уявлення про елементи дійсності, чим структурують і впорядковують інформаційний простір). Але кожний, хто сприймає інформацію, може по-різному її розуміти (трактувати, інтерпретувати тощо). Теоретики технологій комунікації говорять про засоби масової інформації як про «універмаг значень, де кожен може знайти те, що хоче» [5, с. 7]. Підтримуючи й розвиваючи цю ідею, інші дослідники вважають, що «сьогодні семіотичний (знаковий, символічний – *Авт.*) аналіз знаходить своє місце не лише при аналізі і породженні брендів чи реклами, а й у військовій справі, оскільки та чи інша інтерпретація дійсності є частиною медіа-війн, які ведуться за громадську думку, яскравими прикладами яких є вибори чи воєнні дії» [6, с. 24].

Інформаційні потоки мають властивість безперервності й водночас постійної доповнюваності. Особливо це видно в мережі Інтернет, де можна знайти найсвіжіші новини й одночасно стародавні архівні дані. Це, мабуть, наймасштабніший інформаційний простір, що вважається вже перенасиченим, але й далі невпинно поповнюється. Це вміло використовують як звичайні споживачі, так і спецслужби. Причому останні однаково успішно використовують наявну в мережах інформацію і запускають свою, нерідко доволі спотворену від реальної або й навіть кардинально протилежну. Люди спочатку читають (чують чи бачать) певну «сенсацію», а тільки згодом з'являються «розслідування» («аргументовані» звинувачення, з одного боку, та виправдовування й пояснення – з іншого). Сама реальність може залишатися невідомою, а всі обговорюють черговий інформаційний конструкт (наприклад, бойові дії в Україні, демонстровані різними каналами різних країн абсолютно по-різному).

Американський аналітик Пітер Дейл Скотт події, що залишаються незрозумілими й невизначеними, назвав глибинними, а відповідну інформаційну політику – глибинною політикою; згодом він переконався у доцільності цього поняття, вивчаючи військові змови та політику війни [7]. Такий тип

політики, на його думку, покликаний забезпечити управління державою у випадках, коли виникає щось набагато більше ніж просто серйозний конфлікт. Імовірно, саме така ситуація побутує зараз в Україні: суспільство шарахається від однієї події до іншої, вважаючи, що вершить історію, яку вже хтось без нього спроектував і впевнено реалізує за допомогою інформації.

Уже майже десять років тому британські військові впровадили такий структурний підрозділ як Група поведінкового аналізу (Behavioural Insight Team) з невеликим штатом, зате зі значними повноваженнями щодо «біхевіористського (психологічно-поведінкового – *Авт.*) поштовху» [8]. На думку ініціаторів створення такої групи у структурі британських спецслужб, людям потрібен «поштовх» як орієнтир для руху і дії (щось на кшталт принципу «демократія має бути керованою»). Чим займається цей підрозділ, достеменно не відомо, але є дані, наприклад, що після опрацювання цією групою і зміни тексту одного листа Королівської служби зборів, яка розсилає їх десятками тисяч, сума зібраних податків зросла на 200 мільйонів фунтів [6, с. 191]. Тобто, не змінивши зміст тексту, а тільки форму його подачі, можна отримати потрібну реакцію у відповідь.

«Головною особливістю гібридної війни є те, що вона ведеться не стільки за контроль над територіями, скільки за управління умами й емоціями. Чим більше розсудливих, креативних, небайдужих людей стануть жертвами гібридної агресії, тим краще будуть виконані поставлені їй ініціаторами цілі», пише Є. Магда [3, с. 266].

Необхідно розуміти, що Росія не збирається поглинути Україну в класичному сенсі територіальної окупації. Очевидно, стоїть завдання – домогтися смертельних для української державності змін у внутрішньо- і зовнішньополітичному курсі нашої країни, які б перетворили офіційний Київ на слухняного, послідовного союзника Москви. Але нам хочеться, щоб Україна стала реальною альтернативою Росії на пострадянському просторі щодо політичного впливу, залучення інвестицій, забезпечення умов для економічного зростання і побудови громадянського суспільства.

Інформація є дієвим засобом ведення війни. А в умовах «оновлення» (гібридизації) способів воєнних стратегій її треба визнати одним із найпотужніших, а може, навіть єдино вигідним (згадаймо, хоча б те, що не треба витратити кошти на придбання техніки й утримання військових). Негативний інформаційний вплив, зорієнтований на підлив бойового духу армії та патріотичних настроїв населення, може завдати набагато більше шкоди державі, ніж чисельно і технічно сильніша армія супротивника. Це основна ідея гібридної війни.

Щоби не піддатися такому впливу, зберегти Україну, й забезпечити подальше існування і розвиток нашої країни, необхідно виконати низку заходів: 1) забезпечити ефективну боротьбу з корупцією; 2) сформувати надійне осердя середнього класу; 3) завершити становлення Збройних Сил; 4) викристалізувати національну ідею (як перспективу розвитку країни та національного об'єднання для просування вперед); 5) вибрати власне місце у світі (наздогнати держави Центральної Європи за якістю життя та наростити масштаби свого впливу на європейську політику); 6) надати українській культурі сучасної форми (продукувати цікаві світу смисли зі збереженням власної ідентичності).

1. Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 416 с.

2. Соколов Е. Война как бриколаж: вступ ст. до книги Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. С. 7–19.

3. Магда Е. В. Гибридная война: выжить и победить. Х.: Виват, 2015. 320 с.

4. Матвейчев О. Уши машут ослом. Сумма политтехнологий. М.: Эксмо, 2014. 1002 с.

5. МакКвейн Д. Теорія масової комунікації. Львів, 2010. 537 с.

6. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації. К.: Спадщина, 2012. 464 с.

7. Scott P. D. The War Conspiracy: JFK, 9/11, and the Deep Politics of War. URL: <https://www.amazon.com/War-Conspiracy-JFK-Deep-Politics/dp/...>

8. Wintour P. David Cameron's «nudge unite» aims to improve economic behavior. Guardian, 2010, September 9.

Є. І. Бакутін,
*викладач кафедри тактичної підготовки,
Навчально-науковий інститут № 3
(Національна академія внутрішніх справ)*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Як член Ради Європи, Україна, відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 р., взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на загальновизнаних міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах [1]. Євроінтеграційні прагнення України вимагають перебудови і значного підвищення рівня ефективності та якості діяльності правоохоронних органів, й насамперед новоствореної поліції.

Підписання міжнародних угод також обумовлюють у діяльності поліції неухильне дотримання стандартів у сфері захисту прав людини під час реалізації правоохоронних функцій, необхідність реагувати на появу нових видів злочинів і діяти відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Тому постає нагальна потреба погодити засади діяльності Національної поліції України зі світовими (зокрема європейськими) стандартами. Ідеться, насамперед, про перехід від карального до соціально-сервісного змісту її діяльності. Нагальним завданням є перетворення поліції з карального органу на правоохоронну інституцію європейського зразка, що має надавати правоохоронні послуги громадянам.

Поліція має формуватися з урахуванням міжнародних стандартів, а саме Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалені Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р. на 765-му засіданні заступників Міністрів, відповідно до якої цілями поліції визначено: підтримка публічного спокою,

забезпечення права і порядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції про права людини. Як приклад ст. 8 вказаної Конвенції передбачено право на повагу до приватного і сімейного життя. Де вказано, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Належне технічне супроводження діяльності поліції в більшості провідних країн світу робить їх роботу ефективною, основним показником ефективності якої є можливість в найбільш короткий термін прибути до місця необхідності надання поліцейських послуг (вчинення правопорушення та ін).

Здійснюючі захист прав і свобод особи в суспільстві, поліція зустрічається з певними викликами. Співробітники поліції щодня стоять на сторожі прав людини в буквальному значенні цих слів, однак для виконання цього завдання вони часто змушені втручатися в права осіб, що порушують права інших людей.

Проблема досягнення оптимального балансу між повноваженнями поліції та особистими свободами не є чимось новим. Громадяни й особи, що проживають в державі, мають по відношенню до поліції високі очікування і водночас цілком правомірно вимагають, щоб поліція виконувала свою роботу у відповідності до закону, поважаючи при цьому певні основоположні принципи, що відображають природу демократичного суспільства. Під «законом» розуміють не тільки національне законодавство України, але й дедалі більше європейське право, яке саме в собі уособлює певні «цінності» в сфері, наприклад, демократичного протесту, поваги до особистого життя людей, захисту від свавільного використання поліцією своїх повноважень.

Такі цінності знаходять своє відображення в практиці Європейського суду з прав людини, що засідає в Страсбурзі. Завдання Суду є надання практичних висновків з тлумачення Європейської конвенції з прав людини в конкретних справах, які він розглядає. Рішення Суду базуються на конкретних фактах, що впливають з окремих систем національного законодавства і правозастосовної практики, однак в їх основі лежать певні універсальні принципи. Наприклад, рішення з питань охорони правопорядку під час вуличних протестів в Австрії може мати важливі наслідки для роботи поліції будь-якої європейської країни в частині поводження з демонстрантами (6).

Співробітники правоохоронних органів повинні усвідомлювати значення ключових стандартів, зокрема обов'язкових для виконання положень Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини («Страсбурзького суду»).

Охорона правопорядку нерозривно пов'язана з втручанням в права осіб, однак чи визнаватиметься таке втручання виправданими заходами або ж вважатиметься порушенням прав людини, часто залежить від поведінки конкретних співробітників поліції під час виконання ними своїх повноважень. Співробітники поліції повинні сформулювати і використовувати у своїй щоденній роботі підхід, який базується на повазі до прав людини.

У справі *Пек проти Сполученого Королівства (Peck v the United Kingdom)* заявник на безлюдній вулиці намагався накласти на себе руки, але це було зафіксовано камерою внутрішнього спостереження (про що він не знав), і завдяки камері поліція встигла прибути на місце і надати йому медичну допомогу. Після цього місцева рада отримала копії плівок і опублікувала фотознімки та відеозаписи моментів безпосередньо після інциденту, звертаючи таким чином увагу на переваги використання камер відео спостереження. Цей матеріал з'явився в газетах і на телебаченні, дозволяючи ідентифікувати заявника. Відповідно до практики Страсбурзького суду, моніторинг осіб в громадському місці за допомогою фотокамер сам

собою не вважається втручанням в особисте життя, тоді як відеозапис на систематичній чи постійній основі може цілком бути розцінений як порушення конвенційних стандартів. В даному випадку інцидент із заявником був продемонстрований широкому загалу в обсязі, що виходив далеко за межі простого вуличного спостереження чи стеження з метою забезпечення громадської безпеки і міг бути розумно передбачений заявником. Таким чином, демонстрація зображень стала серйозним втручанням у право на повагу до особистого життя і за даних обставин призвела до порушення статті 8 Конвенції з прав людини, оскільки держава не мала належних і достатніх підстав для виправдання безпосередньої демонстрації матеріалу без відповідної згоди заявника чи приховування його особи [3].

Щоби втручання в права, передбачені статтею 8 Конвенції, відповідало Європейській конвенції з прав людини, воно повинно задовольняти низці умов: 1) втручання повинно переслідувати закону мету; 2) воно повинно здійснюватися відповідно до закону і воно повинно бути необхідним у демократичному суспільстві. Якщо держава не може виконати котрусь із цих умов, Суд приймає рішення про порушення даної гарантії.

Аргументи, на які покладається держава для виправдання застосування заходів спостереження, невід'ємно пов'язані з однією з підстав, що передбачені текстом статті 8: національна та громадська безпека або запобігання правопорушенням чи злочинам. Виконання цієї умови в принципі не викликає для держави жодних труднощів. Отже, перше основне питання, яке слід критично проаналізувати при визначенні того, чиє втручання виправдане, це чи було воно здійснене «у відповідності до закону».

Одним з найбільш складних і важливих завдань поліції в демократичному суспільстві є охорона демократичних свобод. Демократичні свободи є основою демократичного суспільства, де може відбуватися вільний обмін поглядами та інформацією.

Названі проблеми можна розв'язати лише шляхом реформування репресивної моделі органів внутрішніх справ у демо-

кратичну модель європейського зразка – демілітаризовану, децентралізовану систему легітимних публічних спеціалізованих служб, захищених від кон'юктурних політичних впливів, спроможною забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян, громадський порядок від протиправних посягань, діючи відповідно до принципів верховенства права, прозорості та підзвітності суспільству та застосовуючи силу (примус) винятково в рамках, визначених законом. Саме така модель взаємовідносин громадянина й держави – в особі одного працівника органів внутрішніх справ чи системи в цілому, десятиліттями з успіхом працює у багатьох країнах світу.

Тому постає нагальна потреба погодити засади діяльності Національної поліції України зі світовими (зокрема європейськими) стандартами. Ідеться, насамперед, про перехід від карального до соціально-сервісного змісту її діяльності.

Працівники поліції наділені широкими повноваженнями. Вони мають право офіційно попереджати про недопущення подальшої протиправної поведінки. Належне технічне супроводження діяльності поліції в більшості провідних країн світу робить їх роботу ефективною, основним показником ефективності якої є можливість в найбільш короткий термін прибути до місця необхідності надання поліцейських послуг (вчинення правопорушення, незаконних масових заходів та ін.).

Важливо, щоби поліція під час розслідування правопорушень розуміла певні аспекти захисту прав людини. Щоби не створювати невинуватих упереджень щодо своєї роботи, поліція повинна уважно ставитися до чутливих питань захисту прав в процесі виконання своїх завдань.

Кожен громадянин має бути впевненим у своїй безпеці, а показником успішності такої діяльності є низький рівень злочинності та задоволення громадськості діяльністю поліції.

1. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні: матер. Міжнарод.наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 бер. 2016 р.). Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2016.

2. Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід діяльності патрульної поліції і напрями їх впровадження в Україні: навч. посібник / за заг. ред. заслуженого юриста України В. А. Глухвері. Дніпро: Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2016. 264 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/.pdf>

3. Європейська конвенція з прав людини та охорона правопорядку: посібник для співробітників поліції та правоохоронних органів. Джим Мердок, Ральф Рош. Видання здійснене в рамках спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Боротьба з жорстоким поведінням і безкарністю». Рада Європи, вересень 2013 р. Українське видання: «Центр». С. 80.

4. Загальна Декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Конвенція про захист прав людини і основоположень свобод: (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

М. В. Баран,

здобувач вищої освіти

освітнього ступеня магістр

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПОЧАТКОВИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ

Становлення України як незалежної, правової, демократичної держави, де панує верховенство права, захист законних прав та інтересів людини та громадянина, де зміст діяльності та спрямованість держави визначається викликами сьогодення на пряму залежить від перегляду існуючих в країні правових інститутів. На сучасному етапі розвитку Української держави геополітичного значення набуває інформація, як ключовий інструмент на політичній, військовій, соціальній, міжнародній арені. Сказані століття назад слова Наполеона «чотири газети зможуть скоїти більше лиха, ніж стотисячна армія» як ніколи раніше набувають актуальності в нашому сьогоденні. Військова агресія зі сторони Російської Федерації щодо України, інформаційно-психологічні впливи на українське населення та на населення світової спільноти, глобалізація та відкритість інформаційних кордонів, проголошена в передвиборчій програмі Президента України В. Зеленського концепція «елект-

ронної країни», де громадяни отримують можливість більш активної участі у справах суспільства за допомогою власних «смартфонів» – це і ще безліч інших викликів для Української держави стоїть на порядку денному.

Проблематикою інформаційної безпеки займалися такі науковці, як О. А. Баранов, К. І. Бесяков, В. В. Белєвцева, В. М. Брижко, О. Д. Довгань, В. М. Гаращук, В. В. Голіна, В. І. Гурковський, Р. А. Калюжний, Г. М. Красноступ, О. В. Логінов, В. А. Ліпкан, Н. П. Матюхіна, А. І. Марущак, І. В. Мукомела, В. Я. Настюк, Н. Б. Новицька, А. М. Новицький, О. В. Олійник, А. В. Пазюк, М. І. Панов, В. С. Політанський, В. Г. Пилипчук, Н. А. Савінова, А. О. Селіванов, П. М. Сухорольський, В. Я. Тацій, В. П. Тихий.

Стаття 17 Конституції України наголошує на тому, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної

та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1]. Відповідно, інформаційна безпека держави, як конституційно закріплене положення проголошується та гарантується державою та визначає зміст та спрямованість діяльності органів державної влади. В українському законодавстві немає єдиного підходу до розуміння тлумачення інформаційної безпеки в цілому. Відтак, в різних нормативно-правових актах зустрічаються різні поняття, що певною мірою в сукупності визначають інформаційну безпеку держави загалом.

У Законі України «Про Національну програму інформатизації» надається поняття «інформаційний суверенітет держави», яке означає здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави. Тобто, в даному випадку, виходячи з етимології самого слова «суверенітет», інформаційний суверенітет держави – це верховенство інформаційної політики держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Однак, такий підхід до розуміння суверенітету не відповідає реальній дійсності, адже інтеграційні процеси,

створення єдиного економічного, політичного, соціального, міжнародного простору потребують врахування того, що на сучасному етапі міжнародного співробітництва держава позбувається частини своїх повноважень, віддаючи їх на користь наддержавним утворенням, транснаціональним корпораціям, міжнародним організаціям. Яскравим прикладом в даному випадку виступає Європейський Союз, який маючи пріоритет щодо законотворчої та зовнішньоекономічної діяльності, залишає за собою управлінські та законодавчі важелі впливу на держави-учасниці.

Європейська конвенція про транскордонне телебачення наголошує на тому, що подальший розвиток інформаційний та комунікаційних технологій повинен сприяти здійсненню, незалежно від кордонів, права на вираження, пошуку, одержання й поширення інформації та ідей незалежно від їхнього джерела [3]. Інформація в даному випадку не повинна піддаватися просторовим обмеженням зі сторони держав-учасниць, а це в свою чергу наштовхує на думку, як в даному випадку держава може захистити свій інформаційний простір від інформаційно-психологічного впливу?

О. Баранов розглядає інформаційну безпеку через призму національного інтересу, визначаючи останню як стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі, за якого не допускається (або зводиться до мінімуму) завдання шкоди особі, суспільству, державі через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації й несанкціоноване її поширення та використання, а також через негативний інформаційний вплив і негативні наслідки функціонування інформаційних технологій [4, с. 60–62]. Видається суперечливим таке твердження в контексті розгляду інформаційної безпеки як сталого явища, адже інформаційні потоки самі по собі динамічні, такі, що постійно змінюються та потребують швидкого реагування. Тому, інформаційна безпека – це безперервний процес, який реалізується не тільки через засоби, методи і заходи спрямовані на захист інформаційного середовища, захист суб'єкта від деструктивного впливу, а й вироблення дієвого механізму супротиву в суб'єкта до деструктивного інформаційного впливу.

Концепцію «електронної держави», запропоновану Президентом України В. Зеленським, можна розглядати з точки зору «концепції електронної демократії», яка як явище реальної дійсності вперше була проаналізована в США. За класифікацією німецького дослідника М. Хагена, «електронна демократія» знаходить вияв у таких формах: організація голосування через світову мережу, надання громадянам можливості обговорення рішень органів влади на форумах, у чатах, блогах, «демократія з відкритим кодом», «електронний уряд», «напівпряма електронна демократія» тощо [5, с. 162]. Безперечно, глобалізація та комп'ютеризація сучасного суспільства вимагає адекватної реакції зі сторони держави щодо приведення у відповідність до сучасних потреб апарату державної влади.

Задум концепції електронної держави базується на прагненнях таким чином скоротити видатки державного бюджету на виборчий процес, підвищити прозорість діяльності органів державної влади, завдяки використанню сучасних технологій, наданні громадянам вільного доступу до інформації. Вона є інструментом підтримки політичної діяльності та забезпечення більшої прозорості та відповідальності політиків перед електоратом, своєрідною «школою» демократії і сприяє формуванню у громадян таких навичок, як компетентність і відповідальність, необхідних для забезпечення життєдіяльності демократії [6, с. 536].

Електронна демократія повинна сприяти формуванню в суспільстві відчуття відповідальності за прийняті рішення та формуванню громадянського суспільства.

Однак, поруч з перевагами є й достатньо загроз, особливо на сучасному етапі розвитку Української держави. Небезпека маніпулятивних процесів щодо голосування на виборах, недостатній захист баз даних, недостатність інформатизованості самого суспільства, тобто поділ на тих, хто володіє доступом до інформації і тих, хто не володіє, заставляє обдумати відповідну концепцію з точки зору її доцільності і вчасності.

Світова та й українська практика свідчить про те, що жодна виборча кампанія сьогодні не проходить без сучасних політичних технологій, в плані маніпуляції та фальсифікації результатів виборів.

Отже, інформаційна безпека потребує комплексного підходу до її вивчення, адже вона набуває статусу центральної в питанні національної безпеки Української держави.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>

3. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.1989 № ETS (132). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_444

4. Баранов О.П. Передумови створення Державної спеціальної служби транспорту та її завдання в системі національної безпеки України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 3. С. 60-65

5. Мазурок Ю. О. Концепції електронної демократії в зарубіжній політичній думці. *Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альманах*. 2011. № 1 (75). С. 160–164.

6. Васильєв Г. Ю., Воднік В. Д., Волянська О. В. та ін. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2013. 536 с.

І. В. Басиста,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЧИ ІСНУЮТЬ ПИТАННЯ ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ КПК УКРАЇНИ?

Відповідно до статей 129, 131¹ Конституції України прокурор здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді.

У той же час, КПК та Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року №1697-VII не містять поняття

«публічне обвинувачення». Натомість пунктом 1 частини 1 статті 2 вказаного Закону однією із функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді [1], яке у відповідності до пункту 3 частини 1 статті 3 КПК України визначено як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [2].

Разом з тим, враховуючи принцип змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Згідно з положеннями частини 4 статті 26 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [2].

Виходячи із наведеного існують проблеми тлумачення положень пункту 4 частини 2 статті 129, пункту 1 частини 1 статті 131¹ Конституції України та частини 3 статті 36, статті 477 КПК України у їх взаємозв'язку.

Доводиться констатувати, що термінологія Конституції України та галузевого законодавства між собою відрізняються, на що мною [3, с. 11–13] та іншими процесуалістами вже неодноразово зверталася увага.

Окрім фахівці-конституціоналісти вбачають у такому зстані речей виключно позитив виходячи з того, що низка міжнародних нормативно-правових актів (Статут ООН, Загальна декларація прав людини) передбачає саме публічне обвинувачення, яке відповідно здійснює публічний обвинувач [4, с. 57–59]. Інші – відповідність між цим терміном та «принципом преумп-

ції невинуватості», в силу якого, на їх погляд, держава до набуття вироком законної сили ще нікого ні в чому не обвинувачує, а саме тому обвинувачення слідчого чи прокурора є лише публічним, бо така діяльність має виключно публічний характер [5, с. 89].

Мої роздуми із даного приводу дещо відмінні, адже при такому стані речей, погоджуючись із тим фактом, що діяльність із формулювання та підтримання обвинувачення має публічний характер, при цьому і слідчий, і прокурор є представниками державних органів. Також фахівці-конституціоналісти при наведенні власного вище зазначеного обґрунтування не розмежовують таких процесуальних понять, як 1) висунення обвинувачення; 2) його реалізація та 3) формулювання обвинувачення, що є логічним, оскільки ці поняття слід вважати галузевими, кримінальними процесуальними.

Обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України (пункт 13 частини 1 статті 3 КПК України).

Обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування.

Висунення обвинувачення є першим етапом до його реалізації. Таке процесуальне рішення набуває процесуальної форми у вигляді обвинувального акту.

Наступним кроком реалізації обвинувачення варто вважати процесуальну діяльність, що направлена на його підтримання. Така процесуальна діяльність здійснюється власне у судовому розгляді (розпочинається із оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акту, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акту в повному обсязі, продовжується під час всього судового слідства (за чинним КПК – власне судового розгляду як частини стадії кримінального провадження – судового розгляду), має місце у судових дебатах та при обміні репліками). Повною мірою погоджуюся із тими науковцями, які стверджують, що прокурор підтримує і приватне обвинувачення [6, с. 249].

В свою чергу, після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У цьому разі потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Також потерпілий після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення може також погодитись із цим рішенням і не підтримувати обвинувачення, яке після відмови прокурора набуває статусу приватного. В цьому випадку існує такий етап реалізації обвинувачення, як відмова від обвинувачення [7, с. 433].

Кінцевим етапом у реалізації обвинувачення є формулювання обвинувачення у вироку. Реалізація обвинувачення визначає зміст вироку. У разі визнання особи виправданою відбувається формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а у разі визнання особи винуватою – формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним. Отже вирок є актом формулювання і обґрунтування обвинувачення або тільки формулювання обвинувачення із зазначенням на його необґрунтованість [8, с. 458].

Враховуючи вище викладене, вважаю, що так як прокурор підтримує і приватне обвинувачення, то до функцій підтримання публічного обвинувачення, як діяльності, що має виключно публічний характер, участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення відноситься.

Висунуте особі обвинувачення вважається реалізованим у вироку, тобто на такій стадії кримінального провадження, як судовий розгляд.

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

3. Басиста І. В. Вплив конституційних змін на окремі положення галузевого законодавства. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики*: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2017 року). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 11–13.

4. Ромашкін С. В. Особливості підтримання публічного обвинувачення в суді органами прокуратури України. URL: <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9042/56-59.pdf>

5. Шумський П. В. Прокуратура України: навч. посібник. К.: Венту-рі. 1998. 336 с.

6. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації: дис. на здобут. наук. ступ. доктора юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оператив-но-розшукова діяльність». К., 2017. 453 с.

7. Ряшко О. В., Кундик Н. В. Сутність та етапи реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівсько-го державного університету внутрішніх справ*. 2015. №1. С. 425–436. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/01_2015/15rovvkr.pdf

8. Меркулов С. М. Реалізація обвинувачення: поняття, сутність, етапи за новим кримінальним процесуальним законодавством. *Форум права*. 2012. № 2. С. 456–459.

В. А. Бондаренко,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Н. О. Пустова,

*здобувач вищої освіти
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Парламентський контроль, як один із видів державного контролю, виступає неодмінною умовою сталого конституційного ладу в країні. Проте на сьогодні практично відсутні нормативні правові акти, що регламентують процедури здійснення парламентського контролю, який є одним з найважливіших інструментів забезпечення законності та реалізації сучасної правової політики, своєрідною моделлю взаємодії різних гілок

влади у вирішенні найактуальніших питань, пов'язаних з подальшим розвитком країни.

У президентських і парламентських державах основним призначенням (метою) контролю законодавчого (представницького) органу виступає, передусім, парламентський контроль над діяльністю уряду. В Україні парламент є інструментом забезпечення розвитку суспільних відносин і створення необхідних правових засад і гарантій для гідного і благополучного існування громадян.

В юридичній літературі існує точка зору, яка полягає в тому, що контрольний характер повноважень парламенту, такий як парламентський запит, правом на подання якого володіють депутати Верховної Ради України, надає ознаки контрольного органу парламенту, що суперечить його правовій природі як представницького та законодавчого органу державної влади, а також ідеї незалежності державних органів при здійсненні власних повноважень в рамках реалізації принципу поділу влади.

На нашу думку, незважаючи на існуючий принцип поділу влади (стаття 6 Конституції України) на законодавчу, виконавчу та судову, які є самостійні, це не може означати їх повну ізоляцію один від одного. Сенс поділу влади полягає не тільки в тому, щоб не допускати концентрації всієї влади в руках якогось одного органу, але і в тому, щоб створювати механізм «стримувань і противаг». Крім того, при будь-якій формі поділу влади повинен забезпечуватися контроль законодавчої влади над виконавчою, над усіма її ланками, охоплюючи силові структури.

Прагнення вивести виконавчу владу загалом або окремі її ланки з-під контролю не можна виправдати ні теоретично, ні практично. Основне призначення парламентського контролю полягає в тому, щоб парламент від імені народу, який обрав його, забезпечував належний контроль діяльності виконавчої влади.

На думку провідних українських вчених В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, Н. В. Кізіми, В. Л. Коваленка, Д. М. Лук'янца, контрольна функція парламенту є однією з основних функцій.

Парламентський контроль може бути ефективним при різних формах правління, однак контрольні повноваження, якими наділений парламент, можуть значною мірою відрізнятися залежно від форми правління.

Серед вчених-правознавців України відсутня єдина думка щодо питання про поняття та сутність парламентського контролю. Проте Ж. М. Пустовіт, визначаючи основні функції парламенту, зазначає, що він повинен у межах своїх повноважень і притаманними йому формами здійснювати функцію парламентського контролю в галузі державного будівництва, діяльності інших органів, виконання бюджету [1, с. 22]. Парламент є вищим представницьким і законодавчим органом влади в демократичній державі і без нього не може існувати демократичний устрій суспільства.

Окремі вчені дотримуються думки, що парламентський контроль являє собою різновид діяльності. Г. С. Журавльова вважає, що парламентський контроль може здійснюватися Верховною Радою, власними та спільними органами і окремими представниками, характеризується юридичною спрямованістю, спостереженням, виявленням та запобіганням порушень, помилок і зловживань у реалізації органами державної влади або посадовими особами нормативних приписів і, як наслідок, правових наслідків, які виникають чи не виникають [2, с. 52–53].

Крім того, у вітчизняній юридичній літературі поширений інший підхід. Як зазначає М. В. Сіцінська, парламентський контроль може бути визначений як система норм, яка регулює встановлений порядок здійснення нагляду й перевірки, в основному, діяльності органів виконавчої влади [3, с. 125]. Тобто парламентський контроль – це здійснюваний вищим законодавчим (представницьким) органом державної влади комплекс різних заходів щодо постійного спостереження та перевірки діяльності системи органів державної влади, а також щодо усунення виявлених у результаті такої перевірки порушень та попередження можливих наслідків.

На думку І. В. Залюбовської, парламентський контроль – це комплекс різних заходів щодо постійного і ситуативного

спостереження, ініціативної перевірки діяльності виконавчих органів державної влади парламентом, парламентаріями або спеціально утвореними для цієї функції державними органами, а також усунення виявлених порушень та попередження їх можливих наслідків [4, с. 2].

Окремі вчені при визначенні поняття «парламентський контроль» роблять акцент на його інституційному характері.

О. М. Куракін і М. О. Третьяченко визначають парламентський контроль як систему норм, що регулюють встановлений порядок здійснення спостереження та перевірки діяльності органів виконавчої влади, який спрямований на її оцінку з можливим застосуванням санкцій [5, с. 5].

Позиції вчених у визначенні поняття «парламентський контроль» дуже близькі, проте єдиної точки зору на це питання в сучасній правовій науці все ж немає, що дозволило на основі аналізу нормативної правової бази та праць науковців запропонувати визначення парламентського контролю як діяльність законодавчого органу державної влади, його членів та утворених ним органів моніторингу законності здійснення повноважень органами публічної влади, їх посадовими особами та іншими особами з метою подальшої оцінки їх діяльності і можливого застосування заходів реагування. Таке визначення парламентського контролю видається більш повним, так як значно розширює об'єкт парламентського контролю. Не обмежуючись лише системою органів і посадових осіб виконавчої влади, підтримуючи в своєму прагненні законодавця, вважаємо за необхідне поширити можливість здійснення парламентського контролю на діяльність інших осіб.

Звернення до сутності того чи іншого юридичного явища неможливе без знання його правової природи і призначення, вивчення істотних ознак і особливостей.

Парламентський контроль – це діяльність насамперед парламенту, його посадових осіб і утворених ним органів, а природа парламентського контролю нерозривно пов'язана і прямо співвідносна та взаємозумовлена природою парламенту. Отже, парламент у концепції поділу влади – це вищий зако-

нодавчий і представницький орган держави, але ідея поділу влади сама по собі не має на увазі верховенство, лідируючу позицію тієї чи іншої гілки влади, відповідно, законодавча влада, якщо розглядати проблему лише в цьому контексті, займає в системі публічної влади місце, аналогічне тому, що і виконавча та судова гілки..

Сутність контролю ґрунтується й тісно пов'язана з реалізацією такого принципу правової держави, як принцип законності. Він означає не тільки визнання за Конституцією і іншими законодавчими актами вищої юридичної сили, їх здатності встановлювати вихідні, первинні норми правового регулювання в суспільстві, які, в свою чергу, стають соціальними стандартами, але і безумовне підпорядкування всіх членів суспільства та держави загалом чинним законам і еталонам. Законодавчі встановлення в сфері державного управління чітко визначають, як слід чинити в тій чи іншій нормативно окресленій ситуації, яка поведінка є правомірною, що можна, потрібно чи не можна робити в певному, врегульованому правом, громадському відношенні.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що парламент має право і, навіть більше, повинен володіти контрольними повноваженнями, причому контрольними повноваженнями не тільки за виконанням тих законів, які ним приймаються, але і в цілому за системою виконавчої влади в державі.

1. Пустовіт Ж. М. Поняття, сутність та зміст функцій Верховної Ради України. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/bmj_u_2012_11_5.pdf

2. Журавльова Г. С. Форми та механізми парламентського контролю. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. №1 (7). 51–55.

3. Сіцінська М. В. Сутність парламентського контролю та особливості його здійснення за сектором безпеки і оборони України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 1. С. 124–128.

4. Залюбовська І. В. Роль і місце апарату Верховної Ради України в системі парламентського контролю. URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/4/05.pdf

5. Куракін О. М., Третяченко М. О. Парламентський контроль: характеристика національної моделі. *Науковий вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. № 2. С. 3–10.

В. А. Бондаренко,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
іноземних мов та культури фахового мовлення
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. С. Єсімов,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЛЮДИНИ: ДІАЛЕКТИКА ПРІОРИТЕТІВ

У конституційно-правовій науці розглядаються ідеї пріоритетів і їх варіативності, що стосуються її інститутів. В аксіологічному сенсі Конституція України недвозначно надала перевагу людині, її правам і свободам. Інші базові цінності концентровано викладаються в конституційній преамбулі.

В якості пріоритетних і опорних основ в конституціях європейських країн позначені: права і свободи людини, громадянський мир і злагода (Україна); Права людини, розвиток своїх культур і традицій, мов і інститутів (Іспанія); Незалежність і мир в дусі солідарності і відкритості світу (Швейцарія); повагу до гідності, свободи і рівності людей (Боснія і Герцеговина); повагу прав людини та принципів громадянського суспільства (Чехія); права людини, громадянські свободи та національну рівноправність (Північна Македонія); природжена гідність людини, її право на свободу та обов'язок виявляти солідарність з іншими (Польща); рівноправність, свобода, права людини та громадянина (Хорватія); гідності та свободи людини, справжній соціальний порядок (Ірландія). Тут очевидний пріоритет прав і свобод людини.

Відзначимо, що в зазначеній композиційній частині Конституції України в числі базових цінностей безпека (держави або будь-яка інша) не згадана. Однак далі в тексті Конституції України відбувається певний перерозподіл пріоритетних ролей.

Посягання на територіальну цілісність та суверенітет держави є підставою заборони створення та діяльності громадських об'єднань, цілі та діяльність яких на це спрямовані; для забезпечення громадської безпеки на основі закону можливе обмеження прав і свобод людини та громадянина [1].

Забезпечення безпеки громадян та громадської безпеки в умовах надзвичайного стану може бути підставою окремих обмежень прав людини [1]. Конституційна варіативність пріоритетів мала місце на всьому протязі конституційного будівництва України. Аналіз текстів основних законів України 1917–1978 рр. з урахуванням визначення безпеки як стану захищеності показав зміну пріоритетних акцентів.

Особливого значення набувало положення статті 19 та розділу VIII Конституції Української народної республіки, щодо умов тимчасового обмеження або часткового припинення громадянських свобод, яке засвідчує високий ступінь відповідальності з яким її творці підходили до правової регламентації до вказаного правового інституту [2, с. 6].

У Конституції (Основному Законі) УСРР Української соціалістичної радянської республіки (далі – УСРР) 1919 року про права людини та громадянина згадувалося 18 разів, але, жодного разу в якості об'єкта захисту [3]. В якості останніх визнавалися виключно соціалістична вітчизна та революція.

У Конституції (Основному законі) УСРР 1929 року про права людини / громадянина згадувалося 19 разів, і також жодного разу в якості об'єкта захисту. Об'єктами захисту як і раніше вказувалися соціалістична вітчизна та «революція».

У Конституції (Основному Законі) Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР) 1937 року правам людини вперше була відведена глава XI, а все інші стосувалися організації держави та державної влади. Об'єктами захисту поряд інтересами держави та батьківщини опинилися обвинувачений (право на захист) і іноземний громадянин (право на притулок в УРСР, якщо він переслідується за захист інтересів трудящих).

У Конституції (Основному законі) УРСР 1978 року, Конституції України в редакції від 17 вересня 1991 року, правам

і свободам людини та громадянина присвячувалася глава 6. Визнання пріоритету прав людини та громадянина України було відзначено вже у главі 5 [4]. Об'єктами захисту переважно були визначені соціальні суб'єкти конституційно-правових відносин.

Конституційна трансформація ціннісних пріоритетів і їх захисту відбувалася за вектором: виключно державні – переважно державні – переважно людина, її прав і свобод. Конкретизація конституційних норм здійснюється законодавчо. Аналіз найменувань чинного законодавства свідчить про те, що лише десята частина стосується правозахисної місії держави, а решта – інтересів держави в різних аспектах.

Подібний пріоритетний розклад відображений в тексті присяги Президента України. Будучи гарантом Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, глава держави зобов'язується поважати та охороняти права і свободи людини та громадянина, захищати Конституцію України, суверенітет, незалежність, безпеку, цілісність держави. Захист названих об'єктів створює сприятливі умови для реалізації прав і свобод людини та громадянина, але, є ризик, що розставлені так правозахисні акценти в присязі глави держави можуть транслюватися на діяльність інших органів державної влади.

Цей висновок свідчить на користь прийняття Національної стратегії у сфері прав людини, яка відображає загальні правозахисні орієнтири України [5]. Це перший у національній історії розгорнутий документ, який сформулював основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики України в сфері прав людини, містить пропозиції щодо вдосконалення механізмів та процедур їх захисту.

Стратегія національної безпеки України є офіційно визнала систему стратегічних пріоритетів, цілей і заходів у галузі внутрішньої та зовнішньої політики, що визначають стан національної безпеки і рівень стійкого розвитку держави на довгострокову перспективу [6].

Стратегія національної безпеки України визначена в якості базового документа з планування розвитку системи забезпечення національної безпеки України і основи для конструк-

тивної взаємодії органів державної влади, організацій та громадських об'єднань для захисту національних інтересів України і забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. Трактуючи національну безпеку як стан захищеності особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз,

Стратегія національної безпеки України спочатку згадує конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, а потім суверенітет, територіальну цілісність, забезпечення сталого розвитку України, оборону та безпеку держави, що цілком відповідає конституційним пріоритетам.

В аналогічному ключі визначені в Стратегії національної безпеки України загрози національній безпеці як пряма або непряма можливість нанесення шкоди конституційним правам, свобода безпеки держави. Реалізація конституційних прав і свобод громадян України названа першою в числі стратегічних національних пріоритетів, а безпека держави в прямому лексичному варіанті не зазначена.

Підсумовуючи, зазначимо, що подібна варіативність в пріоритетах конституційного будівництва в Україні пов'язана з тим, що конкретні умови та протистояння інтересів неминуче і цілком об'єктивно диктують розстановку пріоритетів. Головне, щоб не допускалися маніпуляції та заперечення конституційних цінностей.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Скрипнюк В. О. Конституційні цінності: від теорії до практики. До 100-річчя Конституції Української народної республіки. *Science Rise: Juridical Science*. 2018. № 4 (6). С. 4–8.

3. Конституція Української соціалістичної радянської республіки (березень 1919 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19>

4. Конституція (Основний Закон) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

5. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015.

Н. П. Бортник,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Національний університет
«Львівська політехніка»)*

ПРАВОВА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ІНОЗЕМНОЇ ОСОБИ ЯК СТАДІЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Феномен ідентифікації розглядається у психології як багаторівневий полі функціональний механізм позитивного розвитку особистості в онтогенезі, що забезпечує соціалізацію та персоналізацію індивіда. Ідентифікація розгортається на несвідомому та свідомому рівнях; вибір її об'єкта і функції залежать від вікового етапу розвитку індивіда і його внутрішньої позиції. Досліджуючи структуру само ідентифікації особистості, дослідники виділяли поведінковий, когнітивний і емоційний компоненти. Вважаємо, що під правовою самоідентифікацією іноземного громадянина в умовах правової системи України слід розуміти сприйняття іноземцем себе в якості специфічного суб'єкта права.

Правова самоідентифікація, за аналогією з особистісною самоідентифікацією, пов'язана з засвоєнням певних ролей і моделей поведінки, визнаних правомірними у межах правової системи. Доцільно виділяти три основні стадії правової самоідентифікації іноземних громадян: правова адаптація, правова інтеграція та правова асиміляція особистості.

Дані стадії узгоджуються з положеннями Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, в якій зазначається, що важливими елементами політики у сфері міграції є створення умов для адаптації та інтеграції мігрантів, захист їх прав і свобод, забезпечення соціальної захищеності [1].

Правова адаптація іноземного громадянина в умовах правового поля є первинною стадією процесу правової само-ідентифікації. Під правовою адаптацією іноземного громадянина слід розуміти процес його пристосування до нової правової системи, отримання нових правових знань, правової інформації.

Згодом вони повинні бути трансформовані, в правові переконання, звички правомірної поведінки, в готовність діяти, керуючись цими правовими знаннями та переконаннями, тобто діяти правомірно – відповідно до закону використовувати свої права, виконувати обов'язки, дотримуватися заборони, вміти відстоювати права в разі їх порушення.

У літературі зазначається, що в суспільних науках застосовується термін соціальна інтеграція, під яким розуміється процес перетворення відносно самостійних, слабо пов'язаних між собою об'єктів (людей, соціальних груп (діаспор), держав) в єдину, цілісну систему, що характеризується узгодженістю та взаємозалежністю її частин на основі загальних цілей і інтересів.

Наведений підхід до тлумачення соціальної інтеграції не дозволяє дати аналогічне тлумачення правової інтеграції іноземного громадянина. Причиною тому служить розгляд соціальної інтеграції як синтезу розрізнених політико-правових явищ в цілну систему.

Іноземний громадянин включається в існуюче правове поле, що має певну специфіку. Нова правова система при цьому не створюється. Вона лише збагачується ще одним суб'єктом, що функціонує в її рамках. Зокрема, в Канаді реалізується федеральна програма адаптації та натуралізації Immigrant settlement and adaption program (ISAP), призначена для сприяння новоприбулим іммігрантам [2].

Правова інтеграція не є пріоритетним напрям для ISAP, однак комплексна інклюзія в врегульоване нормами права суспільство неможливо.

Щодо України, доводиться констатувати факт чи не повної відсутності державних цільових програм, спрямованих

на правову інтеграцію іноземних громадян, та й взагалі на будь-яку інтеграцію таких.

Іншим суттєвим недоліком чинної інтеграційної політики є її рекомендаційний характер на відміну від багатьох країн Європейського Союзу, де участь в інтеграційних програмах є обов'язковим до виконання для багатьох категорій громадян, які в'їжджають.

При реалізації державних цільових програм, спрямованих на сприяння правову інтеграції важливо враховувати, що різні категорії іноземних громадян в різному ступені потребують інтеграції. Якщо для окремих груп досить проведення роботи в обсягах базових адаптивних заходів, то інші потребують більш повного сприяння, наведеному на інтеграцію.

Міграційно-інтеграційна політика держави повинна бути диференційована щодо окремих груп іноземців (репатріантів, іммігрантів, трудових мігрантів) і ґрунтуватися на чітких та ясних процедурах, а не носити декларативний характер щодо аналогії з практикою, що міцно закріпилася в Україні.

Заключною стадією процесу правової самоідентифікації іноземного громадянина в новій правовій системі є правова асиміляція. Правова асиміляція іноземного громадянина є повне розчинення в правовому полі держави, що приймає, знищення розходжень у правовому статусі з громадянами приймаючої держави. Асимілювати іноземного громадянина означає фактично відкинути його культурну ідентичність.

Жорстку політику по асиміляції іммігрантів, що отримала назву «плавильного тигля», в 1960-ті роки проводили США. Основними її постулатами були аккультурація (в тому числі і правова) іммігрантів на основі англо-протестантської культури та прийняття цінностей американської політичної системи.

Використання методів правової асиміляції прийнятно для унітарних держав, населення яких має загальну культуру, традиції, релігійні погляди, що, як відомо, є передумовами національного правотворення.

Іноземний громадянин, який має намір залишитися на території такої держави на тривалий термін, знаходиться

в умовах єдиного історико-правового простору, часто, загальноновизнаю, хоч і офіційно не закріпленої, ідеології. Функціонуючи в рамках єдиного суспільства, він з часом проходить описані вище стадії: правову адаптацію та правову інтеграцію.

Закономірним кроком для нього є подальше асимілювання в правове середовище. При цьому відбувається зречення від тих правових норм, яким особа підпорядковувалося, перебуваючи на території держави громадянської належності.

Типовим прикладом правової асиміляції є те, як легко іноземні громадяни асимілюються в правовій системі Нідерландів, які дозволяють те, що в багатьох країнах тягне притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності. В Україні, використання асиміляційної моделі представляється можливим незважаючи на багато національності і полі конфесіональність населення України.

Наявність єдиних історико-культурних традицій, традицій правового регулювання суспільних відносин в різних регіонах країни стає істотним підставою для створення єдиного правового поля, в якому може бути асимільований іноземний громадянин. Але для повної реалізації своїх прав і обов'язків, іноземний громадянин повинен усвідомити себе як специфічного суб'єкта права, тобто ідентифікувати в новій для себе правовій реальності.

При цьому з іноземною особою відбувається правова ідентифікація – процес, що охоплює стадії інтеграція, адаптація та асиміляція, кожна з яких передбачає наявність певного рівня правових знань і умінь.

1. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017...>

2. Офіційний сайт імміграційної служби Канади. URL: <https://canada.ca/uk> (дата звернення 25.01.2018 р.).

М. В. Бурак,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
(Національна академія внутрішніх справ)*

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ на 2016–2020 роки

Як свідчить світова практика, без реального, розвиненого громадянського суспільства держава неспроможна створити можливості для забезпечення функціонування демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є основою успішної модернізації та сталого розвитку суспільства і держави. При цьому першочергові завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства мають передбачати забезпечення сприятливого політико-правового середовища для його інституціонального розвитку, активне залучення громадськості (громадських об'єднань) до публічної політики, процесів вироблення та ухвалення важливих державно-управлінських рішень, формування та реалізації державної та місцевої політики.

Важливим правовим документом, спрямованим на забезпечення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування є Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (далі – Стратегія) [1].

Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами

місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

Реалізацію Стратегії передбачається здійснювати за такими стратегічними напрямками: створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства; забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення; стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України; створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [1].

Так, у рамках створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства передбачається реалізувати такі основні завдання: скорочення строків і спрощення реєстраційних процедур для організацій громадянського суспільства, зокрема процедур подання документів в електронній формі або за принципом «єдиного вікна»; удосконалення порядку віднесення організацій громадянського суспільства до неприбуткових організацій; удосконалення правового статусу, порядку створення, організації діяльності і припинення органів самоорганізації населення, розширення їх повноважень щодо участі у вирішенні питань місцевого значення; урегулювання на законодавчому рівні питання обов'язкового планування у Державному бюджеті України і місцевих бюджетах видатків на надання на конкурсних засадах фінансової підтримки для виконання програм (реалізації проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства та інші.

Напрямок забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політик, вирішення питань місцевого значення спрямований на реалізацію таких основних завдань: унормування на законодавчому рівні: а) порядку проведення органами ви-

конавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів під час їх розроблення зі встановленням вичерпного переліку випадків, коли такі консультації не проводяться, та механізму запобігання порушенню вимог щодо обов'язковості таких консультацій; б) порядку ініціювання та проведення місцевих референдумів; в) гарантій реалізації права на мирні зібрання із закріпленням вичерпного переліку підстав для обмеження мирних зібрань; г) порядку ініціювання, проведення загальних зборів (конференцій) членів територіальної громади за місцем проживання та реалізації їх рішень; обов'язковості затвердження у кожній територіальній громаді її статуту, що визначає, зокрема, порядки організації громадських слухань, внесення місцевої ініціативи та реалізації інших форм демократії участі; сприяння запровадженню на рівні органів місцевого самоврядування публічних консультацій з громадськістю, громадської експертизи їх діяльності та діяльності їх виконавчих органів, посадових осіб, комунальних підприємств, організацій та установ; сприяння запровадженню обов'язкових публічних консультацій у процесі підготовки проектів Державного бюджету України та місцевих бюджетів; визначення порядку здійснення громадської експертизи діяльності з надання адміністративних послуг, а також діяльності бюджетних установ, які надають соціальні послуги тощо [1].

Наступним, не менш важливим є напрям стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України. Цей стратегічний напрям передбачає вирішення таких завдань: запровадження практики закупівлі соціальних та інших суспільно значущих послуг через соціальне замовлення та забезпечення рівного доступу організацій громадянського суспільства та бюджетних установ до надання соціальних та інших суспільно значущих послуг за рахунок бюджетних коштів; стимулювання розвитку соціального підприємництва, зокрема удосконалення механізмів фінансової підтримки такої діяльності; забезпечення рівних умов участі організацій громадянського суспільства у процедурах

публічних закупівель; встановлення конкурсних засад визначення виконавців державних, регіональних та місцевих цільових програм серед організацій громадянського суспільства та забезпечення рівних можливостей для участі у таких конкурсах; забезпечення права неприбуткових організацій громадянського суспільства здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність, якщо така діяльність відповідає меті (цілям) організації громадянського суспільства, сприяє її досягненню та не передбачає розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації та інші.

Стратегічний напрям створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці спрямований на реалізацію таких завдань: забезпечення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування доступу громадськості до консультацій та правової допомоги (у тому числі безоплатної) з питань порядку створення і діяльності організацій громадянського суспільства; запровадження обов'язкових моніторингу та оцінки розпорядниками бюджетних коштів програм і проектів, які виконуються організаціями громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів; запровадження обов'язкової звітності організацій громадянського суспільства, які отримують державну фінансову підтримку, публічного доступу до такої звітності, а також до результатів обов'язкового моніторингу, оцінки та експертизи результатів державної фінансової підтримки організацій громадянського суспільства; сприяння міжсекторальній співпраці у запобіганні і протидії шахрайству та іншим зловживанням у сфері надання благодійної допомоги, посилення юридичної відповідальності за нецільове використання благодійної допомоги; запровадження підготовки в системі вищої та післядипломної освіти фахівців з менеджменту неурядових організацій; проведення просвітницьких заходів та соціальної реклами з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства тощо. Втім, рівень реалізації Стратегії не можна назвати задовільним.

Так, за оцінками експертів проекту USAID «Громадяни в дії», станом на грудень 2017 р. урядовий План заходів з реалізації Стратегії на 2017 рік був виконаний на 45% [2]. Частина пунктів цього документа була прописана таким чином, що навіть їх формальне виконання не можна вважати історіями успіху. Багато важливих для громадськості нормативно-правових актів не було ухвалено, зокрема закони про місцевий референдум, про гарантії свободи мирних зібрань, про загальні збори громадян за місцем проживання та ін.

Серед нагальних проблем правового регулювання діяльності організацій громадянського суспільства залишаються: обтяжлива процедура ліквідації громадських об'єднань зі статусом юридичної особи; відсутність усталеної практики застосування умов неприбутковості та права на підприємницьку діяльність; обмеженість інструментів державної фінансової підтримки ОГС; недосконалість юридичних механізмів для ефективного впливу консультативно-дорадчих органів на діяльність органів державної влади тощо.

Відтак, практична реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки та формування сучасних підходів до своєчасного коригування стратегічних напрямів та завдань реалізації відповідного спрямування державної політики потребують дієвої підтримки державою суспільно значущих громадських ініціатив та громадських об'єднань, загалом активної взаємодії громадянського суспільства і держави у проведенні реформ та впровадженні нагальних змін у політичній, соціальній, економічній та гуманітарній сферах, активної взаємодії з вирішення проблем, що перешкоджають цьому.

1. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

2. Громадські експерти назвали проблеми та успіхи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadski-eksperty-nazvaly-problemy-ta-uspihy-derzhavn...>

В. М. Висоцький,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У сучасній зарубіжній юридичній літературі конституціоналізм передбачає відповідну організацію державної влади, яка повинна бути демократичною та обмеженою на користь громадянського суспільства і прав особи.

На думку американського професора права і соціології К. Л. Шеппелі «історія конституціоналізму починається з того моменту, коли суспільство, з інтересами якого правитель не бажав рахуватися, починає чинити опір»; «конституціоналізм з'являється як результат учиненої свавілля протидії»; «вважається, що конституціоналізм став відповіддю на беззаконня, що творяться необмеженою владою» [1, с. 7, 15].

Угорський учений А. Шайо вважає, що «конституціоналізм – це сукупність принципів, порядку діяльності та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади» [2, с. 14]; «конституціоналізм – це обмеження державної влади в інтересах суспільного спокою» [2, с. 20].

С. Головатий розглядає конституціоналізм притримуючись класичного розуміння цього феномену як ідеї про обмеження влади держави. На його думку, «конституціоналізм – це результат ідеї, згідно з якою жодна гілка державної влади не є вільною від обмежень». При цьому вчений виділяє три загальні риси, що властиві конституціоналізму, а саме: «обмежена влада; дотримання верховенства права; захист основоположних прав і свобод людини» [3, с. 1627–1628].

Систему українського конституціоналізму цілеспрямовано на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь

громадянського суспільства, прав та інтересів людини і громадянина для досягнення (визнання, забезпечення, захисту) конституційно-правової свободи людини. Формуючи власну модель конституціоналізму, кожна держава має спиратися саме на те, що конституціоналізм, передусім, був і залишається ідейним, інституціональним, конституційно-правовим антиподом необмеженої всюдозволеності публічної влади. У зв'язку з цим актуалізується проблема ефективізації механізму «стримувань і протигаг» у системі поділу влади, а також організації публічної влади на місцях, зокрема через удосконалення місцевого самоврядування як фактора, що стримує виконавчу владу на рівні місцевого управління, та як дієвого інституту громадянського суспільства [4, с. 5, 6].

Сьогодні в Україні ще не створено відповідних правових передумов конституціоналізму, не існує відповідного механізму функціонування публічної влади, не є ефективним механізм забезпечення конституційного порядку. Конституцією України закріплено нормативно-правову основу конституціоналізму, проте реалізація конституційних норм свідчить про необхідність внесення змін і доповнень до Основного Закону держави та вдосконалення конституційного законодавства.

Нажаль, донині не відбулося масштабної конституційної та законодавчої реформи. Внесені зміни до Конституції України завжди ставали предметом критики науковців, інститутів громадянського суспільства та окремих політичних сил. Остання революція винесла чимало вимог до влади, зокрема це перерозподіл повноважень президента, парламенту та уряду, які мають демократизувати владу в Україні та реформування державного управління.

Отже, характеристика конституціоналізму дають можливість визначити сучасний конституціоналізм як систему конституційної організації суспільства на основі права та демократії, функціонування якої спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства та людини. Для реалізації сучасного конституціоналізму необхідно насамперед впорядкувати взаємовідносини між органами

законодавчої, виконавчої та судової влади, їх збалансованість та взаємоурівноваженість.

1. Шеппели К. Л. Российская Конституция в конституционной истории Европы. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 2003. № 4 (45). С. 7–17.

2. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / пер с англ. М., 2001. 292 с.

3. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. К.: Фенікс, 2006. Кн. 3. Український досвід. [Б. м.]: [б.в.], 2006. С. 1277–1747.

4. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 558 с.

А. В. Воляннюк,

*студент 5 курсу юридичного факультету
(Чорноморський національний університет
імені Петра Могили)*

ОБОРОННА ФУНКЦІЯ ТА ОБОРОННА ПОЛІТИКА ЯК ОСНОВА ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА СУВЕРЕНІТЕТУ В УКРАЇНІ У СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Функціональний підхід до з'ясування сутності держави дає можливість визначити її соціальну роль та призначення в суспільному житті, зміст діяльності, завдання відповідно до того чи іншого історичного етапу розвитку, механізм держави, за допомогою якого вирішуються питання загальносуспільного значення та здійснюється управлінська діяльність. Функції держави не є чимось сталим, раз і назавжди визначеним. Вони змінюються, еволюціонують разом з державою, відповідно до завдань, які ставить перед нею суспільство. Якщо дати визначення функції сучасної держави то можна сказати, що це головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність.

Однією із класифікацій функцій держави є поділ на основні та другорядні, і безперечно оборона функція відноситься до

основних функцій, бо без реалізації даної функції держава не може нормально функціонувати та забезпечувати гарантію реалізації людьми їх прав та свобод визначених в Конституції.

Сьогодні оборона функція та взагалі оборона політика держави стала найбільш актуальною та вийшла, на мою думку, на передній план, бо саме від неї залежить існування незалежної України, і відповідно можливості для нормального існування суспільства і відповідно реалізації інших напрямків суспільної та державної діяльності.

Реалізація оборонної функції це складова загальної оборонної політики держави, яка включає в себе забезпечення воєнної безпеки, збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч збройної чи політичної агресії і т. д.

Протягом останніх п'яти років наша країна зазнає військової агресії з боку Російської Федерації, Росія вдається до всіх відомих засобів та способів ведення гібридної війни. Суть гібридної війни заключається в тому щоб поєднати як традиційні так і не традиційні засоби ведення бойових дій, і при цьому не визнавати факт такої діяльності.

І саме це робить загальну оборону політику дуже важливою та актуальною, бо ворог шляхом ведення агітаційної, пропагандистської, диверсійної, політичної агресії зазіхає на наш суверенітет, конституційність та територіальну цілісність.

Складність ситуації, безумовно, полягає в тому, що протидіяти треба відразу і у всіх площинах, це стосується і протидії ворогу на території проведення Операції Об'єднаних Сил, і протидій Росії на політичному та дипломатичному рівнях, а також боротьби з агітацією та підривною діяльністю яка ведеться ворогом на підконтрольній Україні території, та інтернет-просторі.

За роки війни в Україні було проведено багато дієвих реформ та змін, які були направлені на модернізацію всього сектору національної безпеки та оборони.

Треба загострити увагу на деяких з них, на мою думку найбільш вдалим та ефективним. На перший план виходить реформування Збройних Сил України, а саме тенденція до переходу на стандарти НАТО, як в матеріально технічному плані,

так і в плані тактичних навчань, в плані озброєння та загальної побудови військової служби. Важливим фактором було закріплення у Конституції України курсу руху на входження до НАТО та ЄС, це зняло багато питань, які точилися протягом 5 років.

Наступними вдалими діями які безпосередньо стосуються забезпечення конституціоналізму та суверенітету була зміна пакету оборонних документів, а саме Воєнної доктрини України, Стратегії Національної Безпеки та прийняття актуальних профільних законів, а саме «Про національну безпеку України», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», і т.д.

За останні роки на краще змінився і рівень вітчизняної оборонної промисловості, а це є не мало важливим фактором у процесі стримання ворога та утвердження незалежності нашої держави. Про те треба сказати, що ще є багато проблемних зон, над якими треба працювати, бо в тому числі саме від них залежить існування України як соціальної, демократичної, суверенної країни.

Насамперед, ці проблеми стосуються правоохоронних органів, їх повноважень та правового супроводу діяльності.

Проблемним залишається питання реформування СБУ, ще з 2016 року, а саме тоді був виданий Указ Президента України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», який в тому числі був направлений на те, щоб змінити статус та повноваження СБУ. Про те так ніяких змін і не було впроваджено, хоча в Указі давався чіткий термін на створення концепції реформування служби.

На мою думку в часи війни СБУ повинно повністю позбутися своїх правоохоронних повноважень (повноважень у сфері боротьби з корупцією, обігом наркотиків та зброї), передати їх іншим органам, та стати суто контррозвідальною та контртерористичною службою. Наступною прогалиною багато років було питання щодо удосконалення системи державного прогнозування та стратегічного планування боротьби з можливими загрозами.

На сьогоднішньому етапі у вищезазначеній «Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України» закріплюється

чіткий механізм такого прогнозування та планування, який буде реалізовуватися компетентними органами, виходячи з актуальної політичної ситуації, та дивлячись на актуальні військові реалії.

Тож, якщо підбити підсумок, то треба зазначити, що утвердження демократії в державі, забезпечення гарантій реалізації прав людини та забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності України залежить від багатьох факторів, в тому числі і від військово-політичних, військово-правових. За останні роки було проведено багато позитивних зрушень в цьому аспекті, була реформована армія, низка правоохоронних органів, була змінена правова база оборонного сектору. Звісно ще є проблеми та прогалини, але можна побачити тенденцію змін на краще всього сектору національної безпеки. І будемо сподіватися, що спільними зусиллями та актуальною, демократичною державною політикою ці зміни зроблять з України обороноспроможну, демократичну та суверенну країну.

У. Б. Воробель,

*магістр права, випускниця стипендіальної програми
імені Лейна Кірккланда,
(Університет імені Адама Міцкевича, м. Познань)*

ОЦІНОЧНІ СУДЖЕННЯ – НАРІЖНИЙ КАМІНЬ ПРАВА НА СПРОСТУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Відповідно до ч. 4 ст. 32 Конституції України [1] кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

З іншого боку, статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція) [2] перед-

бачено, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідним в демократичному суспільстві.

Статтею 201 Цивільного кодексу (далі – ЦК України) [3] передбачено, що честь, гідність і ділова репутація є особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством.

Згідно із статтями 297, 299 ЦК України кожен має право на повагу до його гідності та честі, на недоторканність своєї ділової репутації. За змістом частини першої статті 277 Цивільного кодексу України фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації.

Відповідно до роз'яснень, викладених у абзацах 3, 5 пункту 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [4], відповідно до ст. 277 ЦК України не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень ст. 10 Конвенції. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки, поширені

в засобах масової інформації, принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй ч. 1 ст. 277 ЦК та відповідним законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» [5] ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. Оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду.

За своїм характером судження є розумовим актом, що має оціночний характер та виражає ставлення того, хто говорить, до змісту висловленої думки і на пряму, що пов'язано з такими психологічними станами, як віра, впевненість чи сумнів.

Отже, будь-яке судження, яке має оціночний характер, будь-яка критика та оцінка вчинків, вираження власних думок

щодо якості виконуваних публічних функцій, отриманих результатів тощо, не є підставою для захисту права на повагу честі, гідності та ділової репутації та, відповідно, не є предметом судового захисту.

Вирішуючи справи про захист честі, гідності та ділової репутації, суди повинні перевіряти чи містить інформація, що стала підставою для звернення до суду, конкретні життєві обставини, фактичні твердження. Якщо зміст та характер досліджуваної інформації свідчить про наявність фактів, така інформація або її частина не може вважатись оціночним судженням, оскільки є не результатом суб'єктивної оцінки, а відображенням об'єктивної істини, що може бути встановлена у судовому порядку [4].

Цікавим з цього приводу є постанова Касаційного цивільного суду Верховного суду у справі за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення Апеляційного суду Сумської області від 06 червня 2017 року [6]. Так, у грудні 2016 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди. На обґрунтування позовних вимог зазначав, що 21 листопада 2016 року на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ, членом якої він був, ОСОБА_2 звернувся до нього з висловлюванням «Ви тупий?», чим умисно публічно образив та принизив його честь, гідність та ділову репутацію перед членами комісії, серед яких були працівники ПАТ та представники інших контролюючих органів, заподіявши йому моральні страждання та переживання.

22 листопада 2016 року відповідач надіслав на адресу інформаційно-консультаційного центру ПАТ заяву, у якій підтвердив, що дійсно зазначав на адресу позивача вищевказане висловлювання та не вважає його образливим. Оскільки вхідна кореспонденція підприємства підлягає реєстрації, унаслідок подання вказаної заяви, відповідач додатково розповсюдив образу у формі висловлювання «Ви тупий?» серед інших працівників підприємства.

Посилаючись на те, що висловлена відповідачем інформація є негативною та такою, що порушує його особисті немайнові права, суперечить встановленим правилам поведінки

та моралі, а її розповсюдження змушує оточуючих сумніватися у відповідності позивача займаний ним у ПАТ посаді юрисконсульта, його ділових та професійних якостях, що призвело до заподіяння йому моральної шкоди, позивач з урахуванням уточнених позовних вимог просив: 1) зобов'язати ОСОБА_2 спростувати, викладену у зверненні до позивача на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ 21 листопада 2016 року, недостовірну інформацію «Ви тупий ?» у такий же спосіб, у який вона була поширена; 2) зобов'язати ОСОБА_2 спростувати інформацію, визначену у заяві ОСОБА_2 до начальника інформаційно-консультаційного центру ПАТ від 22 листопада 2016 року, а саме в частині повідомлення про звернення заявника до юрисконсульта товариства «Ви тупий?» в такий же спосіб, у який вона була поширена; 3) стягнути з ОСОБА_2 на його користь на відшкодування моральної шкоди 3 000,00 грн.

Рішенням Зарічного районного суду м. Суми від 04 травня 2017 року у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено. Рішенням Апеляційного суду Сумської області від 06 червня 2017 року апеляційну скаргу ОСОБА_1 задоволено частково, рішення Зарічного районного суду м. Суми від 04 травня 2017 року скасовано та ухвалено нове рішення, яким позов ОСОБА_1 задоволено частково. Стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 на відшкодування моральної шкоди 300,00 грн та на відшкодування судових витрат 551,20 грн.

Рішення суду апеляційної інстанції мотивоване тим, що висновок суду першої інстанції про те, що запитання ОСОБА_2 на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ «Ви тупий?» є оціночним судженням не є обґрунтованим, оскільки вказане є його суб'єктивною думкою, висловленою у формі образи, що принижує честь і гідність ОСОБА_1. У розумінні статті 277 ЦК України, висловлювання «Ви тупий?» не є недостовірною інформацією, а тому відсутні правові підстави для зобов'язання ОСОБА_2 спростувати зазначене. Проте оскільки суб'єктивну думку відповідача висловлено у формі образи, що порушує особисті немайнові права ОСОБА_1 такі дії призвели до заподіяння йому моральної шкоди яку суд, виходячи із засад справедливості, добросовісності та розумності, визначив у розмірі 300,00 грн.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог про спростування недостовірної інформації, апеляційний суд обґрунтовано виходив з того, що запитання відповідача адресоване позивачу на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ «Сумиобленерго» «Ви тупий?» є суб'єктивною думкою ОСОБА_2, а тому не є недостовірною інформацією, що підлягає судовому захисту шляхом її спростування, згідно визначеного статтею 277 ЦК України порядку.

Суд касаційної інстанції підтримав позицію суду апеляційної інстанції, залишивши касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін [6].

Як бачимо, оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів особи, не є предметом судового захисту. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки, поширені в засобі масової інформації, принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.06.2019).

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2004 року (з наступними змінами і доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 456.

4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 13.06.2019).

5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 13.06.2019).

6. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2019 року у справі № 591/7099/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119183?fbclid=IwAR0K8yfAj5adUDqzD0De82Fp2YmcRQewra279oHMXf_bP01RgS23fOk6R2c (дата звернення: 13.06.2019).

М. Т. Гаврильців,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Г. Ю. Лук'янова,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ УМОВ ТА ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКОНІВ В УКРАЇНІ

З метою формування ефективної системи конституційного законодавства, а також з метою затвердження конституційної законності, як одного з принципів сучасного конституціоналізму, є доцільним введення обов'язкового, попереднього конституційного контролю щодо конституційних законів на предмет їх відповідності Конституції. Зокрема, необхідно передбачити, що проект конституційного закону розглядається Верховною Радою України тільки за наявності висновку Конституційного Суду України про його відповідність до Конституції України [1].

Оскільки головним призначенням закону є забезпечення об'єктивних суспільних потреб та інтересів, соціальних реалій, які обумовлюють стратегічні напрями діяльності держави

і суспільства. Саме тому ці питання є фундаментальними в теорії та практиці парламентаризму, їм присвячена ціла низка праць вчених.

Законодавча діяльність є однією з найважливіших форм реалізації Верховною Радою України своєї пріоритетної функції – законодавчої, оскільки діяльність зі створення та прийняття законів України здійснюється у межах відповідного правового поля. Саме для забезпечення ефективної законодавчої діяльності необхідна наявність комплексу нормативно-правових актів, що її регулюють. Законодавча діяльність як вид діяльності означає, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Згідно з теорією поділу влади носіями законодавчої влади визначаються законодавчі органи – парламенти.

Відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади України є Верховна Рада України. Із цього визначення можна зробити висновок, що Конституція України визнає існування законодавчої функції саме у Верховній Раді України. У зв'язку з цим визначенням можна зробити висновок про те, що законодавча функція парламенту [2, с. 164].

Така ускладнена процедура прийняття конституційних законів має на меті забезпечити їх стабільність і стійкість, що є необхідним для створення та ефективного функціонування системи конституціоналізму. Цей висновок підтверджується дослідженнями конституційно-правової практики. Так, у системі чинного конституційного законодавства України можна виділити сукупність законів, які за предметом свого регулювання відносяться до конституційних законів. Наприклад, такими є Закон України «Про Конституційний Суд України»; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Закон України «Про політичні партії в Україні»; Закон України «Про судоустрій та статус суддів України»; Закон України «Про Кабінет Міністрів України» та ін.

Ці та інші закони приймалися у порядку загальної парламентської законотворчої процедури, що суттєво вплинуло на

їхню стабільність. Зокрема, в більшість з перелічених законів були внесені зміни та доповнення, а також їх положення були предметом неодноразових конституційних ревізій з боку Конституційного Суду України, тоді як попередній конституційний контроль (в процесі їх прийняття) допоміг би уникнути подібних дефектів.

Отже, є обґрунтованим виділення таких юридичних ознак (властивостей) конституційних законів, впровадження яких представляється доцільним в Україні:

1) ці закони повинні прийматися виключно з питань, вказаних в Конституції України (наприклад, у ст. 92);

2) їх відрізняє вища юридична сила; повинні прийматися в особливому, ускладненому порядку – двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України;

3) відносно них виключається право вето Президента України.

У зв'язку з останньою характеристикою конституційних законів звертає увагу те, що можливість застосування Президентом України права вето стосовно законів, які по предмету свого регулювання є конституційними законами, аналізувалося Конституційним Судом України при розгляді справи щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України [3].

Не можна заперечувати формально-юридичної обґрунтованості позицій Конституційного Суду України, який виходив з того, що конституційно закріплена процедура прийняття законів про внесення змін до Конституції України «не передбачає окремого порядку підписання та оприлюднення» цих законів. Крім того, Конституційний Суд зазначив: «Конституція України не містить застережень щодо неможливості здійснення Президентом України права вето стосовно будь-яких законів, прийнятих Верховною Радою України, в тому числі законів про внесення змін до Конституції України». Керуючись цим, доходимо висновку про право вето Президента «щодо всіх законів» [4].

Проте, це рішення надає підстави ще раз докорити Конституційному Суду України в «жорсткому юридичному позити-

візмі і неопозитивізмі, вузькому нормативному праворозумінні» (А. М. Мироненко). Зокрема, наведені правові позиції не враховують особливостей юридичної природи законів щодо внесення змін до Конституції, які, до речі, відображені у Конституції України (розділ XIII) і які можливо відокремити, якщо звернутися «до практики «живого права», вимірів її юридичної і соціальної ефективності» (М.П. Орзіх), а також використовуючи принцип верховенства права і Конституції (ст. 8 Конституції України).

Водночас, така практика Конституційного Суду України підтверджує об'єктивну необхідність та важливість внесення відповідних змін до Конституції України щодо особливостей порядку підписання і обнародування законів про внесення змін до Конституції України як конституційних законів.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що під конституційними законами, які входять до системи конституційного законодавства, що є нормативною основою сучасного конституціоналізму, слід розуміти закони, які вносять зміни до Конституції України, а також закони, що регулюють найважливіші суспільні (конституційні) відносини, які складаються у процесі здійснення державної та муніципальної влади та їх відносин з громадянським суспільством.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Омельченко Н. Л. Правове регулювання законодавчої діяльності Верховної Ради України. *Держава і право*. 2015. Вип. 56. С. 164–176.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 73 народних депутатів щодо відповідності Конституції України (конституційності) здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та пропозиції до нього (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України). *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 2. Ст. 4.

4. Загальна теорія держави і права: підручн. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

М. Т. Гаврильців,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*
С. Ю. Іщенко,
*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ФУНКЦІЇ ТА ЮРИДИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКОНІВ, ЇХ ВІДМІННІСТЬ ВІД ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Конституційні закони мають особливу, порівняльно з іншими законами, юридичну силу. Така характеристика конституційних законів в юридичній літературі є традиційною, більше того, вона підтверджується законодавчою практикою зарубіжних країн. Серед аргументів на її користь, основним є – важливість і висока значимість суспільних відносин, що регулюються цими законами. Фундаментальний характер таких правовідносини детермінують основоположну роль конституційних законів у системі конституційного законодавства. Всі інші нормативно-правові акти – складові (джерела) конституційного законодавства, є «підпорядкованими» конституційним законам, тобто видаються відповідно до них і не повинні їм суперечити. Конституційні закони мають пріоритетне значення (після Основного Закону) щодо будь-яких нормативно-правових актів. Отже, особлива юридична сила цих законів не викликає сумнівів.

Для конституційних законів властивий цілий ряд особливостей: 1) вони мають державно-владний характер. Держава наділяє органи, організації, посадових осіб правом приймати нормативно-правові акти, тобто правотворчою компетенцією. Вона ж забезпечує і реалізацію прийнятих нормативно-правових актів, включаючи і примусовий вплив на осіб, що

ухиляються від їхнього виконання; 2) нормативно-правові акти приймаються не всіма, а суворо визначеними суб'єктами, спеціально уповноваженими на те державою. При цьому кожен суб'єкт правотворчої діяльності має рамки своєї компетенції. Міністр, наприклад, може видати нормативний наказ, але не уповноважений приймати укази або постанови; 3) ці акти приймаються з дотриманням певної процедури; 4) вони мають тимчасові, просторові і суб'єктні межі дії; 5) завжди містять юридичні норми, що й робить їх нормативними тобто загальнообов'язковими [1, с. 19].

Проаналізувавши численні дефініції, які наводяться в юридичній літературі, можна виявити спільні ознаки такого правового феномена як закон.

1. Суб'єктом прийняття закону є представницький орган влади – парламент, або народ у випадку реалізації права на референдну законотворчість.

2. Нормативність і формальна визначеність закону. Нормативність є однією з основних властивостей права, оскільки останнє складається з норм – правил поведінки загального характеру, які регулюють суспільні відносини. Нормативність означає, що право за допомогою загальних правил реалізує потребу суспільства в утвердженні нормативних начал і тому охоплює всі сфери соціального життя, які потребують юридичного регулювання [2, с. 26].

Визнаючи авторитет закону, державні органи, посадові особи, об'єднання громадян та звичайні громадяни координують свою діяльність згідно з правовими приписами. Шляхом багаторазової повторюваності виробляється стійка модель правомірної поведінки. Проте, варто відмітити і зворотній процес. Бажані і необхідні суспільні відносини, укорінившись в діях і свідомості людей, в результаті багаторазового повторення набувають правового характеру; пізніше відбувається державне санкціонування суспільної та державної практики (правозакріплення) з подальшим прийняттям державою в особі державних органів численних приписів з метою деталізації та конкретизації засад правового регулювання.

Формальна визначеність як властивість закону означає похідні від волі держави чи визнані нею офіційно документальні способи вираження і закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення [3, с. 230].

3. Вища юридична сила, тобто усі підзаконні акти повинні відповідати закону і не суперечити йому. Існує чітка система підпорядкованості правових актів, розташування яких залежить від статусу суб'єктів видання (органів державної влади) в структурі державного апарату. Ухвалення закону є безпосереднім імперативним виразом волі державно-владного суб'єкта, наділеного відповідними повноваженнями на врегулювання суспільних відносин [4, с. 344–345]. Закон не повинен замінювати підзаконні акти, виконуючи їх роль. Такий закон несумісний з розумінням його як зовнішньої форми права, оскільки виключається об'єктивність, системність, структура, які характеризують його як форму права.

4. Предметом правового регулювання виступають найважливіші суспільні відносини – основи суспільного ладу і політики, основні права, свободи й обов'язки громадян, принципи організації держави та інших соціальних інститутів, регулювання основних сфер життя суспільства – політичної, економічної ін., які становлять найбільшу цінність для держави.

5. Прийняття закону здійснюється згідно з чітко визначеною процедурою – нормативно встановленим порядком створення законів, що складається зі стадій та дій з підготовки, обговорення та прийняття законів.

6. Прийняття закону здійснюється згідно з прийомами законодавчої техніки, тобто відповідно до теоретичних і спеціальних організаційно-технічних правил, засобів і методів роботи законодавчого органу, що спрямовані на підготовку й видання нових правових актів, а також на внесення доповнень та змін у чинне законодавство при збереженні стабільності його основних принципів. Розрізняють мовну, логічну і процедурну форми законодавчої техніки. Законодавчий акт є результатом людського мислення, що підпорядковується законам логіки. Процедурна форма законодавчої техніки означає нормативно встановлені процедури, які використовуються при розробці

законодавчих актів: внесення законопроекту на розгляд Верховної Ради у порядку реалізації права законодавчої ініціативи, попередній розгляд законопроекту в парламентських комітетах, розгляд і прийняття законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради України, підписання й оприлюднення закону, надання йому чинності.

7. Неможливість скасування чи зміни закону іншим органом державної влади, окрім органу, який його прийняв, тобто Верховної Ради України чи народу. Конституційний Суд України може прийняти рішення щодо неконституційності законів повністю чи в їх окремих частинах внаслідок: невідповідності Конституції України; порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. У таких випадках закони втрачають чинність з дня прийняття органом конституційного контролю рішення про їх неконституційність (Закон України «Про Конституційний Суд України»).

8. Закон характеризується чітко визначеною структурою (може складатися з розділів, статей, частин, пунктів, підпунктів) та змістом (назва, дата, місце і суб'єкт прийняття, підпис уповноваженої посадової особи, реєстраційний номер).

9. Підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та Відомостях Верховної Ради України. Публікація законів у цих друкованих засобах масової інформації вважається офіційною (ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»).

Також до особливостей закону як різновиду нормативно-правових актів відносять його первинність, вищу юридичну силу і особливий порядок прийняття. З цього виокремлюють такі вимоги до законів: вони повинні регулювати справді ключові питання; закони повинні бути досконалими за формою і змістом; їх дотримання має бути беззаперечним [5, с. 106].

Таким чином, під конституційними законами слід розуміти закони, які мають особливий статус – нижчий за статус самої Конституції, проте вищий за статус звичайних законів, приймаються за прямим приписом Конституції на основі її

бланкетних норм в її доповнення та розвиток і мають спеціальну процедуру прийняття та, іноді, промугльгації (санкціонування закону главою держави та його оприлюднення).

Отже, *конституційні закони* – це закони, що вносять певні доповнення, зміни, уточнення до тексту Конституції. Як і конституція, ці закони приймаються в особливому, ускладненому, порівняно з іншими законами, порядку, і мають вищу, порівняно з ними, юридичну силу.

1. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 18–21.

2. Заморська Л. Поняття «нормативності права»: теоретичний аспект. *Право України*. 2007. № 6. С. 26–30.

3. Загальна теорія держави і права: підручн. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

4. Теорія держави і права: академічний курс / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

5. Мазурик К. З. Юридична природа закону як джерела права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7 (129). С. 103–109.

А. І. Годяк,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ І БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Розділ II Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [1], встановлює перелік прав і свобод (як і обов'язків), дотримання яких гарантується Конституцією.

Основою конституційно-правових засад забезпечення якості і безпечності харчових продуктів є стаття 42 Конституції України, в частині третій якої зазначено, що держава здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (частина друга статті 50 Конституції України).

У контексті реалізації зазначених статей важливого значення набуває Угода про асоціацію, підписана між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [2], а саме її глава 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи», яка встановлює ряд зобов'язань для нашої держави щодо якості і безпечності харчових продуктів. Метою цієї глави є сприяння здійсненню торгівлі товарами, що охоплюються санітарними та фітосанітарними заходами між Сторонами, забезпечуючи при цьому охорону життя і здоров'я людей, тварин та рослин, шляхом: забезпечення повної прозорості стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються у торгівлі; наближення законів України до законів Європейського Союзу; визнання стану здоров'я тварин і рослин Сторін та застосування принципу регіоналізації; встановлення механізму визнання еквівалентності стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються Сторонами; подальшого впровадження принципів Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів; встановлення механізмів та процедур щодо сприяння торгівлі; покращення взаємозв'язку та співробітництва між Сторонами з питань санітарних та фітосанітарних заходів (стаття 59).

Необхідність впровадження та виконання всіх діючих правил (*acquis*) Європейського Союзу є вимогою щодо членства країни в Європейському Союзі. Про це прямо зазначено на офіційному сайті Європейської комісії в розділі «Європейська політика сусідства та переговори щодо розширення», який

складається з 35 підрозділів. Один з них – підрозділ 12 має назву «Продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика» та охоплює детальні правила в галузі безпеки харчових продуктів. Загальна політика щодо харчових продуктів встановлює правила гігієни виробництва продуктів харчування. Крім того, *acquis* містить детальні правила в галузі ветеринарії, які є важливими для збереження здоров'я тварин, добробуту тварин та безпеки продуктів харчування тваринного походження на внутрішньому ринку [3].

Наскільки Україна наблизилася, фактично, вже за п'ять років з моменту підписання Угоди про асоціацію до європейських вимог та привал щодо забезпечення якості і безпечності харчових продуктів? Відповідь на це запитання ми можемо знайти у звітах про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, які готуються за підсумками календарного року Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції за підтримки Офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України та експертів Проекту Європейського Союзу «Association4U».

Так, у Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році [4] в розділі «Санітарні та фітосанітарні заходи» зазначається, що прогрес виконання Україною зазначених заходів становив 64 відсотка. Зокрема, Верховна Рада України виконала заплановані заходи на 100 відсотків, та на 62 відсотки такі заходи були виконанні центральними органами виконавчої влади.

Що стосується законодавчого забезпечення імплементації Угоди про асоціацію в частині санітарних та фітосанітарних заходів протягом минулого року – у січні 2018 року Президент України підписав Закон «Про безпечність та гігієну кормів», який сприятиме розвитку ринку кормів в Україні. Зокрема, очікується, що його імплементація дасть змогу збільшити обсяги виробництва якісних кормів, зменшить фінансове та адміністративне навантаження на операторів ринку та підвищить рівень захисту здоров'я тварин. Закон

набере чинності через два роки з дня його опублікування. Прийнятий Верховною Радою у грудні 2018 року Закон «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» зобов'язує виробників харчових продуктів надавати повну інформацію про свою продукцію та має сприяти покращенню торгівлі з країнами Європейського Союзу. Закон набере чинності через шість місяців з дня його офіційного опублікування. У липні 2018 року Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання проведення деяких фітосанітарних процедур». Законом посилюються можливості залучення приватного сектору до надання послуг із фітосанітарного інспектування та експертизи продукції на кордоні, а також вдосконалюються окремі фітосанітарні процедури і приведення їх у відповідність до законодавства Європейського Союзу. У вересні 2018 року набув чинності розділ VII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який завершує другий етап переходу підприємств на нову систему контролю за безпечністю харчових продуктів НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point), розроблену Всесвітньою організацією охорони здоров'я. На початок 2018 року 426 українських підприємств вже впровадили систему НАССР, а ще 143 знаходились на стадії розробки та впровадження. Також у 2018 році розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення заходів стосовно забезпечення простежуваності». Законопроектом встановлюються вимоги щодо простежуваності харчових продуктів, підвищення відповідальності операторів ринку, упорядкування подвірного забою тварин з метою попередження розповсюдження особливо небезпечних хвороб тварин та проведення відбору зразків для цілей державного контролю [4, с. 17].

Як наслідок імплементації глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію є постійне підвищення вимог до якості і безпечності харчових продуктів, а також постійне зростання товарообігу харчових продуктів

між Україною та Європейським Союзом. Відтак, є усі підстави стверджувати, що Україна поступово, крок за кроком, наближує національне законодавство щодо забезпечення якості і безпечності харчових продуктів до вимог Європейського Союзу, реалізуючи, таким чином, конституційні права людини і громадянина, передбачені статтями 42 та 50 Конституції України.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

3. Conditions for membership. Chapters of the acquis European Union. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en.

4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/AA_report-UA.pdf.

О. О. Городецький,

аспірант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «БІЖЕНЕЦЬ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Право на життя є без сумніву визначальним серед усіх прав людини. Це право гарантує недоторканність фізичного існування людини, адже життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню чи утиску. Позбавлення особи її прав і свобод, перш за все, права на недоторканність життя, або обмеження такого права з боку держави, зводять нанівець соціальну цінність самої людини і спонукають

її самостійно рятувати себе та своїх рідних від загрози фізичного знищення. Однією з форм такого порятунку є втеча із зони небезпеки та зміна країни проживання та пошук притулку за її межами. Саме таких осіб законодавство більшості держав світу, в тому числі й України, визнає біженцями.

Відповідно до підпункту 1 частини 1 ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» біженець це особа, яка: не є громадянином України; внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності; не може або не бажає користуватися захистом такої країни внаслідок таких побоювань; або не має громадянства (підданства) і перебуваючи за межами своєї країни не може або не бажає повернутися до неї внаслідок вказаних побоювань. Відповідно до чинного законодавства особа може бути визнана біженцем тільки у випадку, якщо відповідає умовам даного визначення. Інші – економічні, особистісні, побутові тощо обставини, через які особа залишила і не може/не бажає повернутися до країни свого походження, не дають підстав для визнання біженцем в Україні.

Таким чином, визначення поняття «біженець» в українському законодавстві перестало бути «вузьким» і повністю почало відповідати Конвенції Про статус біженців 1951 р. Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення: «біженці – люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха». У цілому поняття «біженець» закріплюється Законом України «Про біженців» у відповідності з Конвенцією про статус біженців, до якої приєдналася Україна. Але проблема полягає у тому, що існуюче у міжнародному праві та конституційному праві України визначення біженця не розкриває зміст цього поняття повною мірою, оскільки не вказує, на якому рівні повинно відбуватися переслідування біженців. На думку науковця І. Ковалишина, явище біженців визначається, насамперед, вимушеною і неба-

жаною для громадянина зміною країни свого проживання. Формування і розвиток поняття біженця відбувалися в напрямку від вузького, спеціального поняття до такого, яке має універсальний характер.

Варто погодитись з думкою І. Ковалишина про те, що існуюче у міжнародному праві та конституційному праві України визначення поняття «біженець» не розкриває зміст цього терміну повною мірою, у зв'язку з чим було запропоновано його авторське визначення. Науковець зазначає, що під визначення біженця підпадають не лише особи, яким офіційно надано статус біженця в Україні згідно встановленого порядку (визнані біженці), а й шукачі статусу біженця (потенційні біженці), оскільки особа вже є біженцем з того моменту, коли її фактичне становище відповідає визначенню поняття «біженець».

Постанова Кабінету Міністрів України № 119 від 16 лютого 1995 року «Про заходи щодо надання допомоги особам, які змушені були залишити місце постійного проживання в Чеченській Республіці Російської Федерації та прибули в Україну» та Постанова № 674 від 26 червня 1996 року «Про заходи щодо надання допомоги особам, які змушені були залишити місце постійного проживання в автономній Республіці Абхазія Грузії та прибули в Україну» не мали жодних визначень поняття «біженець», однак, за своїм змістом та закріпленими у них механізмами правового захисту осіб, що були вимушені покинути терени рідних країн, є прикладами перших нормативно-правових актів в сфері захисту біженців.

Проблема біженців актуальна для всіх держав світу і Україна не є винятком. Із здобуттям незалежності Україна почала будувати демократичну правову державу, в центрі якої постає людина з її правами та свободами. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3 Конституції України)

Отже, проблема біженців і вимушених переселенців залишається не тільки національною, а й міжнародною та

вимагає постійної і пильної уваги та вдосконалення законодавства з цього питання.

1. Про заходи щодо надання допомоги особам, які змушені були залишити місця постійного проживання в Чеченській Республіці Російської Федерації та прибули в Україну: Постанова КМУ від 16 лютого 1995 р. № 119. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/119-95-%D0%BF>

2. Про заходи щодо надання допомоги особам, які змушені були залишити місця постійного проживання в Автономній Республіці Абхазія Грузії та прибули в Україну: Постанова КМУ від 26 червня 1996 р. № 674. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/674-96-%D0%BF>

3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3671-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

А. Б. Гришук,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Внутрішнє переміщення в Україні можемо вважати таким, що розпочалося систематично саме з часу окупації Кримського півострова і позбавлення держави України контролю на цій території. Однак Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», що статтею 18 передбачає гарантії прав і свобод громадян України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території (тобто, фактично внутрішньо переміщених осіб з АРК та м. Севастополя), був прийнятий лише опісля двох місяців, 15.04.2014 року, а Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» лише опісля восьми, 20.10.2014 року [1].

Зазначене вище не давало можливості органам державної влади та місцевого самоврядування і їх посадовим особам належно надавати допомогу і захист внутрішньо переміщеним особам протягом кількох місяців. Зокрема і виходячи з того, що, відповідно до ч. 2 статті 19 Конституції України [2] такі органи повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України.

Важливо наголосити, що у цей період прийнята певна кількість підзаконних нормативних актів, що врегульовують питання тимчасового розміщення та допомоги громадянам України – вимушеним переселенцям.

У вітчизняній науці небагато як комплексних, так і окремих досліджень гарантій прав і свобод осіб, які набули статусу внутрішньо переміщених, оскільки до 2014 року такої категорії суб'єктів права деюре не існувало на території України. Вчені в основному акцентують свою увагу на вивченні проблем правового регулювання міграційних процесів загалом або гарантій прав та свобод біженців зокрема. Зазначимо, що специфіку міграційних процесів висвітлювали у своїх публікаціях такі вітчизняні науковці як, О. О. Бандурка, І. Б. Ковалишин, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновська, В. І. Олефір, О. І. Піскун, Ю. І. Римаренко, Н. П. Тиндик, С. Б. Чехович тощо [3, с. 51–52].

Однак варто підкреслити, що самі по собі навіть найбільш глибокі та детальні наукові напрацювання не спроможні удосконалити статус внутрішньо переміщених осіб, якщо ці напрацювання не будуть застосовуватись органами державної влади, що передбачено, зокрема, положеннями Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу».

Враховуючи існуючу проблему гарантій прав внутрішньо переміщених осіб, важливим є виокремлення шляхів забезпечення соціального захисту та всебічної правової підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4] характеризується такими особливостями:

- визначає поняття «внутрішньо переміщеної особи»;
- врегульовує питання обліку внутрішніх переселенців, реєстрації місця їх проживання;

– містить норми, які мають забезпечити відновлення паспортів та інших документів цієї категорії осіб, реалізацію ними права на зайнятість, допомогу у зв'язку із безробіттям, пенсійне забезпечення та отримання соціальних послуг.

Серед іншого в Законі визначаються специфічні права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб, джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення цих прав; він передбачає допомогу внутрішнім переселенцям у добровільному поверненні до попередніх місць проживання і доступ до соціального житла або іпотечного кредитування на пільгових умовах для тих, хто хоче оселитися в іншому місці.

Шляхом внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4] додано зміст визначення внутрішньо переміщених осіб, уточнені гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, внесені зміни щодо строку дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, удосконалено механізм забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість тощо.

Незважаючи на безперервну працю законодавців у векторі удосконалення та гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, існує низка нагальних питань. Прийнятий у січні 2015 року режим в'їзду та виїзду з районів, контрольованих державою Україна до неконтрольованих районів, обмежив переміщення мирного населення, рух пасажирських та ван тажних транспортних засобів у зоні проведення антитерористичної операції. Для цивільних осіб, які проживають у неконтрольованих районах, вищезазначений режим має низку негативних наслідків: найбільш незахищені групи населення стають відрізними від фінансових ресурсів, через це люди відчувають дефіцит медикаментів та продуктів харчування, а також повну залежність від гуманітарної допомоги.

Вказані обставини призвели до збільшення переміщених осіб з міст, контрольованих озброєними угрупованнями, в інші міста України з метою отримання доступу до соціального забезпечення, послуг та місця працевлаштування. Гуманітарна ситуація ще більше погіршується для тих, хто не в змозі виїхати

через тяжку хворобу або у зв'язку з необхідністю здійснювати догляд за одним із членів своєї родини, який має вкрай тяжкий стан здоров'я. В Україні актуальні нормативно-правові акти у сфері охорони дитинства розраховані виключно на період мирного часу. На жаль, наразі відсутня нормативно-регуляторна база, яка була би спрямована на захист прав дітей в обставинах здійснення АТО.

З огляду на це, вбачається вкрай нагальним врегулювання статусу постраждалих від військових дій у Донецькій та Луганській областях дітей відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України та з метою реалізації їх гарантій як внутрішньо переміщених осіб. Брак національних ресурсів для допомоги внутрішньо переміщеним особам вказує на необхідність залучення міжнародної допомоги, а отже і спрощення надання такої допомоги [3, с. 54].

Для регулювання цього питання було розроблено і затверджено постанову Кабінету Міністрів України, згідно з якою кошти, що надходять на відповідні рахунки гуманітарної допомоги, будуть витрачатися на одноразові виплати внутрішньо переміщеним особам. А визначати суму та одержувача такої допомоги повинні відповідні комісії. Зважаючи на те, що проблема ефективності вказаного вище механізму залишає багато відкритих питань, хочемо наголосити, що гострою проблемою при наданні гуманітарної допомоги були нормативні акти, відповідно до яких благодійна допомога від міжнародних організацій обкладалася 15% податком на доходи фізичних осіб. Чимало міжнародних донорів підтримували ідею скасування цієї норми, оскільки вважали нелогічним обкладати податком гуманітарну допомогу для внутрішньо переміщених осіб.

Такі зміни були ухвалені Верховною Радою України у березні 2015 року, але незважаючи на запровадження питання соціального захисту та правових гарантій особам, які набули статус внутрішньо переміщених, залишається відкритим.

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706 VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

3. Права внутрішньо переміщених осіб: навчальний посібник / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2017. 436 с.

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706 VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

А. Б. Гришук,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Д. Р. Татусько,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ НА СУ ЧАСНОМУ ЕТАПІ

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» – таким твердженням починається ст. 3 Конституції України. Тим самим на найвищому конституційному рівні закріплюється та проголошується якісно новий підхід до розуміння взаємовідносин держави й особистості, що модифікує нові взаємовідносини між зазначеними суб'єктами, в яких на перше місце висувається людина, а не держава. Конституція України передбачає, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрями діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3). Слід мати на увазі, що фактично з цієї статті

розпочинається виклад офіційно проголошеної Українською державою та закладеної в Конституції філософії прав людини. Ця стаття виступає як базисна, фундаментальна стаття, яка характеризує самі підвалини того суспільного і державного ладу, що закріплюється в Конституції. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні. Завершується ст. 3 Конституції положенням, наголошуючи на тому, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою, що в контексті реалізації може здійснюватись різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції, інших законах, участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікації. Забезпечення же прав і свобод людини – це створення відповідних умов для здійснення прав і свобод людини, що включає такі три телеологічні домінанти (цілеспрямовані напрями) державної діяльності: 1) сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання правопорушенням); 3) захист прав і свобод людини (у разі їх порушення з боку будь-якого суб'єкта) [2].

Враховуючи викладене вище, можна дійти висновку, що такий напрям діяльності сучасної України, як утвердження і забезпечення прав і свобод людини, є головною функцією Української держави. Права і свободи людини і громадянина, що закріплені в чинній Конституції України, не є вичерпними, тобто в майбутньому система прав і свобод може бути розширена і вдосконалена.

Слід зауважити, що за роки незалежності в нашій державі утворена досить задовільна законодавча база по правах людини і громадянина. Перш за все, як відмічалось вище, у цих прав є чіткі конституційні гарантії, а також був прийнятий цілий ряд

законодавчих актів, які безпосередньо стосуються цієї сфери. Серед законодавчих актів, що є найбільш важливими в зазначеній сфері, слід назвати такі: Закони України «Про громадянство в Україні» (нова редакція), «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», «Про імміграцію», «Про біженців», «Про мови в Україні», «Про реабілітацію жертв політичних репресій», «Про приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців і Протоколу про статус біженців» тощо [3].

Слід відмітити, що незважаючи на те, що в Україні прийнято демократичне законодавство у сфері прав і свобод людини, однак в умовах соціально-економічної і політичної кризи, падіння культури і моралі є відсутніми ефективні механізми захисту цих прав, що призводить до їх масових і систематичних порушень, а іноді просто до неможливості їх реалізації. Для побудови в Україні демократичної правової держави суттєве значення має боротьба з правовим нігілізмом, з правовим інфантилізмом, феноменом переродження правосвідомості, який одержує свій прояв, насамперед, у злочинності [4, с. 245–247].

Всі ці форми деформації правосвідомості не сприяють становленню демократичної правової культури, зорієнтованої на цінності конституціоналізму. Особливе значення тут має викорінення організованої злочинності, корупції, які суттєво підривають віру громадян у право і закон, здатність влади навести у країні правопорядок. Розвиток тіньової економіки, беззаконня, правове свавілля – це суттєві чинники розвитку правового нігілізму, інших форм деформації правосвідомості, з якими необхідно рішуче боротися на основі чітко визначеної державної політики у сфері правового виховання і юридичної освіти населення, наведення порядку в усіх сферах суспільного життя.

Реалізація на практиці конституційного правоположення про права людини як найвищої соціальної цінності передбачає стійкий економічний розвиток країни, наявність чіткої державної політики, яка є зорієнтованою на забезпечення прав і свобод людини. Світова практика свідчить, що перехідні періоди в розвитку держави і державності завжди були неста-

більшими, відрізнялись суперечністю громадських позицій і світоглядних орієнтирів. Саме в цих умовах порушення прав людини в Україні має системний характер та набуває ознак соціальної катастрофи. Реальне зменшення заробітної плати, охоплення бідністю широких верств населення, наявність пенсійного забезпечення, яке є нижчим, ніж встановлений рівень малозабезпеченості, все більша комерціалізація здійснення таких життєво важливих конституційних прав, як охорона здоров'я та освіта, масові порушення виборчого права – є якими свідцтвами тотального порушення прав людини [8, с. 13].

Верховна Рада України, як вищий законодавчий орган держави, здійснює захист прав і свобод людини і громадянина через законотворчу діяльність, через організацію спеціальних парламентських слухань, де обговорюються перспективні плани законодавчої діяльності по профільних проблемах, здійснення контрольних функцій за діяльністю правоохоронних органів і місцевих державних адміністрацій у сфері прав людини. На нашу думку, дуже важливим у діяльності відповідних міністерств, державних комітетів, відомств у профільній сфері є активізація їхньої роботи у справі інформування населення по правах людини, проведення наполегливої роботи задля того, щоб весь комплекс питань про сфери законодавчого забезпечення, практичної реалізації і захисту прав людини і громадянина ставав більш доступним для ознайомлення та вивчення всіма членами суспільства.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні проблеми та перспективи розвитку. *Журнал «Правова держава»*. 2017. № 26. URL: <http://dpspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/10388/3340.pdf;jsessionid...>

3. Удовенко Г. Забезпечення прав людини. *Голос України*. 2003. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12528/Priieshkina_Zabezpechennia_prav_liudyny.pdf

4. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры. Х.: Райдер, 2001. 354 с.

5. Чермних В. Права людини в Україні. *Нова політика*. 2001. № 1. С. 13–18.

А. Б. Гришук,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
юридичного факультету Львівського державного
університету внутрішніх справ*

В. П. Михальчук,
*здобувач вищої освіти юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах зазначена політична свобода громадян перебуває на етапі кардинальних змін. Вони пов'язані з падінням пануючої у країні тривалий час соціалістичної ідеології та поступовим становленням політичного плюралізму.

У державі почала складатися багатопартійна система, і ця свобода потребувала створення інших громадських об'єднань. Вказані події і викликали зміну чинної системи правового регулювання свободи спілок. Відразу зазначимо, що в даній системі, виходячи з предмету нашого дослідження, можна виокремити два аспекти: перший – правовий механізм реалізації права громадян на об'єднання, другий – правовий механізм участі громадських об'єднань як суб'єктів громадянського суспільства в житті країни. Другий аспект також представляє інтерес для нашого дослідження, оскільки на даному етапі діяльності громадських організацій реалізується ціла низка політичних прав громадян: право обирати та бути обраними, право законодавчої ініціативи тощо.

Отже, стрижнем системи чинного законодавства, що регулює дану свободу, є Конституція України. Виходячи з вищезазначених аспектів, її норми можна поділити на дві групи. До першої належать ті, що регламентують місце та діяльність громадських об'єднань у політичній системі України. Ця група норм закріплена у ч. 1 ст. 36 Основного Закону України.

Зокрема, зазначається, що громадяни мають право на свободу об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Необхідно вказати, що, на наш погляд, такий підхід до правового регулювання діяльності громадських організацій не можна визнати задовільним.

По-перше, в умовах політичного плюралізму та ідеологічного різноманіття уявляється нереальним у статті Конституції перелічити всі види громадських організацій, які діють у країні. Якщо ж їх і перелічити, то за спрямованістю діяльності, але й у такому разі навряд чи можна скласти їх закритий перелік. Отже, неминуче вжиття у нормативному акті обороту «та інші», що визначає необхідність розширювального тлумачення поняття, включення до числа громадських об'єднань тих організацій, які дійсно такими не є. Очевидно, для відокремлення громадських організацій від інших асоціацій громадян необхідно використовувати змістовний критерій та характеристики цілей: участь у розробці державної політики, захист соціальних та творчих прав громадян, задоволення духовних потреб та інтересів, організація дозвілля тощо [2, с. 46-48].

По-друге, виокремлення цілей діяльності громадських організацій дозволяє побачити певний недолік правового регулювання їх діяльності статтею 36 Конституції України. З її змісту випливає, що всі громадські організації мають рівні права на участь у виробленні політики держави та управління державними і суспільними справами. Такий підхід до правового регулювання діяльності громадських організацій успадкований з того часу, коли всі громадські організації створювалися та діяли під керівництвом Комуністичної Партії Радянського Союзу та складали «непорушний блок комуністів і безпартійних». Ті часи давно пройшли, і завдання сучасного законодавства зводиться до того, щоб створити механізм для реалізації

громадською організацію тих цілей, які є внутрішньо властивими їх природі. Зокрема, громадською організацією, основною метою якої є боротьба за володіння державною владою, участь у виробленні політики держави та управління державними і суспільними справами, є політична партія. Отже, тільки політичним партіям і, можливо, близьким до них за цілями масовим громадським рухам має бути надано право висувати своїх представників для обрання у Верховну Раду України. Що стосується інших громадських організацій, то вони за законом не повинні мати такого права. Ми вважаємо, що тут слід обрати інший шлях. Ті громадські організації, які бажають висунути своїх представників для обрання у Верховну Раду, повинні пройти реєстрацію як виборчі об'єднання.

По-третє, істотним недоліком редакції ст. 36 Конституції України є незадовільне закріплення форм участі громадських організацій у виробленні політики держави. З одного боку, у характеристиці цих форм використаний спосіб, який нами критикується вище – закріплення їх у вигляді відкритого переліку, який дозволяє більш широко здійснювати трактування способів участі громадських організацій у цій сфері суспільного життя. З іншого боку, навіть не згадано таку важливу форму участі, як висування кандидатів для обрання на посаду глав адміністрації та Президента України. Зрозуміло, що всі форми участі громадських організацій у житті країни передбачити в Конституції неможливо. У такому разі стаття Конституції повинна містити вказівки на те, що конкретні форми цієї участі встановлюються українським законом. Що стосується ч. 2 і ч. 3 ст. 36 Конституції України, то вони в сучасній редакції як раз і намагаються виконати функцію українського закону, встановивши обмеження на членство у громадських організаціях. Переходячи до характеристики наступного рівня чинного законодавства про свободу спілок, підкреслимо, що спілки можуть діяти на території України, якщо вони не будуть суперечити законодавству України та загальновизнаним нормам міжнародного права [1].

Аналізуючи якісний склад політичних партій в Україні, їх можна розділити на такі види: діючі політичні партії; недіючі

політичні партії, які колись функціонували; технічні партії; віртуальні партії.

До діючих політичних партій зазвичай належать політичні партії, які представлені у Верховній Раді України або керівники яких є народними депутатами України. До недіючих політичних партій, але які колись функціонували, нині можна зарахувати майже кожен п'яту з партій, що формально існують в Україні. Усі ці проекти покинули попередні лідери. Немало політичних партій залишилися без фінансування після того, як їхні лідери втратили свій статус (депутатський, міністерський) [3, с. 20].

Технічні партії використовують під час виборів щоб відбрати голоси у лідерів перегонів. До віртуальних політичних партій можна зарахувати політичні партії, що створені та зареєстровані, але жодних згадок про їхню діяльність немає, а якщо й трапляються, то лише епізодично.

Також треба зауважити, що в сучасній українській політичній системі політична партія є товаром. Ввівши в інтернеті запит «купити політичну партію», бачимо оголошення, що можна придбати партію із зареєстрованими партійними осередками в Україні. На превеликий жаль, сучасна політична система в Україні є демократичною тільки на папері за рахунок формального плюралізму, який призводить до таких тенденцій, як: низька якість висунутих кандидатур [4, с. 5]; участь у політичній боротьбі людей, які потенційно можуть спричиняти загрозу громадському спокою та національній безпеці тощо. Крім цього, деякі політичні партії вдаються до залучення молодого покоління віком від 18 до 23 років, які більшу частину свого часу віддають розвиткові політичної сили, як наслідок, отримують право балотуватися на виборах різного рівня. Але, як правило, молоді кандидати не здатні перемогти на виборах, з об'єктивних причин: професійний та життєвий досвід, освіта, відсутність доступу до ресурсів.

На нашу думку, політичні партії в Україні повинні бути універсальним каналом рекрутування еліти, тим соціальним інститутом, який дає можливість досягти влади, як у західно-

європейських державах, де претендент, щоб належати до еліти, повинен пройти всі сходинки партійної ієрархії. У сучасних українських реаліях партії належно не вирішили питань організаційної розбудови та зворотного зв'язку і з членами партій, і з громадськістю.

В Україні, по суті, створена партійна модель влади, а подальший однобічний розвиток вітчизняного законодавства спрямований на додаткове стимулювання партійно-політичної системи України і розмежування конституційноправового статусу політичних партій. Це, на нашу думку, може призвести лише до посилення відірваності політичних партій від суспільства, їх одержавлення, перетворення більшості громадських об'єднань на зручний інструмент маніпулювання суспільством.

У науковій літературі підкреслено, що в Україні, з одного боку, наявний формальний партійний плюралізм, а з другого – партійна система дуже умовна, оскільки більшість населення у партійних політичних організаціях не представлена (зокрема, завдяки чинному законодавству).

Політичні партії в Україні, як єдина організована політична сила, не забезпечують політичну підтримку реформам у перехідний період, подібно до відповідних процесів у Польщі, Угорщині, Чехії [5, с. 90].

Для формування стійкої партії необхідний тривалий час, застосування її програми і організаційних структур у процесі виборчих компаній, велика робота із залучення до своїх лав широких верств населення. Необхідно, щоб політичні партії набували політичної вагомості та сили, організаційної сталості та досвіду політичної боротьби у виборчих перегонах, тобто відбулась інституціоналізація політичних партій.

Інституціоналізація політичних партій повинна бути не тільки процесом, але й певною властивістю і станом. Як властивість – це ступінь матеріалізації партії у суспільній свідомості, унаслідок чого вона існує незалежно від своїх лідерів. Задля вимірювання інституціоналізації використовують різноманітні показники: тривалість існування партії та її стабільність, елек-

торальна стабільність, стабільність представництва у законодавчих органах.

Р. Роуз і Т. Макі, наприклад, стверджують, що «ми можемо говорити про інституціоналізацію партії в тому випадку, якщо вона принаймні тричі брала участь у загальнонаціональних виборах» [6, с. 468].

Політична система в Україні є тим необхідним механізмом, за допомогою якого забезпечується повновладдя та суверенітет народу. В реальній політичній практиці часто окремі політичні партії, політичні лідери присвоювали і присвоюють функції народного представництва, наслідок чого відбувається відчуження політичної влади від тих, кому влада по праву повинна належати.

Враховуючи викладене вище, можна визначити загальні напрями подолання проблемних ситуацій діяльності політичних партій в Україні: увідповіднення правового регулювання реєстрації, припинення діяльності та фінансування партій до європейських стандартів; запровадження ефективного і неупередженого контролю за діяльністю партій; створення умов для зменшення кількості партій стимулюванням їх об'єднання; встановлення ефективних, превентивних та дієвих санкцій за порушення партіями вимог законодавства

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Заворотченко Т. М. Свобода спілок: проблеми правового регулювання. *Науковий Вісник Дніпропетровського державного університету*. 2012. №2. С. 47–56.

3. Навіщо Україні 200 партій. *Коментарі*. 2009. № 36 (187) С. 20–25.

4. Про реєстрацію кандидатів на посаду міського голови. Міська виборча комісія. *Наше місто Вишневе*. 2010. № 40 (321). С. 5–10.

5. Бондарчук І. В. Конституційно-правовий статус громадських організацій та політичних партій в Україні: проблеми законодавчого регулювання. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. К., 2011. Вип. 3. С. 88–96.

6. Дунаєва Л. М. Інституціональні фактори формування і розвитку партійних систем. *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні та політичні науки*. Вип. 8. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 516 с.

І. Л. Гула,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У даний час система виконавчої влади України є дуже потужним і розгалуженим організмом. У дисертаційному дослідженні «Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: теорія та практика» І. Артеменко розглянув органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративно-процесуального права [1].

Сенс феномена виконавчої влади в Україні вивчений в національній теоретичній юриспруденції досліджується достатньо активно. Однак в теорії адміністративного та адміністративного процесуального права не вироблено єдиного визначення поняття виконавчої влади. У світі, пише М. Теличко, по-різному підходять до правового регулювання адміністративної процедури. Так, починаючи з 20-х років ХХ століття і до сьогодні багато держав стало на шлях систематизації законодавства про адміністративну процедуру та прийняття окремих законодавчих актів. Саме з процесом кодифікації пов'язують виникнення адміністративного процедурного права. В західних демократичних країнах розвиток законодавства про адміністративну процедуру характеризує здебільшого діяльність публічної адміністрації (виконавчої влади) [2, с. 34].

Змістом діяльності органів виконавчої влади є управлінський адміністративний процес, що розкривається у всьому різноманітті адміністративних процедур. При цьому виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади, що реалізується через управлінський адміністративний процес має за-

гальні процесуальні положення, що характеризують саме цей вид адміністративного процесу.

Питання про адміністративні процедури безпосередньо пов'язаний з розумінням такого інституту адміністративного права як адміністративний процес. Інститут законодавства являє собою відокремлену, відносно самостійну систему нормативно-правових актів, зміст яких становить система відповідних правових норм, що мають в якості предмета регулювання сферу однорідних суспільних відносин. Говорити про існування правового інституту можна лише в тому випадку, коли розглянута сукупність правових норм має власний специфічний предмет регулювання, являє собою логічно побудовану систему, має самостійність. Виходячи із зазначених критеріїв, слід констатувати, що в даний час адміністративний процес, і в тому числі адміністративні процедури, як його складова частина, ще не сформувався як самостійний процесуального інституту. Цьому в чималою мірою сприяє та обставина, що в даний час відсутній кодифікований нормативний правовий акт (Кодекс або Основи законодавства), який би систематизував основні адміністративно-процесуальні норми і тим самим створив би правову базу для побудови всієї системи адміністративно-процесуального законодавства.

Відсутність системності адміністративно-процесуальних норм не дозволяє провести їх реальне відокремлення від відповідних матеріальних норм адміністративного права. Саме тому більшість адміністративно-процесуальних норм, що регулюють порядок вирішення різних категорій адміністративних справ, зосереджені в тих нормативних актах, які містять матеріальні адміністративно-правові норми, що визначають систему та компетенцію органів управління, які вирішують ці справи. Наприклад: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу».

З нашої точки зору, питання про виділення адміністративного процесу в якості самостійного виду юридичного процесу слід вирішувати тільки в площині зовнішньої правозастосовної діяльності органів виконавчої влади.

Розширення поняття «адміністративний процес» за рахунок включення в нього внутрішніх організаційно-управлінських процесів, що відбуваються в усіх без винятку органах державної влади, державних установах і організаціях, органах місцевого самоврядування, а також правотворчого процесу вносить плутанину у вирішення питання про розмежування юридичних процесів.

На мою погляд, було б доцільно назвати такий нормативно-правовий акт-законом «Про адміністративні процедури» і не використовувати термін «адміністративний процес», так як спори про зміст його визначення ще довго будуть вестися серед вчених, а потреба в чіткому законодавчому регулюванні даних відносин назріла вже зараз. Закон був би основою для законодавчого регулювання цієї сфери діяльності органів місцевої виконавчої влади.

Внутрішні управлінські (організаційні) адміністративні процедури, що включають в себе: порядок нормотворчості, інформаційне забезпечення, організацію роботи органів, рішення функціональних завдань, взаємини між різними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування (в тому числі, можливість розв'язання спорів), внутрішній і міжвідомчий контроль, доцільно об'єднати у межах Закону «Про управлінські процедури» або Кодексу управління. Доцільно згадати що Україна має практику розробки відповідних документів. У 1927 році було прийнято Адміністративний кодекс Української соціалістичної радянської республіки, де значна увага була надана адміністративним процедурам.

Виконавча влада є самостійною та незалежною гілкою державної влади яка отримала конституційну інституціоналізацію, має універсальний, предметний і організуючий характер, виражена системою органів виконавчої влади, наділених державно-владними повноваженнями, головне призначення якої полягає у виконанні та реалізацію нормативно-правових актів організаційно-управлінськими і адміністративно-процесуальними методами, передбаченими законодавством щодо забезпечення прав і свобод людини, економічного

розвитку, виконання міжнародно-правових зобов'язань, територіальної цілісності та суверенітету держави. Під адміністративною процедурою слід розуміти порядок послідовного, взаємопов'язаного та взаємообумовленого здійснення діяльності органами виконавчої влади, і їх посадових осіб у межах виконавчо-розпорядчої, контрольно-наглядової, правозастосовної та правоохоронної функцій з метою підготовки, прийняття та виконання адміністративно-правового акта, а також розгляду адміністративних заяв і скарг, спрямованих на вирішення питань з організаційно-правового, організаційно-технічного, право встановлювального забезпечення діяльності суб'єктів виконавчої влади і інших учасників державно-управлінського процесу, реалізації прав і свобод людини та громадянина, прав і обов'язків юридичних осіб.

1. Артеменко І. А. Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: теорія та практика: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ. 433 с.

2. Теличко М. В. Адміністративні процедури та їх роль в інституті державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 33–42.

М. П. Гурковський,

*кандидат юридичних наук, доцент, проректор
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Початок новітнього конституційного процесу в Україні пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення Українським народом його невід'ємного права на

самовизначення та проголошувалися нові принципи організації публічної влади та правового статусу людини і громадянина. У цьому процесі можна виділити три основні етапи.

Перший етап новітнього конституційного процесу в Україні охоплює період від 16 липня 1990 р. до 26 жовтня 1993 р., є найбільш складним і суперечливим. На першому етапі розпочалася робота з підготовки проекту нової Конституції України. Хронологічно вона здійснювалася таким чином:

а) 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію з розроблення нової Конституції УРСР у складі 59 осіб під головуванням тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л.М. Кравчука;

б) Комісія розробила Концепцію нової Конституції України, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. Цю Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 р.;

в) на основі Концепції Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26 жовтня 1993 р.

Паралельно з цим до чинної на той час Конституції Української РСР 1978 р. вносилися зміни і доповнення з метою привести її у відповідність із положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Через загострення політичної ситуації, що відобразилося у протистоянні різних гілок влади, після 26 жовтня 1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап почався після завершення дострокових парламентських і президентських виборів та охопив період від 10 листопада 1994 р. по 8 червня 1995 р. Цей етап характеризувався відновленням конституційного процесу. 10 листопада Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л.Д. Кучма та Голова Верховної Ради України О.О. Мороз.

Одночасно з розробленням проекту Конституції України на другому етапі необхідно було вирішити питання про вста-

новлення (до прийняття Конституції України) тимчасового конституційного правопорядку. Це було зумовлено тим, що до Конституції Української РСР 1978 р. в різний час вносилося багато неузгоджених між собою змін та доповнень, унаслідок чого вона перетворилася на внутрішньо суперечливий документ. Відтак виник стан конституційної невизначеності, коли різні статті Конституції по-різному визначали принципові положення щодо організації влади в Україні (наприклад, ст. 2 закріплювала радянську модель організації влади, а ст. 93 – організацію влади на засадах принципу поділу влади).

Завершився другий етап 8 червня 1995 р. укладенням Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України. Конституційний договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій етап охопив період від 8 червня 1995 р. (підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України») до 28 червня 1996 р. (прийняття Конституції України Верховною Радою України). В юридичній літературі звертається увага на те, що на своєму останньому етапі конституційний процес в Україні характеризується суттєвими особливостями, які відносно рідко трапляються в конституційній практиці. До них відносять:

а) створення Конституційною комісією України на засіданні 24 листопада 1995 р. нової Робочої групи з підготування проекту нової Конституції України з числа членів Конституційної комісії;

б) схвалення Конституційною комісією України проекту Конституції, якого представила ця Робоча група, і передання його разом із зауваженнями і пропозиціями членів Конституційної комісії на розгляд до Верховної Ради України;

в) представлення проекту Конституції України на спеціальному засіданні Верховної Ради України 20 березня 1996 р.;

г) створення Верховною Радою України 5 травня 1996 р. Тимчасової спеціальної комісії з доопрацювання проекту Конституції України. Проект розглядався майже 3 місяці. Дискусії відбувалися з таких питань: про розподіл повноважень між гілками влади; проблема приватної власності; державна символіка; статус російської мови; статус Криму.

У Верховній Раді було створено спеціальну депутатську комісію на чолі з депутатом М. Сиротою, яка, долаючи величезні труднощі, узгоджуючи думки різних фракцій, партій і течій по кожній суперечливій статті Конституції, винесла узгоджений проект нової Конституції на затвердження.

У червні комісія закінчила свою надзвичайно складну роботу – адже до проекту було подано понад 5 000 змін і доповнень – і передала для першого читання у Верховну Раду доопрацьований варіант. Розпочалася копітка робота щодо обговорення найважливішого нормативно-правового акту держави. Але політичні суперечки заважали плідній роботі – до 26 червня Верховна Рада не ухвалила жодного розділу Конституції. Вважаючи неприпустимим затягування конституційного процесу, 26 червня Президент України підписав Указ, яким призначив на 25 вересня 1996 р. Всеукраїнського референдуму щодо затвердження нової Конституції, в основу якої було покладено варіант проекту в редакції робочої групи від 11 березня 1996 р.

У відповідь на це 27 червня Верховна Рада України прийняла постанову «Про процедуру продовження розгляду проекту Конституції України у другому читанні» і відновила роботу з розгляду Конституції, змінивши технологію цього процесу. Було створено робочі групи з найболючіших питань – власності, символіки, організації влади тощо. Було також вирішено вести роботу в режимі одного засідання до прийняття нової Конституції України.

г) колективне (на пленарному засіданні Верховної Ради України, яке тривало майже добу) обговорення більшості статей проекту Конституції України і прийняття нової Конституції України переважною, кваліфікованою більшістю голосів.

Голосування було проведено 28 червня 1996 р. о 9 годині 33 хвилини, після 24 годин безперервної праці. В голосуванні взяли участь 387 народних депутатів України («за» – 338, «проти» – 18, «утрималось» – 5, «не голосувало» – 26);

Головний закон країни депутати обговорювали майже добу, не покидаючи стін парламенту. Цей процес пізніше отримав назву – Конституційної ночі. Відтоді цей день відзначається як державне свято.

д) завершальне редагування тексту Конституції апаратом Верховної Ради України та урочисте підписання тексту Конституції Президентом України і Головою Верховної Ради України 12 липня 1996 р.;

є) офіційне оприлюднення Конституції України 14 липня 1996 р.

О. С. Дзера,

*докторант заочної докторантури МАУП
(ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»)*

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ НОРМАМИ ТРУДОВОГО ПРАВА

Трудові відносини державних службовців мають особливості, обумовлені специфікою праці на державній службі. Всім трудовим відносинам державних службовців притаманна їх направленість на виконання завдань і функцій держави. Особливості трудових відносин державних службовців визначаються особливостями завдань і функцій держави, що ставляться перед державними органами відповідного виду.

Відносини у сфері державної служби мають неоднорідний характер і регулюються нормами різних галузей права. Галузева належність трудових відносин, насамперед, залежить від підстав, з якими закон пов'язує виникнення відповід-

них трудових правовідносин. Призначення таких підстав в одних випадках виконує трудовий договір, в інших – акт добровільного вступу на службу. У визначених законом випадках ці акти повинні доповнюватися іншими, і тоді трудові правовідносини державних службовців будуть виникати на підставі юридичного фактичного складу. В залежності від вказаних підстав вважаємо за необхідне розрізняти трудові відносини:

- 1) державних службовців – суб'єктів конституційного права;
- 2) державних службовців – суб'єктів адміністративного права;
- 3) державних службовців – суб'єктів трудового права.

Трудові відносини державних службовців – суб'єктів конституційного права виникають з підстав, передбачених Конституцією України. Головним юридичним фактом, від якого залежить їх виникнення, є акт призначення на посаду Президентом України. До державних службовців – суб'єктів конституційного права відносяться: Прем'єр-Міністр України і члени Кабінету Міністрів України, Генеральний Прокурор України. Їх трудові відносини виникають на підставі акту призначення на посади Президентом України.

Деякі дослідники вважають, що ці категорії осіб можуть бути віднесені до державних службовців тільки у самому широкому, тобто з позицій загальної теорії держави і права, її тлумаченні в аспекті суспільного поділу праці [1, с. 112].

І. В. Зуб наголошує, що прийняття спеціальних законодавчих актів про державну службу не означає, що праця державних службовців, в тому числі і вищих – президентів, міністрів не регулюється трудовим правом. Просто внаслідок особливостей їх праці правовий статус державних службовців визначається спеціальними законами. Їх відповідні норми відносяться до сфери дії трудового права, підкреслюючи його зростаючу диференціацію [2, с. 36].

До державних службовців – суб'єктів адміністративного права відносяться: працівники національної поліції України, служби безпеки України, військовослужбовці. Їх трудові відносини з відповідними державними органами виникають на договірній основі і, як правило, на підставі контракту.

Державні службовці органів виконавчої влади (крім Кабінету Міністрів України), прокуратури, дипломатичної служби, митного контролю тощо реалізують своє право на державну службу шляхом укладення трудового договору, в силу чого вони є суб'єктами трудового права.

Отже, проведена класифікація трудових відносин державних службовців має як теоретичне, так і практичне значення. Вона дає змогу дослідити особливості правового статусу державного службовця в залежності від завдань і функцій, що покладаються державою на той чи інший державний орган.

Практичне значення класифікації полягає у тому, що вона дає змогу більш чітко визначити правове положення окремого державного службовця. Крім того, вона дозволяє встановити нормами якої галузі права необхідно керуватися при регулюванні праці державних службовців.

Відносини державних службовців – це трудові суспільні відносини, але їх специфіка полягає в тому, що вони є предметом трьох галузей права: конституційного, адміністративного, трудового.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що із загальної маси трудових відносин державних службовців до предмета трудового права відносяться тільки ті, виникнення яких не можливо без укладення трудового договору.

У цьому зв'язку О.І.Процевський зауважує, що основу внутрішнього зв'язку, який виникає в процесі створення системи відносин, є праця та її властивості. Основу зовнішнього зв'язку відносин, що входять в предмет трудового права, складає трудовий договір [3, с. 32].

На відміну від трудового договору, змістом якого є умови (про місце роботи, трудову функцію тощо), змістом трудових правовідносин є права і обов'язки, пов'язані з виконанням трудової функції. Трудове право безпосередньо регулює відносини суспільної організації праці. Надаючи цим відносинам стійку форму правових відносин, воно наділяє їх учасників правами і обов'язками, дотримання яких забезпечується заходами державного примусу.

Із особливостей завдань, які стоять перед державним органом певного виду, впливають і особливості трудових відносин державних службовців. Ознаки трудових відносин як предмета трудового права дозволяють відрізнити їх від інших суміжних відносин у сфері застосування праці.

С. С. Студенікін визнавав, що державно-службові відносини є трудовими відносинами особливого роду. Їх специфікою є те, що вони: безпосередньо пов'язані з виконавчо-розпорядчою діяльністю державних органів (ця діяльність здійснюється державними службовцями); виникають між особою і державою в цілому, внаслідок чого ця особа наділяється правом діяти від імені держави і застосовувати заходи державного примусу [4, с. 42].

На думку А. Ю. Пашерстника, державна служба представляє собою два роди відносин. Перші – це відносини між службовцем та роботодавцем, другі – відносини між державними службовцями і населенням, установами, організаціями (зовнішнє оточення). Відносини першого роду збігаються з порядком виникнення та регулювання трудових відносин працівників, а відносини другого роду існують поза межами трудових відносин між роботодавцем і державними службовцями і не регулюються нормами трудового права [5, с. 123].

З таким висновком погодитися не можна. В трудових відносинах державних службовців – суб'єктів трудового права дійсно вбачається не тільки внутрішній, а й зовнішній аспект. Однак в рамках зовнішнього аспекту вони не перестають бути трудовими і не втрачають своєї якості, а навпаки, збагачуються новим змістом, обумовленим тим, що тут державний службовець виступає, з однієї сторони, – працівником, який виконує трудові обов'язки, а з іншої – представником держави, від імені якої вступає в «зовнішні» відносини з фізичними і юридичними особами. А це є нічим іншим, а частиною трудових відносин.

Таким чином, предметом трудового права є як «внутрішні», так і «зовнішні» трудові відносини державних службовців, що виникають на підставі трудового договору. Предметом

адміністративного права є відносини управлінського характеру державних службовців щодо їхньої виконавчо-розпорядчої діяльності від імені держави з фізичними і юридичними особами.

У цьому контексті в літературі відмічається, що право вступати у «зовнішні» відносини надано не всім державним службовцям, а лише обмеженому колу посадових осіб. Переважна частина державних службовців за характером своїх посадових обов'язків не наділена таким правом, тобто не володіє владними повноваженнями [6, с. 13].

Незважаючи на те, що правова регламентація праці державних службовців вміщує численні спеціальні норми, відносини, пов'язані з застосуванням праці на державній службі, за правовою сутністю не відрізняються від відносин інших категорій найманих працівників і, тому вони повинні називатися трудовими.

Такий висновок дав можливість деяким фахівцям стверджувати про доцільність створення Спеціального кодексу трудових відносин державних службовців [7, с. 8–9]. Слід вважати, що реалізація цієї ідеї є передчасною і недоцільною, тому що проблеми правового регулювання праці державних службовців можна вирішити за допомогою КЗпП України з внесенням деяких доповнень.

Відносини, що створюються при проходженні державної служби є складовою частиною предмету трудового права. Таке розуміння, по-перше, відповідає чинному законодавству про працю; по-друге, – дозволяє чітко розмежувати завдання і функції держави від трудової діяльності громадян з вирішення цих завдань і виконання функцій; по-третє, – розуміння таких відносин як трудових відповідає тенденціям, які спостерігаються в світовій практиці, і знаходять своє відображення у відповідних документах Міжнародної організації праці й роботах учених.

1. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.

2. Зуб И. В. Трудовое право России и Украины: общин проблемы и решения. *Государство и право*. 1997. № 10. С. 33–38.

3. Процевский А. И. Предмет советского трудового права. М.: Юрид. лит., 1979. 224 с.

4. Студеникин С. С. Советская государственная служба. *Вопросы советского административного права*: сб. статей. М.-Л., 1949. 208 с.

5. Пашерстник А. Е. К вопросу о советской государственной службе. *Вопросы советского административного права*: сб. статей. М.-Л., 1949. 211 с.

6. Чиканова Л. А. Государственные служащие. Правовое регулирование труда и социального обеспечения: комментарии, разъяснения, рекомендации/ под ред. Б. А. Шеломова. М.: Юрист, 1998. 112 с.

7. Береговий І., Береговий Г. Адміністративна реформа і кадрова політика (проблемний аналіз). *Командор*. 1999. № 1. С. 8–9.

Н. І. Дідик,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету № 3
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

З прийняттям Конституції України забезпечення захисту суб'єктивних публічних прав осіб від будь-яких управлінських дій незалежними судами стало складовою частиною України як правової, демократичної та соціальної держави (ст. 1 Конституції України).

Кодекс адміністративного судочинства України в цілому відображає такі новітні демократичні досягнення науки адміністративного процесуального права, як законність та верховенство права, рівність всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, змагальність і диспозитивність сторін при розгляді адміністративних справ [1, с. 78].

Серед способів правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина особливе місце посідає правовий

захист з боку незалежного органу – адміністративного суду. Його діяльність покликана гарантувати дотримання прав людини у її відносинах із владними структурами, дозволяє надати незалежну оцінку діяльності суб'єктів, що мають владні повноваження, у випадку порушення ними чинного законодавства і тим самим забезпечити реалізацію принципу відповідальності державної влади за свою діяльність перед людиною [2, с. 4].

Відповідно до ч. 1 ст. 43 КАС України адміністративна процесуальна правоздатність це здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві, яка визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами).

Однак, для захисту своїх прав у судовому порядку, однієї правоздатності недостатньо, необхідно ще мати адміністративну процесуальну дієздатність, тобто здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові.

Така адміністративно процесуально дієздатність належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку у спорах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь.

Учасниками адміністративного процесу є особи, яких чинним законодавством України наділено процесуальними правами та обов'язками у сфері розгляду адміністративних справ адміністративними судами.

Іншими словами – це особи, які можуть вчиняти процесуальні дії, спрямовані на досягнення мети процесу, хоча б у одній із стадій адміністративного процесу.

Відповідно до ст. 44 КАС України учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки та зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки.

Учасники справи мають право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;

6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

4) подавати наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом [3].

Можна виділити особливості суб'єктивних прав та обов'язків сторін в адміністративному процесі. Суб'єктивні права сторін в адміністративному процесі (це можливість певної поведінки, яка надана особі, що володіє адміністративною процесуальною правоздатністю та адміністративною процесуальною дієздатністю) можуть бути охарактеризовані такими особливостями:

1) ця можливість надана: а) з метою захисту законних прав, свобод та інтересів суб'єкта, який перебуває у правовідносинах із органами державної влади або органами місцевого самоврядування; б) задля вирішення у судовому порядку публічно-правових спорів, які виникають із таких правовідносин;

2) поведінка сторін адміністративного процесу реалізується в адміністративно-процесуальних правовідносинах;

3) поведінка сторін адміністративного процесу нормативно обмежена; порушення цих меж (міри можливої поведінки) визнається зловживанням правом;

4) процесуальні права сторін існують тільки у зв'язку з наявністю відповідних юридичних обов'язків з боку іншого учасника правовідносин і без виконання цих обов'язків не можуть бути реалізовані;

5) реалізація прав гарантується державним примусом або осудом щодо носія кореспондуючого обов'язку;

6) процесуальні права сторін мають юридичну природу, оскільки надаються адміністративними процесуальними нормами і гарантуються державою.

Таким чином, під правами сторін у адміністративному процесі можна розуміти надану й гарантовану процесуальним законодавством свободу обирати вид поведінки, яка впливатиме на інших учасників адміністративних процесуальних правовідносин з метою забезпечення процесуальних

інтересів позивача та відповідача по конкретній адміністративній справі.

Протилежністю суб'єктивним правам у адміністративному процесі виступають суб'єктивні юридичні обов'язки сторін. Відмінні особливості цих обов'язків: становлять необхідну, належну поведінку; можуть покладатися тільки на дієздатну особу; покладаються в інтересах інших осіб; такі обов'язки реалізуються в адміністративних процесуальних правовідносинах; не можуть існувати поза зв'язками із суб'єктивними правами інших учасників правовідносин у адміністративному процесі; реалізація таких обов'язків забезпечується державним примусом або осудом; мають нормативно встановлені межі; вони мають юридичну природу, оскільки закріплені адміністративними процесуальними нормами і гарантуються державою. Отже, під обов'язком сторони в адміністративному процесі слід розуміти встановлену державою та забезпечену нормами права її належну поведінку, якої треба дотримуватись під час розгляду та вирішення адміністративного публічно-правового спору [4].

З аналізу вищенаведеного можна зробити висновок, що під повноваженнями сторін у адміністративному процесі слід розуміти закріплену національним процесуальним законодавством КАС України їх власні правові можливості та зобов'язання діяти відповідним чином щодо інших учасників такого процесу, адміністративного суду для досягнення дозволеної законом мети, захисту, відновлення суб'єктивних прав, свобод та інтересів.

1. Бречко А. В. Особливості правового положення сторін в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2009. № 1. С.78–82.

2. Діткевич І. І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність. Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 24 с.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446 (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017., зі змінами від 06.07.2018)

4. Сторони і треті особи в адміністративному процесі. URL: <http://lib.univd.edu.ua/?controller=service&action...id...>

А. Б. Дмитрик,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*
С. В. Величко,
*здобувач вищої освіти 3 курсу
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

СУВЕРЕНІТЕТ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Поняття суверенітету у міжнародному праві та його тлумачення є дуже важливим при дослідженні особливостей правового забезпечення на сучасному етапі в Україні.

В міжнародному праві відсутнє формально юридичне закріплене поняття державного суверенітету. Але, незважаючи на це положення про суверенітет закріплено у деяких міжнародно-правових актах.

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах[1, ст. 87].

Державний суверенітет – це верховенство держави у межах своєї території, самостійність та незалежність у взаємовідносинах з іншими державами.

Державний суверенітет, який є по своїй юридичній природі міжнародно-правовою категорією, являє собою основу, яка обумовлює загальний міжнародно-правовий статус держави, його права і обов'язки. Але сьогодні абсолютного суверенітету держави не існує.

Взаємозалежність, взаємозв'язок держав поглиблюються залежно від інтенсивності міжнародного співробітництва,

а воно на сьогодні надзвичайно насичене. Володіння суверенітетом робить держави юридично рівними між собою, забезпечує їм у межах світового співтовариства незалежність і самостійність.

Та ця рівність не поширюється на коло суб'єктивних прав та обов'язків.

Юридична рівність держав як суб'єктів міжнародного права означає, що ніхто з них не може нав'язувати іншому свою волю, обов'язки без його згоди [2, ст. 74].

Досліджуючи міжнародно-правові властивості державного суверенітету, доцільно навести твердження О. О. Мойсеєва про те, що «сучасний міжнародно-правовий смисл суверенітету відображає існування на міжнародній арені незалежних і юридично рівних первинних суб'єктів міжнародного права» [3, с. 13].

Для держави суверенітет, як життя для людини. Але, як стверджує Е. Л. Кузьмін, «суверенітет не абсолют. Навіть сильна держава обмежена самим фактом існування іншої більш сильної держави, а також загальним порядком, існуючим на міжнародній арені» [5, с. 53].

За загальним правилом суверенітет виступає висхідним елементом побудови усієї міжнародно-правової системи, сучасне міжнародне право обумовлено існуванням суверенітету держав і слугує гарантом державного суверенітету, не підкоряє і не скасовує його.

Принцип суверенітету в міжнародно-правовому смислі з часу свого концептуального оформлення і по даний момент є необхідною юридичною і політичною основою для ефективного міждержавного спілкування [4].

Систематизуючи міжнародно-правову концепцію державного суверенітету, виділяють основні її складові: по-перше, суверенна держава – це суб'єкт міжнародного права; по-друге, вона не знаходиться під контролем жодної іншої держави; по-третє, вона фактично довела свою здатність існувати в якості суб'єкта міжнародних відносин.

Державний суверенітет характеризують два аспекти: міжнародно-правовий аспект та внутрішній аспект. Але в результаті багатьох досліджень всі положення зводяться до того, що переважає міжнародно-правовий аспект.

Тому на основі вищезазначеного можна сказати, що державний суверенітет визначають як невідчужувана юридична якість незалежної держави, яка символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; необхідний для виняткового верховенства державної влади і передбачає не підпорядкування владі іншої держави; виникає або зникає через добровільну зміну статусу незалежної держави як цілісного соціального організму; обумовлений правовою рівністю незалежних держав і знаходиться в основі сучасного міжнародного права.

Незаперечним фактом та першоосновою цьому слугують такі принципи міжнародного права як незастосування сили та погрози силою у міжнародних відносинах, суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, непорушності кордонів та територіальної цілісності держав та інші. Саме тому державний суверенітет є основним елементом функціонування міжнародно-правової системи.

1. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 132. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/3177/2852>

2. Міжнародне публічне право: навч. посібник / за заг. ред. В. Е. Теліпко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

3. Моисеев А. А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве (в контексте глобализации): автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10. М., 2007. 45 с.

4. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет в доктринах международного права. *Образование и право*. 2013. № 10. С. 7–22.

5. Кузьмин Э. Л. Мировое государство: иллюзии или реальность? Критика буржуазных концепций суверенитета. М.: Международные отношения, 1969. 199 с.

М. С. Долинська,
*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Поняття державного регулювання нотаріальної діяльності на законодавчому рівні вперше було встановлено у статті 21 Закону України «Про нотаріат»[1], в редакції Закону від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» [2].

Однак суттєві зміни до вказаної статті було зроблено Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» [3].

Так, законодавець встановлює п'ять груп повноважень щодо державного регулювання нотаріальної діяльності.

До першої групи повноважень щодо державного регулювання нотаріальною діяльністю відносяться: встановлення умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, тобто підстави доступ до посади нотаріуса, а також позбавлення цього права.

До другої групи відносяться контролюючі функції. Вони здійснюються шляхом здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

На нашу думку, у державному регулюванні нотаріальною діяльністю основна роль відведена все таки контролюючим

повноваженням Мін'юсту та його територіальним органам (головним територіальним управлінням юстиції в областях та місті Києві).

По-третє, державне регулювання нотаріальною діяльністю полягає у визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами.

До четвертої групи державного регулювання нотаріальною діяльністю законодавець відносить встановлення правил професійної етики нотаріусів.

Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства станом на сьогоднішній день здійснюється Міністерством юстиції України, головними територіальними управліннями юстиції в областях, місті Києві, тобто Мін'юсту та його територіальними органами.

Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та використання електронного цифрового підпису, у сфері нотаріату, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері архівної справи і діловодства.

Свою діяльність Міністерство юстиції здійснює відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. за № 228. До одного з основних завдань Мін'юсту належить організація роботи нотаріату.

Положення про Головне територіальне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні територіальні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі затверджено наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2011 р. № 17075, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 червня 2011 р. за № 759/19497.

Одними з основних завдань Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі є забезпечення роботи нотаріату, протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (щодо нотаріусів, адвокатів, адвокатських бюро та об'єднань, суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових відносин)). Тому названі територіальні управління юстиції відповідно до покладених на них завдань проводять відповідну роботу в галузі нотаріату.

Згідно зі ст. 33 Закону України «Про нотаріат» Міністерство юстиції України, Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі проводять перевірку організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства за певний період. Перевірка організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, крім повторних перевірок, передбачених Законом України «Про нотаріат», проводиться не частіше одного разу на два роки виключно на робочому місці (у конторі) приватного нотаріуса з обов'язковим повідомленням його про проведення такої перевірки.

Приватний нотаріус зобов'язаний надавати посадовим особам, уповноваженим проводити перевірку, відомості і документи щодо організації нотаріальної діяльності, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

У разі виявлення під час перевірки порушень в організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса або неодноразових порушень ним правил нотаріального діловодства Міністерство юстиції України, головні територіальні управлін-

ня юстиції в областях, міста Києві, які проводили перевірку, можуть зупинити або припинити нотаріальну діяльність приватного нотаріуса з підстав та у порядку, передбачених Законом України «Про нотаріат».

Якщо під час перевірки будуть виявлені неодноразові грубі порушення порядку вчинення нотаріальних дій, то у приватного нотаріуса може бути анульовано свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю у порядку та на підставах, передбачених Законом України «Про нотаріат».

Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства затверджено наказом Міністерством юстиції України від 17 лютого 2014 р. за № № 357/5, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 17 лютого 2014 р. за № 298/25075.

Зауважуємо, що перевірка Мін'юстом та його територіальними органами проводиться з додержанням вимог законодавства щодо збереження державної та нотаріальної таємниці, іншої інформації з обмеженим доступом, недопущення розголошення інформації, що стала відома під час її проведення.

Перевіркою встановлюється, чи дотримуються державні і приватні нотаріуси загальних положень чинного законодавства, яке регулює порядок вчинення нотаріальних дій та проведення під час їх вчинення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Якщо порушення, виявлені під час проведеної перевірки, не усунуті у наданий для цього строк чи не можуть бути усунуті або якщо державною нотаріальною конторою, державним нотаріальним архівом, державним чи приватним нотаріусом ігноруються висновки за результатами перевірки чи не виконуються рішення, прийняті за її наслідками, Міністерство юстиції або головне територіальне управління юстиції приймає рішення про застосування до цих осіб заходів реагування, передбачених чинним законодавством.

Відповідно до розділу 2 Національного класифікатора професій, як нотаріусом, так і спеціалістом управління юстиції повинен працювати працівник, який: має; диплом про вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста, магістра; диплом кандидата або доктора наук; атестат про затвердження вченого звання старшого наукового співробітника, доцента або професора [4, с. 113].

Таким чином, проведення перевірок нотаріусів здійснюється спеціалістами управління юстиції, які не повинні «мати» свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю і у більшості випадків не володіють навичками щодо вчинення нотаріальних дій.

Звертаємо увагу на те, що вказані особи не мають належного практичного досвіду самостійного вчинення нотаріальних дій, зокрема в частині роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, договірному, зобов'язального та спадкового права [4, с. 114].

Тому на практиці можуть виникати конфліктні ситуації щодо правомірності зазначення певних порушень в тексті акту перевірки, що в свою чергу приводить до судових позовів.

Пропонуємо, внести зміни до складу відділу нотаріату головного територіального управління юстиції в області, а саме: на посаду начальника відділу нотаріату призначати лише особу, яка має практичний досвід роботи в органах нотаріату не менше трьох років та має свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення 27.05.2019).

2. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 0.10. 2008 р. № 614-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/614-17> (дата звернення 27.05.2019) (дата звернення 27.05.2019).

3. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5208-17> (дата звернення 27.05.2019).

4. Долинська М. С. Порівняльний аналіз доступу до посади нотаріуса по законодавству України та Польщі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 111-114.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Конституція України зобов'язує державу дбати про розвиток фізичної культури і спорту (ч. 4 стаття 49) [1], і таким чином, у спосіб, визначений Законом України «Про фізичну культуру і спорт», забезпечувати реалізацію конституційного права громадян займатися фізичною культурою і спортом незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [2].

Законом передбачено й шляхи реалізації цього права для громадян, а саме: можливість вільного вибору видів спорту та фізкультурно-спортивних послуг; право об'єднуватись у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості та право здобувати спеціальну освіту та здійснювати відповідну професійну діяльність. Водночас, публічна адміністрація зобов'язується нормою права забезпечити доступність та безпечність занять фізичною культурою і спортом; захищати права та законні інтереси громадян; створювати заклади фізичної культури і спорту.

Виходячи із комплексності та чисельної суб'єктності спортивного права [3], серед учасників правовідносин у сфері фізичної культури і спорту, якими є міжнародні організації, федерації, асоціації з різного виду спорту; організатори проведення євро, олімпійських ігор, чемпіонатів світу, Європи, спортивних заходів інших національного та місцевого рівнів та їх учасники; спеціалізовані навчальні заклади; суб'єкти дитячоянацького та студентського, професійного спорту в Україні; спортсмени, тренери та інші учасники спортивної діяльності;

а також громадські та інших фізкультурно-спортивні об'єднання (клуби, школи, академії, секції і т. п. утворення), органи публічного адміністрування займають особливе місце. Розглянемо повноваження публічних суб'єктів у зазначеній сфері правовідносин.

У відповідності до чинного законодавства України державне управління у сфері фізичної культури і спорту здійснюється складною системою публічних суб'єктів, визначеною статтею 5 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [2]:

1. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту (бере участь у формуванні інвестиційної, антимонопольної, регуляторної політики у сфері фізичної культури і спорту; визначає систему спортивних відзнак і нагород, нормативи матеріально-технічного та кадрового забезпечення сфери фізичної культури і спорту; визначає порядок визнання видів спорту в Україні, включення їх до відповідного реєстру та порядок його ведення; затверджує в установленому порядку Єдиний календарний план фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів України; встановлює порядок атестації спортивних тренерів та суддів тощо) – Міністерством молоді та спорту України, що набуватимуть статусу відповідно до Положення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220 [4]. Відповідно до зазначеної норми права, Мінмолодьспорт взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, а також з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

2. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту є структурні підрозділи (департаменти, управління, відділи) місце-

вих державних адміністрацій, що підпорядковані голові місцевої держадміністрації, підзвітні та підконтрольні Міністерству молоді та спорту України, та в межах своїх повноважень організовують виконання актів законодавства у сфері молоді, фізичної культури та спорту, здійснюють контроль за їх реалізацією [5].

3. Центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я, в межах повноважень забезпечують розвиток спортивної медицини.

4. Центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковуються Збройні Сили України та інші військові формування, правоохоронні органи, рятувальні та інші спеціальні служби, забезпечують належну фізичну підготовку відповідних військовослужбовців та працівників, сприяють розвитку спорту, взаємодіють з відповідними громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості.

5. Центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику, сприяють розвитку фізичної культури і спорту серед сільського населення та працівників агропромислових підприємств, взаємодіють з відповідними громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості.

6. Центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері соціального захисту населення, сприяють розвитку фізичної культури і спорту в підпорядкованих йому навчальних закладах та стаціонарних установах соціального обслуговування, створюють умови для занять фізичною культурою і спортом, у тому числі для осіб з інвалідністю, та їх фізкультурно-спортивної реабілітації відповідно до законодавства.

7. Міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, що сприяють розвитку фізичної культури і спорту за місцем роботи та проживання громадян, взаємодіють з відповідними громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості.

Враховуючи багатосуб'єктність системи державного управління у сфері фізичної культури та спорту, ефективність її функціонування залежить, по-перше, від налагодженості та узгодженості механізму взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. А по-друге, від здійснення контрольної функції, яка має передбачати системний моніторинг стану розвитку фізичної культури і спорту на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Маркерами ефективності публічного адміністрування при цьому слід вважати нормативні показники стану розвитку фізичної культури і спорту, Перелік яких регламентований Законом: стан фізичного здоров'я різних груп населення; залучення громадян до занять масовим спортом; залучення осіб з інвалідністю до занять фізкультурно-спортивною реабілітацією; залучення дітей та молоді, у тому числі дітей та молоді з інвалідністю, до занять у дитячо-юнацьких спортивних школах; досягнень спортсменів України на міжнародних спортивних змаганнях, передусім Олімпійських, Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, Глобальних іграх спортсменів з порушенням інтелекту, Всесвітніх іграх з неолімпійських видів спорту; забезпеченості кадрами сфери фізичної культури і спорту; фінансового та матеріально-технічного забезпечення сфери фізичної культури і спорту; створення умов для доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд [2].

Визначальна роль у забезпеченні контрольної функції щодо реального стану фізкультури і спорту в суспільстві, а також ефективності її розвитку в сучасних умовах переформатування влади, на нашу думку, належить саме громадським суб'єктам.

Як висновок, слід зазначити, що реалізація конституційних прав громадян у сфері фізичної культури і спорту залежить від ефективності публічного адміністрування, яке має бути забезпечено шляхом створення механізму вертикальної та горизонтальної державних інституцій, що забезпечують формування та реалізацію державної політики та органів місцевого самоврядування у молодіжній сфері, сферах фізичної культури

і спорту, а також взаємодії публічної адміністрації із громадськими суб'єктами, забезпечення реалізації громадських ініціатив.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>

2. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

3. На комплексний характер галузі права звертали увагу: Бордюгова Г. Ю. Спортивне право як нова комплексна галузь права / Г. Ю. Бордюгова. *Адвокат*. 2008. № 8 С. 13–15; Мельник Р. С. Система адміністративного права України: монографія. Х.: Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. –398 с.; Забара С. Проблеми визначення поняття та предмета спортивного права України. *Підприємництво господарство і право*. 2008. № 7. С. 102–105.

4. Положення Міністерство молоді та спорту України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07. 2014 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014>.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положення про структурний підрозділ освіти і науки, молоді та спорту місцевої державної адміністрації: наказ МОНмолодьспорт України від 21.11.2012 № 1308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1308736-12>

Л. Л. Драч,

дільничний інспектор, майор поліції

(Залізничний відділ поліції

ГУ НП у Львівській області)

ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

При застосуванні до державного службовця дисциплінарної відповідальності важливе значення має процедура застосування такої відповідальності.

Для визначення особливостей дисциплінарного провадження щодо державних службовців вбачається необхідним дослідити саме поняття «дисциплінарне провадження». Так, С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова під дисциплінарним прова-

дженням розуміють врегульовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів щодо застосування дисциплінарних стягнень при дотриманні прав і законних інтересів винних осіб [1, с. 48].

О. М. Бандурка та М. М. Тищенко зазначають, що дисциплінарне провадження – це сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини у зв'язку з правозастосовчою діяльністю щодо вирішення питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності за вчинене правопорушення [2, с. 192].

Таке ж визначення дисциплінарного провадження надає Ю. С. Адушкін, зазначаючи, що це норми, що регулюють порядок порушення і розгляд справи про дисциплінарне правопорушення, винесення по ньому правозастосовчого акту, його перегляду (у разі необхідності) та виконання [3, с. 42].

На думку С. С. Ковальова, дисциплінарне провадження – це процесуальна форма встановлення уповноваженим органом одного чи декількох порушень трудової дисципліни та винесення рішення із цього питання [4, с. 353].

О. В. Нікіфоров розглядає дисциплінарне провадження не тільки як певну діяльність, але і як систему юридичних норм, що її регламентують, до якої належать норми, що регулюють порушення і розгляд справи про дисциплінарне правопорушення, винесення за результатами його розгляду відповідного акту, його перегляд і виконання [5, с. 87].

Отже, предмет дисциплінарного провадження щодо державних службовців становлять суспільні відносини у сфері виконання завдань та функцій державним службовцем, а також обов'язків та доручень, згідно з нормами діючого законодавства. Підставою провадження є вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку.

На нашу думку, можна виокремити такі завдання дисциплінарного провадження: 1) стратегічні, загальні завдання: а) забезпечення та укріплення службової дисципліни в державних органах, виховання у державних службовців дисциплінованості; б) своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне встановлен-

ня обставин кожної дисциплінарної справи; в) додержання законності в процесі здійснення дисциплінарного провадження тощо; 2) тактичні завдання, тобто завдання окремих стадій дисциплінарного провадження: а) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню дисциплінарного проступку; б) попередження дисциплінарних проступків; 3) оперативні завдання, тобто завдання етапів кожної зі стадій дисциплінарного провадження, а також окремих процесуальних дій: а) встановлення події дисциплінарного проступку; б) забезпечення виконання винесених у справі рішень тощо.

Враховуючи викладене, під дисциплінарним провадженням щодо державних службовців, слід розуміти сукупність послідовних процесуальних дій щодо притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності за вчинений ним дисциплінарний проступок, або звільнення від дисциплінарної відповідальності.

У Законі України «Про державну службу» 2015 року (далі – Закон) [6] визначено окремі стадії дисциплінарного провадження, яке характеризується відповідним суб'єктним складом, строками, доказами та рішеннями.

У вітчизняній юридичній літературі, зокрема пропонують виокремити такі стадії дисциплінарного провадження: підготовку та вручення детального письмового повідомлення порушникові про претензії до нього з боку роботодавця; проведення слухань службовою комісією (своєчасне вручення порушникові письмового запрошення, надання державному службовцю можливості для самозахисту і, якщо треба проведення додаткового службового розслідування у зв'язку з нововиявленими фактами, складання протоколу засідання службової комісії тощо); оголошення розпорядження про спосіб службового впливу, про завдану державному органу шкоду, строк усунення порушення, спосіб та термін впливу на порушника, наслідки повторного порушення та строк оскарження рішення керівника державної служби) [7, с. 19].

У ст. 68 Закону визначено дві категорії суб'єктів, які забезпечують дисциплінарне провадження: уповноважені ініцію-

вати таке провадження і уповноважені накладати (застосовувати) дисциплінарні стягнення.

Згідно із Законом, суб'єктом, уповноваженим ініціювати дисциплінарне провадження, є суб'єкт призначення, а в частині третій ст. 63 Закону уточнено, що право вносити клопотання керівнику державної служби про притягнення до дисциплінарної відповідальності має безпосередній керівник державного службовця.

Серед суб'єктів, які мають попередньо визначити ступінь вини, характер і тяжкість вчиненого дисциплінарного проступку державного службовця, названо Дисциплінарну комісію з розгляду дисциплінарної справи (далі – дисциплінарна комісія).

Дисциплінарна комісія є новим учасником дисциплінарного провадження, хоча законодавству багатьох європейських країн такий суб'єкт відомий, відмінною може бути лише його назва, наприклад, дисциплінарний комітет, комісія, рада [8, с. 126–127].

Спосіб її формування і порядок виконання повноважень передбачені у ст. 69 Закону. Члени дисциплінарної комісії реалізують свої повноваження на громадських засадах. Результатом розгляду дисциплінарної комісії є пропозиція або подання, що носять рекомендаційний характер для суб'єкта призначення.

У Законі передбачено окремий порядок застосування дисциплінарної відповідальності для державних службовців категорії «А», що пов'язано із зайняттям відповідального становища і наявності корупційних ризиків у їхній діяльності.

Окремим етапом дисциплінарного провадження є проведення службового розслідування. Оскільки у частині першій ст. 71 Закону використано словосполучення «може проводитися», то цей етап є факультативним. Щодо прийняття рішення про відсторонення від виконання посадових обов'язків у ст. 72 також використано словосполучення «може бути». Таке рішення приймає відповідний керівник державної служби або суб'єкт

призначення, що допускає адміністративний розсуд. Закон не регулює процедури проведення службового розслідування, а також не містить положень щодо способу її врегулювання, внаслідок чого можуть виникнути певні проблеми при проведенні процедури.

У ст.ст. 75–79 Закону закріплені права державного службовця щодо надання пояснень державного службовця, права на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи, отримання копії наказу (розпорядження) про накладення на державного службовця дисциплінарного стягнення, що має особливе значення у разі оскарження такого рішення в адміністративному чи судовому порядку. Фактично, йдеться про застосування у дисциплінарному провадженні принципу змагальності, що відповідає положенню Рекомендації №Я (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам- членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі [9]. Відповідає європейським стандартам і положення щодо можливості користуватися правовою допомогою адвоката або іншого уповноваженого ним представника.

Аналіз положень Закону щодо застосування дисциплінарної відповідальності дає можливість розмежувати такі категорії, як «дисциплінарну процедуру» і «дисциплінарне провадження».

Дисциплінарна процедура – це порядок застосування дисциплінарних стягнень відповідно до норми Закону. Дисциплінарне провадження – це послідовно вчинювані уповноваженим суб'єктом процедурні дії, спрямовані на виявлення дисциплінарного проступку, перевірки та оцінювання доказів у дисциплінарній справі і прийняття та виконання рішення про застосування дисциплінарного стягнення.

Закріплення дисциплінарної процедури у Законі має сприяти дієвості і прозорості механізму застосування дисциплінарних стягнень до винних державних службовців, оскільки дисциплінарну відповідальність до державних службовців застосовують частіше від інших видів юридичної відповідальності.

Варто також погодитися з позицію науковців про те, що застосування дисциплінарної відповідальності до державних службовців можливе за наявності фактичної, юридичної та процесуальної підстав [10, с. 166]. Однак ці підстави мають бути законодавчо визначені, аби не допустити «двозначності» у розумінні таких правових категорій, як «дисциплінарний проступок», «дисциплінарне стягнення», «строки застосування дисциплінарного стягнення».

Таким чином, можна стверджувати, що новий Закон України «Про державну службу» в цілому врахував основні європейські стандарти у регулюванні дисциплінарної відповідальності державних службовців. Він має стати базовим для державної служби, до нього мають бути приведені інші законодавчі акти.

1. Ківалов С. В. Адміністративне право України: навч.-метод. посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Юрид. літ., 2002. 312 с.

2. Бандурка А. М. Административный процесс. Х.: НУВД, 2001. 353 с.

3. Адушкин Ю. С. Дисциплинарное производство в СССР / под ред. В. М. Манохина. Саратов:Сарат. ун-т, 1986. 128 с.

4. Ковальов С. С. Поняття та особливості дисциплінарного провадження: принципи, суб'єкти, стадії. *Форум права*. 2012. № 2. С. 352–357.

5. Никифоров А. В. Дисциплинарная ответственность сотрудников органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Омск, 1998. 202 с.

6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

7. Картузова І. О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. О., 1999. 19 с.

8. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. К.: Конус-Ю, 2007. 735 с.

9. Додаток до Рекомендації № R(2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=340693&Site=CM>

10. Корнута Л. М. Характеристика видів дисциплінарних стягнень, що застосовуються до державних службовців в Україні, та визначення напрямів їх удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. Вип. 25. 2014. С. 162–167.

С. С. Єсімов,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*
О. Б. Величко,
*здобувача вищої освіти
Центру післядипломної освіти,
заочного та дистанційного навчання
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ЯК УЧАСНИКА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стратегія розвитку судової влади України на 2015–2019 роки в якості однієї з основних своїх складових передбачає створення сучасної інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури єдиного інформаційного простору Верховного Суду України та судів загальної юрисдикції, органів суддівського співтовариства, забезпечення високого рівня її доступності [1].

На даний момент цілком очевидними є значні успіхи в досягненні цілей доступності та відкритості інформації про діяльність судів: створена нормативно-правова база, що дозволяє учасникам процесуальних відносин реалізовувати права і обов'язки за допомогою сучасних інформаційних технологій; сформована організаційна структура, що функціонально дозволяє реалізовувати концепцію інформатизації при здійсненні правосуддя на підставі

Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, укріплені матеріально-технічні можливості, що дозволяють судам стати повноправними учасниками інформаційного простору [2].

Серед представників юридичної спільноти досить поширена думка про те, що електронне правосуддя здатне серйозно змінити правову систему. Самі судді рух до інформаційного суспільства оцінюють як шлях в майбутнє людської цивілізації, а інформаційні технології визначають як фундамент судової системи та каталізатора змін процесуального права.

У зв'язку з цим, діючі соціальні очікування, що розвиваються в руслі концепції правової держави, повинні корелювати з постійним аналізом стану внутрішньої ресурсної бази судів (нормативно-правової, кадрової, матеріально-технічної), своєчасним визначенням наявних проблем, їх актуалізацією та безумовним рішенням.

Незважаючи на більш ніж часте використання терміну «електронне правосуддя», його зміст продовжує залишатися дискусійним.

Під електронним правосуддям розуміється спосіб і форма здійснення передбачених законом процесуальних дій, заснованих на використанні інформаційних технологій в діяльності судів, включаючи взаємодію судів, фізичних і юридичних осіб в електронному (цифровому) вигляді.

Суд, як учасник процесуальних відносин, реалізуючи завдання використання електронної форми судового документообігу в рамках встановленого процесуального законодавства, діє за допомогою виконання службових функцій працівниками апаратів судів.

Головним чином помічниками суддів, секретарями судових засідань, державних цивільних службовців, що забезпечують діяльність приймальні суду, відділів забезпеченню судочинства, діловодства та архівів. Тобто всіх тих працівників апаратів судів, які безпосередньо беруть участь в документообігу суду на всіх етапах.

Підзаконне регулювання відносин у ході застосування електронної форми здійснення правосуддя на державному рівні здійснене за допомогою вдосконалення текстів Інструкцій Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляцій-

них судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у тому числі у формі електронного документа [3].

Найбільш ефективний розподіл службового навантаження з організації безпосередньої участі в електронному правосудді може бути визначено: локальним нормативно-правовим регулюванням, яке здійснюється шляхом видання відповідних наказів і розпоряджень головами судів, індивідуальним регулюванням внесенням змін до затверджених раніше персональних посадових інструкцій працівників апаратів судів.

У даному випадку встановлені Законом України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» повноваження голів судів дозволяють перерозподіляти рівні відповідальності, виходячи з внутрішніх можливостей конкретних судів, забезпечуючи функціонування електронного правосуддя [4].

Перетворення матриці інформаційного простору відбувається за рахунок появи та розширення елементів, утворених в рамках судової діяльності.

На основі викладеного можна зробити висновок про існування організаційних принципів, які дозволяють оптимізувати діяльність судів як суб'єктів процесуального права, що діють в інформаційному просторі:

- максимальне використання технологічних (програмних) ресурсів, розроблених з метою забезпечення судової діяльності;
- координація діяльності та взаємодія уповноважених посадових осіб;
- вироблення алгоритмів службової діяльності працівників апарату суду, оновлення змісту професіоналізму, з встановленням відповідальності виконавців;
- організація поточного та підсумкового контролю;
- узагальнення та облік наявного досвіду.

Звернення до європейських традицій організації інформаційного простору в ході забезпечення судової діяльності представляється одним з важливих аспектів наукового аналізу. Європейська практика виділяє одну з ключових функцій «електронного правосуддя» на основі роз'яснень Ради Європи – це взаємозв'язок між судовими органами, налагодження стійких зв'язків шляхом відео конференцій і спеціальних електронних мереж.

У даний час ресурсна технологічна складова взаємодії судів створена, апробована і впроваджена розробниками *Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи* в інформаційному просторі.

Одна з особливостей існування суду як суб'єкта процесуальних відносин полягає в застосуванні нових і застарілих форм ведення судового діловодства. Уважний аналіз їх функціонального призначення є, мабуть, єдиним способом визначення подальшого генезису.

Завдання поступового переходу до електронного документообігу в судах повинні здійснюватися з урахуванням сформованих технічних можливостей на основі своєчасного нормативного оновлення. Особливості судового діловодства в судах загальної юрисдикції, які полягають в традиційному формуванні судових справ на паперових носіях з оригіналів документів, передбачають необхідність вирішення низки організаційних проблем.

Цілком очевидно, що в умовах змагальності судового процесу матеріали судових справ, сформованих в електронному вигляді, повинні повною мірою відповідати ознаками документа, щоб бути доказом при вирішенні в разі виникнення в подальшому інших правових конфліктів.

Створюючи основу для дотримання принципу безпосереднього дослідження доказів, згідно з яким докази відбуваються тільки з першоджерел і безпосередньо відображають факти, самі суди, як суб'єкти цивільного процесу, повинні забезпечити перехід до належного зберігання та перекладу судових справ в електронний вигляд.

Всі учасники цивільних процесуальних правовідносин повинні враховувати обмеження інформаційної відкритості – це загальне правило про заборону сканування судових документів (актів), що містять державну таємницю, таємницю усиновлення (удочеріння) дитини, у справах про злочини проти статеві недоторканності та статеві свободи неповнолітніх. Імперативне повноваження голови суду полягає в можливості прийняття рішення про розширення, або про обмеження складу сканованих судових документів (актів).

Суди є активними учасниками формування нового інформаційного простору за допомогою впровадження в діяльність електронних форм роботи. Електронний документообіг модернізує зміст цивільних процесуальних відносин, обов'язковим учасником яких є суди, змінює традиційні основи ведення судового діловодства.

Облік існування основних організаційних принципів дозволить оптимізувати діяльність судів як суб'єктів процесуального права, що діють в інформаційному просторі.

1. Про Стратегію розвитку судової влади України на 2015–2019 роки: Рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 25.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0011415-14>

2. У Вищій раді правосуддя обговорили проект Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. *Офіційний сайт Вищої ради правосуддя*. 13.02.2019. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/4661>

3. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації від 17.12.2013 р. № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-13>

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

С. С. Єсімов,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*
Т. І. Ямкова,
*здобувача вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ РІВНОПРАВНОСТІ НА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СТОРІН У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Одним з основних прав, гарантованих державою громадянам на є право на судовий захист, який забезпечується принципом процесуальної рівноправності сторін, що діє при розгляді справ в суді.

Судовий захист завжди займав і займає особливе, основне місце серед інших форм захисту прав, тому що продовжує надавати можливість всім особам, які зацікавлені в захисті, той необхідний рівень ефективності, що допомагає в досягненні істини та справедливості, за допомогою якого гарантується застосування необхідних заходів державного примусу, що сприяють відновленню порушених чи оскаржених прав.

Розгляд і вирішення в суді суперечок громадян з органами публічної влади та їх посадовими особами з приводу законності видаваних правових актів, прийнятих рішень, є одна з форм, за допомогою якої реалізується конституційне право на судовий захист. Характерною особливістю таких справ виступає специфіка правового становища сторін суб'єктів. Обов'язковою учасником таких правовідносин є орган публічної влади або посадова особа, які наділені правом здійснення владних, організаційних, інших юридично значимих дій щодо окремого громадянина або групи громадян.

Важливим принципом, який впливає на правове становище сторін у адміністративному судочинстві, є принцип рівноправності, сформульований в Конституції України, в КАС України, відповідно до яких сторонам надаються рівні можливості для захисту своїх інтересів в суді. В галузевому законодавстві, в КАС України, в стислому вигляді розкривається зміст даного принципу: сторони наділяються рівними правами на заяву відводів і клопотань, подання доказів, участь в їх дослідженні, виступ у судових дебатах, подання суду доказів і пояснень, здійснення інших процесуальних прав, передбачених законом. Сторонам забезпечується право подавати докази суду і іншій стороні в адміністративній справі, заявляти клопотання, висловлювати доводи та міркування, давати пояснення з усіх виникаючих у ході розгляду адміністративної справи питань, пов'язаних з поданням доказів.

Принцип процесуальної рівноправності передбачає наявність рівних можливостей для сторін при використанні процесуальних засобів захисту своїх прав та інтересів, тобто, суд не може поставити жодну зі сторін у переважне становище.

Відповідно до КАС України в порядку адміністративного судочинства судами загальної юрисдикції розглядаються та вирішуються адміністративними справами про захист порушених або прав, що оспоруються, свобод і законних інтересів громадян і організацій, інші адміністративні справи, що виникають з інших публічних правовідносин і пов'язані з здійсненням судового контролю за законністю і обґрунтованістю здійснення державних та інших публічних повноважень.

До категорії адміністративних справ, що вирішуються в формі адміністративного судочинства, необхідно відносити справи, що виникають з адміністративних, інших публічних, публічно-приватних правовідносин, за участю в якості пануючих суб'єктів, державних органів, органів місцевого самоврядування, інших організацій, наділених державні повноваження, публічних посадових осіб, що реалізують правотворчі та правозастосовні повноваження, виникають юридичні суперечки і інші питання, які потребують судового рішення. У цих відно-

синах державні органи, так само як їх посадові особи наділені владними повноваженнями, неправомірне використання яких може порушити приватні права, і, коли таке відбувається, суб'єктивно зацікавлена особа наділена правом пред'явлення до суду вимоги про захист свого права, яке виникло з публічного правовідносини, тому така вимога нерідко позначають адміністративним позовом, за яким як квазі відповідач виступають носії владних повноважень.

Водночас, опиняючись в сфері адміністративного судочинства як учасники процесуальних відносин, суб'єкти публічного права втрачають владні повноваження, але набувають статус суб'єктів процесуальних правовідносин, який заснований на рівності учасників, крім суду, наділеного владними повноваженнями з метою здійснення правосуддя. Зміст принципу рівноправності сторін має певні відмінності від принципу рівності всіх перед законом і судом, сформульованого в КАС України, хоча мають місце бути певні загальні засади.

Якщо принцип рівності всіх перед законом і судом означає неприпустимість дискримінації в залежності від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних та інших переконань, то принцип рівноправності сторін слід розглядати як необхідна умова в реалізації принципу змагальності, так як відстоювати суб'єктивні права і інтереси сторони можуть лише перебуваючи в однакових правових умовах і використовуючи рівні процесуальні засоби. Надання рівних процесуальних прав означає надання не як однакових прав, а як адекватних тим цілям, які кожна сторона переслідує.

Принцип рівноправності сторін у адміністративному судочинстві хоча й пов'язаний з принципом змагальності, але є самостійним і має свій зміст, суб'єктний склад, гарантії реалізації тощо.

В змагальних засадах зацікавлені особи в захисті прав та інтересів від початку до кінця судової діяльності. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Суд може запропонувати подати додаткові докази. У разі, коли подання додаткових доказів для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, важко, суд за клопотанням сприяє їм в збиранні доказів.

Матеріали, які необхідні для законного та справедливого вирішення справи, сторони та інші особи, які беруть участь у справі, формують самостійно; до повноважень суду належить дослідження і оцінка доказів, подальше застосування норм і винесення правозастосовчого акта. Як прояв змагальності слід розглядати дії сторін, які відповідають матеріально-правовим та (або) процесуальним інтересам. Дана позиція є властивою для всіх існуючих судових систем розвинених держав і процесуального законодавства в цілому, включаючи Україну.

Завдяки принципу рівноправності сторін кожної з них надається можливість довести ті обставини, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог і заперечень. Змагальність за суттю є суперництвом осіб, які беруть участь у справі, де самостійні дії одних можуть обмежити можливості інших за одностороннім надання впливу на результат судового розгляду. Це призводить до того, що суд, виносячи рішення, ґрунтується лише на тому матеріалі, який представлений сторонами, навіть якщо цей матеріал не відображає повністю всіх обставин справи. Таке рішення більше відповідає на питання, хто здобув перемогу, ніж на питання про досягнення істини у справі.

Процесуальне змагання не слід представляти як хаотичну боротьбу сторін, так як процес цей впорядкований процесуальними нормативними актами, в яких докладно регламентується хід і порядок судового розгляду.

Основним завданням суду, що обумовлено змагальними початками, є створення необхідних умов, які сприяють виконанню процесуальних обов'язків і здійснення прав, наданих сторонам.

Наприклад, сторони можуть укласти угоду про примирення, яка за суттю є вираженням волевиявлення, спрямованого на припинення адміністративного судочинства. У свою чергу

суд, проявляючи активність, може відмовити в затвердженні такої угоди, якщо воно не відповідає вимогам закону та порушує права інших осіб.

У зміст принципу змагальності та рівноправності сторін включається обов'язок суду створювати умови для всебічного і повного дослідження доказів, встановлення фактичних обставин і правильного застосування законодавства при розгляді та вирішенні справ.

Змагальність не виключає право суду на витребування та дослідження за власною ініціативою доказів для перевірки доводів, які наведені сторонами. На відміну від ЦПК України та ГПК України в КАС України суд не вільний від обов'язку встановлювати об'єктивну істину, тобто він повинен приймати всі встановлені законом заходи для з'ясування дійсних обставин справи.

Відповідно до КАС України обставини, що мають значення для правильного вирішення адміністративної справи, визначаються судом відповідно до норм матеріального права, що підлягають застосуванню до спірних публічних правовідносин, виходячи з вимог і заперечень осіб, які беруть участь у справі.

Суд не пов'язаний підставами та доводами заявлених вимог у адміністративних справах про оскарження нормативно-правових актів, рішень, дій (бездіяльності), відповідно прийнятих або вчинених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами і організаціями, наділеними державними або іншими публічними повноваженнями, посадовими особами, державними службовцями, в адміністративних справах про захист виборчих прав і права на участь в референдумі громадян України.

У розвитку положень принципу рівноправності, з метою ефективної участі в змагальному процесі, сторони наділяються однаковим обсягом процесуальних прав. Як процесуальних прав, які в рівній мірі надані адміністративному позивачеві і відповідачу, можливо виділити такі права:

вести свої справи особисто або через представників;

на відведення; заявляти клопотання та робити заяви;
подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, давати усні та письмові пояснення суду, наводити доводи та міркування з усіх виникаючих у ході судового розгляду питань, заперечувати проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, які беруть участь у справі;

на отримання відшкодування з протилежного боку понесених у справі судових витрат і на стягнення компенсації за втрачений час;

на подачу приватної скарги.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 05.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.

М. К. Зубанський,

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету*

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Звертаючись до конституційних засад правового статусу громадських організацій та політичних партій і дотримуючись думки відомого дослідника в сфері партійного права. Ю. А. Юдіна, підкреслимо, що жодна сучасна конституція не може виключити з предмета свого регулювання політичні партії та громадські організації, не ризикуючи залишитися в значній своїй частині фіктивною [1, с. 24].

Конституційно-правовий статус громадських організацій та політичних партій в Україні надається державою на підставі єдиного конституційно закріпленого права на свободу об'єднання. Так, у Конституції України право на свободу об'єднання конкретизовано в ст. 36: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів» [2].

Це означає, що правовий статус громадських організацій і політичних партій є спільним показником реалізації конституційного права на свободу об'єднання.

Рівність усіх об'єднань громадян перед законом в українському законодавстві конкретизована через відповідні нормативно-правові механізми реалізації.

Так, принцип рівності перед законом об'єднань громадян передбачає, що порядок набуття і припинення ними конституційно-правового статусу, процедура реєстрації їх статутів (положень), зокрема вимоги до статутних документів, підстави відмови в реєстрації, рівні для всіх об'єднань громадян. До того ж, вказаний принцип означає, що всі громадські організації та політичні партії рівні в своїх правах, обов'язках і мірі відповідальності, а також рівні в залежних від держави умовах, можливостях своєї діяльності. Однак, український законодавець в унормуванні діяльності політичних партій та громадських організацій обирає шлях відокремленого правового впливу на зміст правового статусу громадських організацій та політичних партій.

Громадські об'єднання, як відомо, є колективними суб'єктами. Колективні суб'єкти – це організовані, відособлені самоврядні групи людей, які наділені правами виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, персоніфіковано [3, с. 23].

Згідно з ч. 5 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р., громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є невідчужуваним товариством, осно-

вною метою якого не є одержання прибутку. А отже, можна було б зробити висновок про те, що правоздатність громадських об'єднань є спеціальною.

На користь такого висновку свідчать і норми ст. 11 відповідного закону, згідно з якими статут громадського об'єднання повинен містити відомості про мету (цілі) та напрями його діяльності (п. 2 ч. 1); і норми ст. 21, відповідно до яких громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність без посередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню, при чому в такому випадку відомості про здійснення підприємницької діяльності громадським об'єднанням включаються до Реєстру громадських об'єднань (п. 2 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання») [4].

Відповідно до найбільш поширеної точки зору, правоздатність і дієздатність юридичних осіб виникає в момент їхньої реєстрації. Але ж специфічною для громадських об'єднань є можливість діяти без статусу юридичної особи. З іншого боку, сам Закон України «Про громадські об'єднання» прямо вказує на те, що моментом утворення об'єднання потрібно вважати не момент повідомлення (реєстрації), а момент прийняття рішення про його утворення установчими зборами (ч. 1 ст. 9, ч. 1 ст. 16).

Наступні дії його засновників або особи, уповноваженої представляти громадське об'єднання, щодо подання заяви із пакетом необхідних документів фактично вже є правовідносинами за участі цього громадського об'єднання. Водночас, окрім дій, пов'язаних із реєстрацією такого об'єднання або повідомленням про його утворення, жодні інші дії на цьому етапі об'єднання вчиняти не вправі (ч. 8 ст. 9 Закону) [4].

Отже, у цьому випадку напрошуються аналогії з неповною дієздатністю фізичних осіб, коли неповнолітня особа

вправі своїми діями вчиняти не будь-які правомірні дії, а лише ті, які прямо зазначено в законі.

Відповідь на вищезазначене питання ускладнюється тим, що в юридичній науці питання обсягу дієздатності колективних суб'єктів (навіть найбільш дослідженого їхнього різновиду – юридичних осіб) залишається мало опрацьованим і фактично зводиться до наведеної формули про одночасне виникнення дієздатності й правоздатності. Але в реальній практиці досить часто виникають нетипові ситуації, які не вписуються в зазначену схему.

Зокрема, поряд зі стандартними вимогами для набуття дієздатності в певній сфері може вимагатись наявність додаткових критеріїв (кваліфікованого персоналу, обладнання, досвіду роботи).

Підвищені вимоги до набуття дієздатності можуть бути зумовленими здійсненням небезпечної або соціально чи економічно важливої діяльності, котра дозволяється виключно після проходження ліцензійних, сертифікаційних, атестаційних та інших процедур [5, с. 63].

Теорія і практика функціонування громадських організацій є важливим елементом процесу становлення громадянського суспільства.

Від ефективності реалізації правового регулювання діяльності об'єднань громадян та захисту їх прав залежить розвиток України як демократичної і правової держави, побудови у ній громадянського суспільства.

1. Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве. М.: Форум-Инфра-М, 1998. 288 с.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

3. Бахрах Д. Н. Административное право. М.: НОРМА, 1999. 463 с.

4. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

5. Пасічник А. Сутність та особливості адміністративної дієздатності. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 59–63.

Н. В. Ільків,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПЕРЕДАЧІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК У ПРИВАТНУ ВЛАСНІСТЬ

Відповідно до статті 14 Конституції України право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Одним із способів набуття права приватної власності на земельну ділянку громадянами України є безоплатна приватизація. Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок комунальної власності становить складну та багатоетапну процедуру, що передбачає необхідність вчинення ряду дій громадянином та відповідними органами для отримання громадянином України земельної ділянки у приватну власність у межах законодавчо встановлених норм для чітко визначених цілей.

Для ініціювання цього процесу важливим є здійснення волевиявлення особи, яка зацікавлена в отриманні у власність земельної ділянки із земель комунальної власності за проектом землеустрою щодо її відведення, що здійснюється шляхом звернення із клопотанням про отримання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. За результатами розгляду клопотання орган місцевого самоврядування повинен у місячний строк прийняти рішення про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову в отриманні такого дозволу.

Стаття 118 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) не дає чіткої відповіді на питання про можливість оскар-

ження до суду рішення органу місцевого самоврядування про відмову у наданні дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки чи взагалі його відсутність (тобто бездіяльність органу). Це призвело до різнотлумачення у правозастосовчій практиці. Так, Верховний Суд у постанові від 14 березня 2018 р. вказав, що дозвіл на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки не є рішенням, без якого не може бути реалізоване право на отримання земельної ділянки у власність. Відтак, відмова відповідного органу у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, навіть якщо вона, на думку особи, є протиправною, не має наслідком порушення прав та інтересів особи, яка має намір отримати земельну ділянку.[1] Однак, вже у постанові від 17 грудня 2018 р. Верховний Суд у складі суддів Судової палати для розгляду справ щодо захисту соціальних прав відступив від раніше сформованої правової позиції, закріпивши, що відмова органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування у наданні дозволу на розробку проекту землеустрою фактично створює перешкоди для подальшого позитивного вирішення питання на користь особи, яка замовила і розробила проект землеустрою всупереч відмові у наданні такого дозволу, а тому може бути предметом судового оскарження [2].

Абсолютного слушним аргументом для такої правової позиції стало те, що ухвалення рішення є результатом певної правової процедури, яка йому передує. Відповідно до ст. 118 ЗК України порядок безоплатної передачі земельних ділянок у власність громадянам передбачає визначену земельно-правову процедуру, яка включає дії відповідних суб'єктів, що є взаємопов'язаними, послідовними й спрямовані на досягнення такого результату як отримання земельної ділянки у власність.

Але, навіть у разі отримання позитивного вирішення питання від суду заявник в контексті процедури, описаної у ст. 118 ЗК України, може претендувати лише на повторний розгляд питання про надання дозволу.

Відправною точкою для вирішення цього питання є визначення поняття «дискреційні повноваження». Верховний Суд у справі № 804/1469/17, керуючись сформованою у судовій практиці позицією щодо поняття дискреційних повноважень визначив їх як такі повноваження, коли у межах, які визначені законом, адміністративний орган має можливість самостійно (на власний розсуд) вибирати один з кількох варіантів конкретного правомірного рішення.

Водночас, повноваження державних органів не є дискреційними, коли є лише один правомірний та законно обґрунтований варіант поведінки суб'єкта владних повноважень. Тобто, у разі настання визначених законодавством умов відповідач зобов'язаний вчинити конкретні дії і, якщо він їх не вчиняє, його можна зобов'язати до цього в судовому порядку, Тобто, дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти, чи не діяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені у законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору будь-ким (пп. 24, 25 постанови від 22 грудня 2018 р.) [3].

Так як повноваження щодо надання дозволу на розробку проекту землеустрою чи надання мотивованої відмови у його наданні, та умови, за яких орган відмовляє у наданні дозволу, визначені законом, то у разі, якщо такі умови відсутні, орган повинен надати дозвіл. Ці повноваження та порядок їх реалізації передбачають лише один вид правомірної поведінки відповідного органу – надати дозвіл або не надати (відмовити). Тобто у цього органу немає вибору між декількома альтернативними правомірними рішеннями. Виходячи з цього, Верховний Суд прийшов до слушного висновку, що зазначені повноваження не є дискреційними.

Тож Верховний Суд як можливий спосіб відновлення порушеного права визначає як право суду визнати бездіяльність суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язати вчинити певні дії, так і право суду зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти рішення на користь позивача, якщо

для його прийняття виконано всі умови, визначені законом, і прийняття такого рішення не передбачає права суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд. Важливе дотримання судом вимоги про необхідність з'ясування судом чи виконано заявником усі визначені законом умови, необхідні для одержання дозволу на розробку проекту землеустрою. Адже законодавство не надає суб'єкту владних повноважень при прийнятті рішення про надання дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки права діяти на власний розсуд.

Уникненню судових спорів у майбутньому сприятиме закріплення визначення поняття «дискреційні повноваження» у ЗК України.

Повноваження органу місцевого самоврядування щодо надання дозволу на розробку проекту землеустрою є потенційним підґрунтям для реалізації права громадянина на безоплатну приватизацію лише за певних умов. Головним є те, що б громадянин подав усі необхідні документи і було вчинено всіх юридично значимих дій за відсутності законних підстав для відмови органу (їх законодавчо встановлений перелік є вичерпний).

Тобто звідси слідує, що суд може зобов'язати орган прийняти рішення за умови збору громадянином всіх необхідних документів і вчинення всіх юридично значимих дій й за відсутності законних підстав для відмови органу, й громадянин зможе вчинити дії для продовження процесу для можливої наступної реалізації свого права на отримання земельної ділянки в порядку безоплатної приватизації.

Таким чином, для створення належного правового механізму реальної можливості реалізації громадянами свого права на безоплатне одержання земельної ділянки в межах норм безоплатної приватизації необхідним є внесення певних коректив щодо правового статусу органу місцевого самоврядування в цих відносинах, який приймаючи рішення про надання дозволу на розробку проекту відведення чи відмову у його наданні не здійснює дискреційні повноваження, а лише вико-

нує свої завдання у галузі земельних відносин керуючись конституційним спеціально-дозвільним принципом.

1. Постанова Верховного Суду від 14 березня 2018 р. у справі 804/3703/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72790743> (дата звернення 08.04.2019).

2. Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2018 р. у справі № 509/4156/15-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626478> (дата звернення 05.05.2019).

3. Постанова Верховного Суду від 22 грудня 2018 р. у справі № 804/1469/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79637580> (дата звернення 08.04.2019).

О. М. Ілюшик,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

О. Слюсар,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Як зауважує Ю. М. Тодика, слід брати до уваги, що наявність конституції ще не означає існування конституціоналізму як масового політичного руху, зацікавленого у забезпеченні в країні демократичного конституційного ладу. Співвідношення конституції і конституціоналізму тісно пов'язане з проблемою конституційності самої конституції, тобто з тим, якою мірою конституційний текст відповідає принципам гуманізму, справедливості, демократизму, забезпечення прав і свобод особистості [1].

Юридичне розуміння конституціоналізму проявляється перш за все у тому, що це – особливий режим функціонування державної влади. *Зміст* конституціоналізму становлять «конституція разом із її доктринальними основами, системою політико-правових цінностей, що відображують концепцію, філософію, сутність конституції, а також практикою її здійснення, конституційна правосвідомість, конституційні правовідносини і конституційна законність, на встановлення якої зрештою спрямовано функціонування цієї складної системи» [2].

Доктрина і практика конституціоналізму в сучасній вітчизняній науці конституційного права стали предметом дослідження порівняно нещодавно. Тоді як у зарубіжній юридичній літературі цей феномен досліджується активно при певному варіюванні його характеристик.

Згідно з висновками американських вчених до основних ознак конституціоналізму належать: 1) його базування на суверенітеті народу, який проголошується конституцією; її вища юридична сила – результат волевиявлення народу; воля народу є основою легітимації діяльності держави; тільки народ приймає конституцію, створює систему правління і відповідає за її належне функціонування (демократичне самоврядування); 2) визнання конституції вищим правом, а не програмним політичним документом; діяльність держави повинна здійснюватися відповідно до конституції і згідно з конституційними обмеженнями; представницьке правління, що приписане конституцією і яке відповідальне перед народом на основі загального всенародного періодичного волевиявлення; 3) юридично гарантовані принципи верховенства права, державного управління на демократичних засадах, а також принцип обмеженого правління, поділу влади з системою стримувань і противаг; громадський контроль за збройними силами; поліція здійснює свою діяльність на підставі закону, а суд контролює її діяльність; незалежність суддів, делегування законодавчих повноважень на підставі Конституції, контроль за діями уряду з боку демократичних інститутів; 4) наявність інституту конституційного контролю як судової гарантії конституції, функції якого покладаються на суд або інший незалежний орган із спеціальними

повноваженнями щодо нагляду за здійсненням державної влади відповідно до конституції та ефективних юридичних санкцій за можливі порушення; 5) неможливість призупинення або відміни дії конституції, її тлумачення політичними органами і партіями; можливість її зміни тільки відповідно до певної процедури, яка відповідає обраній конкретним суспільством конституційній моделі і забезпечує її жорсткість і верховенство щодо інших правових актів; 6) гарантування конституцією можливості певного лавірування, який є необхідним для врахування конституційної традиції країни з метою конституціоналізації фундаментальних цінностей суспільства; 7) гарантованість та захист з боку держави конституційних прав і свобод, захист особистих свобод від державного або іншого примушення [3, с. 62].

Основні ідеологічні постулати відображено в конституції держави, яка позначає як досягнутий рівень розвитку суспільства, так і ті цілі й завдання, які належить досягти й вирішити. Конституція – це не лише нормативно-правовий акт, що має особливі юридичні властивості, але й ідеологічний документ, що здійснює ідеологічну функцію, в рамках якої можна виокремити світоглядну і виховну підфункції. При цьому конституція як ідеологічний документ виходить із презумпції, що цілі суспільства є завданнями держави.

Адекватне відображення суспільних цілей у конституції припускає наявність адекватної конституційної ідеології [4, с. 12].

1. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

2. Орзikh М. П., Крусян А. Р. Український конституціоналізм як політико-правова система: проблеми і тенденції розвитку URL: http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Orzikh_Krusyan.pdf

3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

4. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посібник / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін.; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. О.: Юридична література, 2017. 256 с.

О. М. Ілюшик,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),

О. Р. Расходчиков,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Конституціоналізм веде початок від старогрецьких конституцій, що діяли за декілька століть до нашої ери, про яких відомо лише з праць Аристотеля. У період принципату Стародавнього Риму разом з актами римського сенату (*senatus consultus*) з'являються імператорські приписи різних видів, які отримали найменування конституцій (*constitutio ediktum, mandatum, decretum, rescriptum*). Їх зміст та й місце у розвитку правової системи Рима має інтерес перш за все як екскурс в етимологію поняття.

Ближче до сучасного уявлення про конституційні акти формують у нас Велика Хартія Вольностей (Англія, 1215 рік), «Знаряддя управління» (повна назва – «Форма правління державою загального блага Англії, Шотландії та Ірландії і володіннями, їм належать» (1653 рік)), Білль про права (Англія, 1689 рік), в яких вже проглядаються конституційні ідеї Декларації прав людини і громадянина (1789 р.), й, зокрема, про те, що права людини повинні признаватися «природними, невідчужуваними, священними» [1].

Прийнято вважати, що концепція конституціоналізму є інтелектуальною спадщиною лібералізму та практики формування американської державності, а пізніше – європейських країн.

На інституційному рівні, тобто на рівні організації владних інститутів, конституціоналізм було втілено в англо-американській та романо-германській конституційних системах. Джерелами конституціоналізму є природні права людини, конвенціоналізм, ідея обмеження владної сваволі та забезпечення балансу у розподілі владних повноважень.

Конституціоналізм характеризується як багатовимірне явище, принаймні як певний інтелектуальний продукт, конституювання правопорядку певного типу, практика урядування виходячи з ідеї верховенства прав людини. За своєю сутністю конституціоналізм є інтелектуальною спадщиною і практичним керівництвом у функціонуванні конституційних систем для країн Європи та Північної Америки.

Водночас у контексті процесів глобалізації ідеї конституціоналізму набувають поширення не лише в країнах нової демократії, а й також у країнах із традиційним укладом суспільного життя, а також на супранаціональному рівні організації публічної влади [2, с. 13].

Формування інститутів конституційного права обумовлюється насамперед інституціоналізацією певних груп суспільних відносин, що є предметом цієї галузі права. Таким чином, конституційно-правові інститути – це відповідна система норм конституційного права, що регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, які утворюють відносно самостійну групу.

Інституту конституційного права властиві такі загальні юридичні ознаки, як: єдність нормативного матеріалу; цільність і завершеність регулювання чітко визначеного виду суспільних відносин, що є предметом конституційного права; однорідність суспільних відносин (тобто певного сегменту цих відносин), які є об'єктом впливу норм об'єднаних у конкретний інститут конституційного права; єдність загальних положень, принципів, понять і конструкцій інституту; автономність існування нормативного матеріалу в межах інституту; функціональна спеціалізація (спрямованість) норм у межах інституту; зовнішнє уособлене закріплення інститутів права у вигляді

окремих розділів Конституції України, самостійних законів, самостійних розділів законів, чи підзаконних нормативно-правових актів тощо [3, с. 7].

Сам же термін «конституціоналізм», на думку Г. Дж. Бермана, був введений у науковий оборот вкінці XVIII – початку XIX ст.. Зазвичай для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над звичайними законами.

Однак реальність цього феномену вперше виявилася ще в міських правових системах Західної Європи в XI–XII ст. [4, с. 28].

Конституціоналізм є динамічною системою, котра постійно розвивається. Тенденції сучасного конституціоналізму характеризують його основні напрямки розвитку як частини політико-правової системи держави й суспільства. Це зокрема тенденція політологізації (вплив політичних способів і засобів на конституційно-правові відносини), тенденція соціалізації (орієнтація на пріоритет прав людини та розвитку громадянського суспільства), тенденція біологізації (розвиток системи конституціоналізму з позицій захисту людини та всього людства від наслідків негативних процесів, котрі ставлять під загрозу біологічне існування особи), тенденція інформатизації (характеризується тим, що постіндустріальне суспільство має, принаймні, два вимірювання – інформаційне суспільство у середині країни й глобалізм – на міжнародній арені) та тенденція інтернаціоналізації (виражається в зближенні національного конституційного права з міжнародним публічним правом).

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Конституціоналізм#cite_note-ReferenceA-2

2. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.

3. Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару (23 червня 2017 р.) / упор. М. В. Ковалів. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 317 с.

4. Конституційне право України: підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.

Д. І. Йосифович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу факультету № 3
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЮРИДИЧНА СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

У понятійному апараті термін «конституційний лад» почав застосовуватися відносно недавно. Подібна ситуація типова для всіх пострадянських держав. І це зрозуміло, адже радянська державно-правова наука оперувала поняттями «суспільний устрій», «суспільний лад». Крім того, ознайомлення з працями вітчизняних і закордонних учених дозволяє зробити висновок, що в поняття конституційного ладу вкладається різне значення, що певною мірою ускладнює його аналіз. Так, зокрема, конституційний лад визначається:

- по-перше, як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;

- по-друге, як певний спосіб (форма) організації держави, якого (яку) закріплено в його конституції;

- по-третє, як такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою або як установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної держави.

При цьому під конституційною державою розуміється держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Останній підхід до розкриття значення поняття «конституційний лад» уявляється вдалішим, оскільки наявність у країні акта, що офіційно називається конституцією держави та який визначає її устрій, ще не свідчить про конституційний характер цієї держави і, відповідно, про наявність конституційного ладу. Поняття конституційного ладу не можна зводити лише до наявності чи відсутності конституції, воно має характеризувати реальну обмеженість держави конституцією, гарантованість прав і свобод людини і громадянина. Тим паче не можна зводити конституційний лад лише до організації держави, навіть якщо ця держава і є конституційною.

Характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державний лад», «громадянське суспільство».

Державний лад – це система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими (конституційно-правовими) нормами. Державний лад може бути конституційним, якщо мова йде про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним – державний лад тоталітарної держави.

Отже, поняття «державний лад» є ширшим від поняття «конституційний лад». Конституційний лад передбачає наявність у державі юридичної конституції, але не зводиться лише до факту її існування. Конституційний лад набуває реального змісту лише за умови демократичного характеру конституції та реального дотримання конституційних положень, що забезпечує обмеженість держави, державної влади правом. Саме така

обмеженість і створює оптимальні умови для функціонування громадянського суспільства, що є невід'ємним атрибутом, передумовою конституційної держави.

Громадянське суспільство – це поняття, яким позначають систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління.

Громадянське суспільство забезпечує необхідний і раціональний спосіб соціального існування людей, заснований на розумі, свободі, праві та демократії. Сфера громадянського суспільства охоплює:

- соціально-економічні відносини й інститути (форми власності, підприємництво, праця);
- організацію і діяльність об'єднань громадян (громадських організацій, політичних партій, а також профспілок, творчих спілок, релігійних організацій тощо);
- сферу виховання, освіти, науки і культури;
- сім'ю – первинну основу співжиття людей;
- систему засобів масової інформації;

Громадянське суспільство починається з людини, його становлення нерозривно пов'язане з усвідомленням членами суспільства наявності у них громадянських прав, з формуванням їхньої активної позиції щодо реалізації та захисту своїх прав. І не випадково, що «батько» цього терміну Арістотель виводив його від терміна «громадянин» – вільна людина. Тобто, на думку Арістотеля громадянське суспільство – це суспільство вільних людей, а таке суспільство виникає лише на певному етапі свого розвитку.

Передумовами становлення громадянського суспільства є забезпечення рівності людей у їхніх правах і гідності, заборона будь-яких привілеїв людей за їхніми природними чи громадянськими ознаками, народний суверенітет, високий рівень правової культури членів суспільства, економічних, культурних і правових відносин між ними тощо.

Під громадянським суспільством у науці конституційного права іноді також розуміють певний суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, забезпечуються загальні права людини та ідеологічний плюралізм.

Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства виявляється в тому, що держава здійснює свій регулятивний вплив у сфері громадянського суспільства лише в певних межах, які встановлюються для захисту інститутів і механізмів громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство функціонує і як система, що частково (в певних межах) управляється державою, і як саморегульована система. Своєю чергою, конституційна держава також перебуває в певній залежності від саморегульованого громадянського суспільства і його потреб; останнє, як зазначалося вище, виступає необхідною передумовою конституційної держави.

Я. М. Карачевцев,

*експерт-психолог, провідний юрист
(ОЕП «Дослідна експедиція»)*

ПРАВА БІДНИХ ОСІБ В СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ УКРАЇНИ

Відповідно до статті 48 Конституції України: *«Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло»*. Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» малозабезпеченою людиною є людина з доходом, меншим від прожиткового мінімуму.

Як зазначено у постанові від 12 березня 2019 року Шостого апеляційного адміністративний суду у складі: головуєчого – судді Федотова І. В., суддів: Ганечко О. М. та Сорочка Є. О., справа № 826/16793/17, м. Київ, якою скасовано розмір прожиткового мінімуму на 2018 рік, підставами такого скасування

було те, що державний прожитковий мінімум на 1 січня 2018 складав 1700 грн., у той час, як згідно із розрахунками Міністерства соціальної політики України фактичний розмір прожиткового мінімуму у цінах лютого 2018 року, в тому числі для осіб, які втратили працездатність становить: 2662,70 грн., у той час, як відповідно до наукового висновку спеціаліста, психолога, фізика, юриста Карачевцева Я.М., який був оцінений судом як доказ, розмір реального прожиткового мінімуму на 01.01.2018 року становить 8095,00 грн. на одну особу (середній показник). Якщо дохід особи менший від реального прожиткового мінімуму (далі скорочено, – РПМ), здоров'ю цієї особи завдається моральна шкода, яка дорівнює різниці між реальним прожитковим мінімумом та отримуваним доходом. Станом на 01.01.2019 рік державний прожитковий мінімум становить 1921 грн., а мінімальна заробітна плата, – 4173 грн., у той час, як фактичний прожитковий мінімум з врахуванням індексу цін становить: $2662,70 \text{ грн.} / 1,015 * 1,098 = 2880,44 \text{ грн.}$, а реальний прожитковий мінімум, який розраховано мною за допомогою різних підходів (1. Нормативного споживання, 2. Споживчого бюджету, 3. Психологічного діагностування, 4. Кореляційного аналізу соціальних, демографічних, економічних макрпоказників, 5. Розрахунку відшкодування презюмованої моральної шкоди за один бал стресу, який дорівнює одному реальному прожитковому мінімуму) становить 8888 грн. станом на 01.01.2019 р. Згідно досліджень [1]:

– величина доходу від 1 до 1/2 РПМ (від 8888 грн. до 4444 грн. /тут і надалі вказані ціни станом на 01.01.2019/) визначає стан порушення соматичного здоров'я. Це – стан незабезпеченості (відповідно до класифікації видів бідності, запропонованої проф. Н.В. Климовою). Особа переживає стрес від 0 до 6 балів за шкалою Холмса і Раге (тут і далі наслідки бідності розраховані за період рівний 1 року). Розлад здоров'я – від 0 – 6 днів внаслідок бідності. Презюмована моральна шкода за страждання від бідності за методикою О. М. Ерделевського (авторська модифікація Карачевцева Я. М.) становить від 0 до 4444 грн. в міс.;

– величина доходу від $1/2$ до $1/4$ РПМ (від 4444 грн. до 2222 грн.) – визначає стан настання психологічних змін, появу депресії (порушення психологічного здоров'я), стан легких тілесних ушкоджень в рамках концепції Кримінального Кодексу України. Людина є нужденною (за Н.В. Климовою). Величина стресу від 6 до 30 балів за шкалою Холмса і Раге. Розлад здоров'я – від 6 до 30 днів внаслідок впливу бідності. Презюмована моральна шкода за страждання від бідності становить від 4444 грн. до 22 220 грн. в міс. Величина доходу в розмірі 2622 грн. визначає стан настання тілесних ушкоджень середньої тяжкості (втрата працездатності більше 21 дня);

– величина доходу від $1/4$ до $1/8$ РПМ (від 2222 грн. до 1111 грн.) – стан тортур.

Людина є жебраком (за Н. В. Климовою). Величина стресу від 30 до 126 балів за шкалою Холмса і Раге. Розлад здоров'я – від 30 до 126 днів внаслідок впливу бідності. Презюмована моральна шкода за страждання від бідності становить від 22 220 грн. до 93 324 грн. в міс. Величина доходу в розмірі 1481 грн. визначає стан настання тяжких тілесних ушкоджень (стійка втрата працездатності більш ніж на $1/3$, 70 балів стресу).

Ще одним результатом є виявлення залежності депресії від доходу:

– при доході від 4444 грн. до 2964 грн. – стан легкої депресії за шкалою Бека;

– при доході від 2964 грн. до 1976 грн. – стан помірної депресії за шкалою Бека;

– при доході від 1976 грн. до 1317 грн. – стан вираженої депресії;

– при доході менше, ніж 1317 грн. – стан тяжкої депресії за шкалою Бека.

Згідно статистичних даних, у 2019 році в Україні незабезпечених – 30% населення, нуждених – 61,4%, жебраків – 7,6%, кількість населення з депресивними відхиленнями – за шкалою Бека – 69% [1].

З огляду на вищевикладене, з врахуванням чинного законодавства України можна зробити наступні висновки:

1. Бідною людиною є людина, яка отримує дохід менший ніж 8888 грн. на 1 особу у місяць у цінах станом на 01.01.2019.

2. Межею малозабезпеченості є дохід у розмірі 8888 грн. (замість 1921 грн.), тобто держава забезпечує лише 21,6% від мінімальних потреб людини.

3. Розмір прожиткового мінімуму має становити 8888 грн. на 1 особу (середній показник) у місяць у цінах станом на 01.01.2019.

4. Мінімальна заробітна плата (з врахуванням стягнення 19,5% на обов'язкові платежі та податки) має становити 11 041 грн. (замість 4173 грн.) на 1 особу у місяць у цінах станом на 01.01.2019, тобто держава забезпечує 37,8% від мінімальних потреб працюючої людини.

5. Мінімальна пенсія має становити 7190,80 грн. замість 1497 грн. на 1 особу у місяць у цінах станом на 01.01.2019 (державна забезпечує лише 20,8% від мінімальних потреб пенсіонера).

6. Малозабезпечена особа має право на доплату різниці між РПМ в обсязі 8888 грн. на місяць на 1 особу та фактичним доходом.

7. У випадку не виплати доплати малозабезпеченій особі, малозабезпечена особа має право на відшкодування моральної шкоди.

8. Державному, приватному виконавцю, роботодавцю, органу, який здійснює виплату соціальної допомоги забороняється здійснювати стягнення на дохід бідної особи, якщо такий дохід є меншим від 8888 грн. на місяць на 1 особу у цінах станом на 01.01.2019, оскільки таке стягнення завдає шкоди здоров'ю бідної людини, що є порушенням Постанови Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» та Конституції України, які визначають, що *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»* [2].

9. Поважною причиною непогашення кредиту є отримання доходу у розмірі, який є меншим від реального прожит-

кового мінімуму (далі скорочено, – РПМ) в обсязі 8888 грн. на 1 особу, у зв'язку з чим банк, фінансова установа, позичкодавець, кредитор не мають права нараховувати відсотки та штрафні санкції за прострочення з виплату кредиту (заборгованості) [2].

10. Бідна особа має право на житлову субсидію. Житлова субсидія має надаватись і при наявній заборгованості за житлово-комунальні послуги. Розмір обов'язкового платежу бідної особи визначається як різниця між отримуваним доходом і межею РПМ з виключенням видатків на ЖКГ в обсязі 7821,44 грн. (12% від РПМ), а при доході вище, ніж 8888 грн. – додатково 12% на різницю між фактичним доходом та РПМ. Бідна особа має право на безперебійне споживання житлово-комунальних послуг у мінімальних розмірах, і не може бути позбавлена житла [3, 4]

11. Бідна особа має право на звільнення від сплати судових видатків (судового збору, плати за проведення експертизи, плати за правову допомогу, залучення перекладачів та ін.), якщо її дохід є меншим від 8888 грн. на 1 особу в місяць в цінах на 01.01.2019. У випадку отримання середнього доходу, який є вищим від 8888 грн., розмір судових видатків має складати 20% на різницю між фактичним доходом та РПМ. За таким правилом має здійснюватися примусове стягнення на доходи бідної особи, з врахуванням загального обмеження, встановленого чинним законодавством.

12. Бідна особа має право на безоплатне лікування.

Якщо бідна людина проживає разом з сім'єю, враховуються сукупні доходи сім'ї у середньому на 1 особу.

Права бідних в Україні брутально порушуються. Держава, а передусім судові органи мають стати на захисті прав бідних з врахуванням результатів останніх наукових досліджень, викладених у цій статті.

1. Карачевцев Я. М. Наслідки низького рівня ВВП для здоров'я і демографії населення України. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науко-

во-практичної інтернет-конференції молодих учених, 23–24 квітня 2019 р. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 1 електрон. опт. диск (DVD). С. 143–144.

2. Карачевцев Я. М. Протиріччя норм виконавчого законодавства і Конституційних прав на достатній життєвий рівень і здоров'я. *Вісімнадцяті економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Львів, 2017. 143 с. С. 28–32.

3. Карачевцев Я. М. Протиріччя норм адміністративного примусу у житлово-комунальній сфері та конституційних прав на житло і достатній життєвий рівень. *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 2017. 123 с. С. 30–36.

4. Иванова О. Ф., Карачевцев Я. Н. Сужение содержание права на получение жилищной субсидии в контексте изменений социального законодательства Украины. *Актуальные проблемы юридической науки: сборник тезисов Международной научно-практической конференции «Шестнадцатые осенние юридические чтения»* (г. Хмельницкий, 20–21 октября 2017 г.); в 2-х ч. Хмельницкий: Хмельницкий ун-т управления и права, 2017. Ч. 1. 209 с.

М. В. Ковалів,

*кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. В. Малаховська,

*здобувача вищої освіти Центру післядипломної освіти,
заочного та дистанційного навчання
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Одним із основних складових елементів системи конституційного права України, що головним чином визначає галузеву специфіку конституційного права, є інститути конституційного права, які наразі слід відрізняти від інститутів Української

держави, а також політичних, соціальних та інших суспільних інститутів, позаяк інститути держави, на відміну від інститутів конституційного права, є не системою норм, а виключно елементом державності, основною одиницею для її аналізу в тій чи іншій країні. В сучасній юридичній науці під інститутом конституційного права прийнято розуміти сукупність норм права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу; відповідну систему норм конституційного права, які регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, що складають відносно самостійну групу; визначену сукупність юридичних норм, які регулюють якісно однорідні і взаємопов'язані відносини, що утворюють досить відокремлену і сталу групу; сукупність відносно обумовлених норм конституційного права України, що регулюють однорідні суспільні відносини всередині галузі права; об'єднання норм конституційного права за характером і змістом тощо [1, с. 23].

Формування інститутів конституційного права обумовлюється насамперед інституціоналізацією певних груп суспільних відносин, що є предметом цієї галузі права. Таким чином, Конституційно-правові інститути – це відповідна система норм конституційного права, що регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, які утворюють відносно самостійну групу.

Інституту конституційного права властиві такі загальні юридичні ознаки, як: єдність нормативного матеріалу; цільність і завершеність регулювання чітко визначеного виду суспільних відносин, що є предметом конституційного права; однорідність суспільних відносин (тобто певного сегменту цих відносин), які є об'єктом впливу норм об'єднаних у конкретний інститут конституційного права; єдність загальних положень, принципів, понять і конструкцій інституту; автономність існування нормативного матеріалу в межах інституту; функціональна спеціалізація (спрямованість) норм у межах інституту; зовнішнє уособлене закріплення інститутів права у вигляді окремих розділів Конституції України, самостійних законів,

самостійних розділів законів, чи підзаконних нормативно-правових актів тощо.

Разом із тим, до спеціальних кваліфікуючих ознак інституту конституційного права слід віднести: об'єктивне існування відносно самостійних груп політичних, економічних, соціальних, культурних та інших суспільних відносин, які в силу свого значення для суспільства і держави потребують конституційно-правового регулювання, тобто становлять предмет конституційного права; ототожнення вказаних груп суспільних відносин з основними напрямками і видами впливу конституційного права на суспільні відносини; наявність достатньої кількості матеріальних і процесуальних, установчих і регулятивних та інших видів конституційно-правових та інших норм права, необхідних для регулювання суспільних відносин, що є предметом конституційного права; наявність креативних, структурних і функціональних комплексних зв'язків між нормами, які регулюють суспільні відносини, що є складовою предмета конституційного права; об'єктивізацію системи норм конституційного та інших галузей права, що існують у межах інституту конституційного права в системі конституційного законодавства України.

Визначення належності конституційно-правової норми при її застосуванні до того чи іншого правового інституту є необхідним, оскільки не в кожній правовій нормі виявляються властивості, притаманні конституційно-правовому інституту в цілому, а ці властивості інституту слід урахувати, щоб правильно зрозуміти механізм реалізації окремої норми.

У зв'язку з тим, що галузь права – це не просто сукупність норм, і між ними існують складні системні зв'язки, а жодна конституційно-правова норма не діє ізольовано від інших, важливо відзначити особливості конституційно-правових інститутів. Виявити зв'язки між конституційно-правовими нормами – означає зрозуміти механізм конституційно-правового регулювання суспільних відносин.

Конституційно-правові інститути об'єднують норми як Конституції України, так і поточного конституційного законо-

давства. Норми цих інститутів відрізняються за територією дії, ступенем визначеності і чіткості правових приписів, призначенням у механізмі правового регулювання та за іншими ознаками [2, с. 67].

Можна виділити такі види інститутів конституційного права України:

а) за предметом правового регулювання: інститут загальних засад конституційного ладу України; інститут основ конституційного статусу особи і громадянина в Україні; інститут конституційних основ безпосередньої демократії; інститут законодавчої влади; інститут конституційно-правового статусу глави держави; інститут конституційних засад організації та діяльності органів виконавчої влади; інститут загальних засад судоустрою та судочинства; інститут загальних засад організації та діяльності прокуратури; інститут місцевого самоврядування, інститут основ адміністративно-територіального устрою України; інститут правового захисту Конституції України та інститут конституційного процесу;

б) за функціями: установчі, регулятивні та охоронні інститути конституційного права України;

в) за структурою: генеральні інститути (підгалузі), основні інститути та субінститути конституційного права;

г) за галузевою приналежністю: галузеві та комплексні інститути конституційного права України;

г) за призначенням у системі конституційного права України: функціональні інститути загальної частини конституційного права України та предметні інститути особливої частини конституційного права України;

д) за формами та видами об'єктивізації в чинному законодавстві: конституційні та законодавчі інститути конституційного права України.

Відокремлення конституційно-правових інститутів відбуває спеціалізацію, своєрідний «поділ праці» між окремими нормами. Юридичним критерієм виокремлення тієї чи іншої сукупності норм у конкретний правовий інститут є три ознаки. По-перше, для конституційних інститутів характерна юридич-

на єдність правових норм. По-друге, юридичним критерієм виділення тієї чи іншої сукупності конституційних норм у конституційно-правовий інститут є повнота регулювання відповідної сукупності державно-правових відносин. По-третє, юридичним критерієм виділення тієї чи іншої сукупності конституційних норм у конституційно-правовий інститут є відокремленість норм, що створюють конституційний інститут, в розділах Конституції України, законах, інших нормативно-правових актах.

Виходячи з цього, інститути можуть бути розподілені на генеральні, основні і субінститути. Як правило, генеральні інститути конституційного права регулюють найбільш об'ємні та важливі суспільні відносини, що є предметом конституційного права України, включають до свого складу інші інститути конституційного права, що вміщують матеріальні й процесуальні норми конституційного та інших галузей права. Ці інститути формуються в зв'язку зі специфікою окремих, найбільш широких різновидів суспільних відносин у предметі конституційного регулювання. Ці інститути адекватно відображають загальносистемні зв'язки. У них представлені всі види конституційних норм. До генеральних інститутів слід віднести: основи конституційного ладу; основи правового статусу особи; основи організації і функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

У ієрархії конституційних норм основні інститути відповідають другому рівню стосовно генеральних інститутів. Причому за обсягом і чіткістю юридичних параметрів вони найбільшою мірою відповідають класичній моделі правового інституту за своїм предметом, методом і нормативним змістом. Порівняно з генеральними інститутами вони вирізняються: а) більш вузькою предметною і функціональною спеціалізацією; б) ряд з них не включає всіх видів конституційних норм, не використовує усього розмаїття засобів і способів впливу на суспільні відносини; в) водночас вони забезпечують досить детальний і цілеспрямований регулюючий вплив. Ці інститути відіграють значну роль у механізмі конституційного

регулювання. Так, у межах генерального конституційного інституту основ організації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування можна виділити такі основні інститути, як інститути парламентаризму, президента, конституційної юстиції, виконавчої влади, місцевого самоврядування тощо [2, с. 69].

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посібник. Львів, 2014. 402 с.

2. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.

М. В. Ковалів,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Б. Р. Пона,

*здобувач вищої освіти Центру післядипломної освіти,
заочного та дистанційного навчання
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Прийняття конституції в будь-якій країні вважається, як правило, значним досягненням нації у її самовизначенні та розвитку. Але повною мірою велич кожної Конституції, її значення для народу виявляється в дії, в процесі її реалізації. Це стосується й Конституції України, її виконання і додержання залежить від ряду чинників, насамперед від волі народу і кожного громадянина України, від органів державної влади

і місцевого самоврядування, від народних депутатів і депутатів місцевих рад, державних і муніципальних службовців, від політичних партій і громадських організацій.

Поряд з цими та іншими чинниками політичного, економічного, соціального і духовного (культурного) характеру, реалізація Конституції залежить значною мірою від наявності міцних наукових основ її функціонування і функціонування передбачених нею державних, суспільних, правових та інших інститутів. Адже реалізація Конституції є, як правило, справою всього суспільства, кожної людини і громадянина [1, с. 65].

Реалізація Конституції є також багатогранним явищем і за змістом та формами.

За своїм змістом реалізація чинної Конституції – це по-перше забезпечення відповідності Конституції передбаченого нею державного і суспільного ладу, тобто непорушності конституційного ладу; по-друге, це забезпечення всебічної і повної реалізації прав і свобод людини і громадянина; по-третє, це забезпечення реалізації конституційних форм безпосереднього народовладдя (виборів, референдумів тощо) відповідно до принципів, проголошених чинною Конституцією; по-четверте, це забезпечення організації і діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування відповідно до принципів, функцій і повноважень, визначених Конституцією України; по-п'яте, це створення і забезпечення функціонування у спосіб, передбачений Конституцією України інших основних інститутів держави: адміністративно-територіального устрою, державних символів, державної мови, грошової, банківської і бюджетної систем, Збройних Сил України та інших військових формувань тощо.

За формою реалізація Конституції – це, по-перше, додержання всіх її положень, принципів і норм всіма органами державної влади і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами та громадянами, тобто повага, шана Конституції і передбачених нею державних і громадських інститутів; по-друге, це виконання положень Конституції відповідними органами державної влади і органами місцевого самоврядування,

посадовими особами відповідно до своєї компетенції, а громадянами відповідно до своїх обов'язків; по-третє, це належне застосування положень Конституції при здійсненні своїх функцій і повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами шляхом прийняття передбачених Конституцією законів України, актів Президента України, актів уряду тощо.

Нині є підстави стверджувати, що Конституція діє у повному обсязі за своїм змістом і за формами. Адже перших п'ять років відповідно до перехідних положень окремі норми Конституції частково або повністю не діяли або могли не діяти. Тепер в Україні відповідно до Конституції створена цілісна система органів законодавчої, виконавчої і судової влади, формується якісно нова правова система, утверджується якісно новий конституційно-правовий статус людини і громадянина, держави і суспільства, органів державної влади, посадових осіб, а також статус самої Конституції України як акта найвищої юридичної сили, законів України і права в цілому.

Проте реалізація Конституції України є далеко не безпроблемною. До цього часу без достатніх підстав не прийнято ряд передбачених Конституцією законів про порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади або не приведено у відповідність до Конституції у повному обсязі окремі закони, вельми проблематичною є реалізація соціальних, культурних та інших прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Але найскладнішою проблемою реалізації чинної Конституції України є її перехідний характер відповідно до перехідного періоду у розвитку нашої держави і нашого суспільства. В Україні продовжує існувати певною мірою змішаний тип держави і суспільства, змішана форма держави, змішана форма парламентських виборів (мажоритарно-пропорційна система) тощо.

Відповідно в Україні йде пошук ряду державно-правових інститутів, прийнятих як на сьогодні, так і на віддалену перспективу.

Цей пошук здійснюється шляхом проведення політичної парламентської, адміністративної, судової та інших реформ, що об'єктивно передбачає або принаймні не виключає внесення відповідних змін до чинної Конституції України.

Отже, процес реалізації чинної Конституції України передбачає як забезпечення її максимальної стабільності, дієвості і ефективності, тобто здійснення властивих їй функцій, так і забезпечення повної змінності, оновлення, розвитку її з метою найшвидшого, найуспішнішого проходження перехідного періоду У функціонуванні і розвитку українського суспільства і української держави [2, с. 79].

Перш ніж висвітлювати питання реалізації і тлумачення Конституції України, розглянемо загальніші питання реалізації норм права і тлумачення норм права.

Реалізація права – це процес втілення правових приписів у поведінку суб'єктів права. До форм реалізації права належать: дотримання норм права; виконання норм права; використання норм права; застосування норм права.

Дотримання норм права є такою формою їх реалізації, яка полягає в утриманні суб'єкта права від здійснення заборонених правом дій чи діянь.

Іншими словами, це пасивна форма поведінки суб'єкта права.

Прикладом може бути правовий припис, який зобов'язує громадян не порушувати правила дорожнього руху.

Виконання норм права – це така форма їх реалізації, яка вимагає активної поведінки суб'єкта права щодо здійснення покладених на нього обов'язків. Так, згідно з трудовим законодавством адміністрація підприємств, організацій зобов'язана надавати всім робітникам і службовцям щорічні відпустки зі збереженням місця роботи (посади) і середнього заробітку.

Використання норм права означає таку форму їх реалізації, коли учасники правовідносин на власний розсуд реалізують належні їм права. Прикладом такої форми реалізації права є право на освіту, яке реалізується суб'єктами права.

Застосування норм права – це форма їх реалізації, здійснена державою через відповідні органи стосовно конкретних випадків життя. Наприклад, у відповідності до норм кримінального права суд виносить вирок підсудному за скоєний ним злочин.

1. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: А.С.К., 2003. 652 с.

2. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посібник. Львів, 2014. 402 с.

М. В. Ковалів,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

О. В. Щеголев,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ПРОВАВА КАТЕГОРІЯ

В теорії сучасного конституційного права поруч з поняттям «конституція» широкого наукового вжитку отримало й інше поняття – «конституціоналізм». Конституціоналізм (від лат. *constitutio*, від франц. *constitutionnalisme* – устрій, установа, порядок) – це теорія і практика конституційного впорядкування.

Конституціоналізм як політико-правова категорія з'являється після виникнення і утвердження конституції. Воно ґрунтується на Конституції. Хоч не завжди факт наявності Конституції означає становлення тої чи іншої моделі конституціоналізму.

«Конституціоналізм» – доволі поширений термін у конституційному праві, це:

1) правління, обмежене конституцією, політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи правління;

2) політико-правова теорія, що обґрунтовує необхідність встановлення конституційного ладу [1, с. 53].

Конституціоналізм визначають також як теорію і практику конституційного будівництва. Теорія, доктрина, згідно з якою здійснюється конституційне будівництво, формуються найважливіші суспільні й державні інститути, є важливою складовою конституціоналізму. Такі положення останнього, як теорія розподілу влад, парламентаризм, проголошення прав і свобод громадян є надбанням цивілізації.

У юридичній літературі не зустрічається якогось єдиного уніфікованого одноманітного підходу до визначення поняття «конституціоналізм». Одне з найбільш поширених нині понять конституціоналізму тлумачиться як система ідей, доктрин та уявлень про політико-правові цінності сучасного державно-організованого суспільства в органічній єдності з теорією і практикою здійснення керівництва державою на основі і у відповідності з Конституцією.

Іншими словами, конституціоналізм – це така система ідей, поглядів і уявлень, при якій визнається цінність Конституції, її роль у становленні демократичного суспільства та держави, а також у забезпеченні функціонування їхніх основних інститутів: інституту прав людини, інституту розподілу влади, інституту місцевого самоврядування, інституту демократичних виборів тощо.

Більшість вчених-правознавців описують конституціоналізм як політико-правове явище, якому характерний: сам факт наявності Конституції; факт активного впливу Конституції на політичне життя країни; конкретна визначена роль Конституції в системі нормативно-правових актів країни (як правило, визнання за Конституцією закону з вищою юридичною силою); регламентація Конституцією державного ладу і політичного

режиму країни; конституційне визнання прав і свобод людини; реальне встановлення в державі за допомогою Конституції правового характеру відносин між державою і особою.

Без появи (наявності) самої конституції (в широкому розумінні цього поняття), говорити про конституціоналізм не доводиться.

За своєю суттю конституціоналізм опосередковує місце і роль конституції у правовій системі держави, тобто її верховенство та статус як Основного Закону держави.

За змістом конституціоналізм – це конституційне будівництво, реалізація конституції та її охорона, гарантування.

За формою конституціоналізм опосередковує конституційний лад, тобто державний і суспільний лад, форми безпосереднього народовладдя, держави тощо.

Розрізняють такі загальні принципи українського конституціоналізму: 1) верховенства конституції у правовій системі; 2) верховенства права у суспільстві та державі; 3) поділу та обмеження державної влади; 4) суверенітету Українського народу; 5) взаємної відповідальності держави і особи; 6) реальності прав і свобод, їх охорони, непорушності, гарантованості; 7) відкритого громадянського суспільства; 8) наступності конституційних ідей.

Елементами конституціоналізму є фактична і юридична конституція, конституційна теорія і практика, конституційні відносини. Конституціоналізм не можна ототожнювати з конституційним законодавством або процесом його реалізації, оскільки це складові конституціоналізму.

Відтак, систему українського конституціоналізму утворюють:

- 1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт;
- 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України;
- 3) існуючий конституційний лад.

У своїй сукупності ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні засади конституціоналізму.

Нормативно-правові основи конституціоналізму перш за все визначаються конституцією як нормативним актом найвищої юридичної сили, Основним Законом держави, що регулює найважливіші суспільні відносини і має власну структуру, особливий порядок прийняття та внесення змін.

Наукові основи формує теорія конституціоналізму, що охоплює: досягнення зарубіжної наукової думки, вчення вітчизняних мислителів минулого, сучасні ідеї і концепції українського конституціоналізму.

Історичні основи конституціоналізму утворені такими складовими, як: передумови, витоки, основні етапи, тенденції, напрями і форми, результати й досягнення становлення і розвитку українського конституціоналізму.

Ідеологічні основи конституціоналізму визначає система правових ідей, поглядів, понять, теорій, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях, яка має за мету вплив на формування і розвиток правової, політичної і моральної культури.

Організаційні основи опосередковує конституційний лад (як система суспільних відносин, установлених відповідно до конституції), основними складовими якого є державний і суспільний лад.

Конституціоналізм є барометром прогресу, розвитку суспільства. Криза суспільства – це насамперед криза його конституціоналізму. Основними проявами такої кризи є істотні розбіжності між конституцією фактичною та юридичною, конституційною правосвідомістю і офіційною політико-правовою доктриною.

Сучасний конституціоналізм визначають як публічно-правову систему конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та свободи людини, змістом якої (цієї системи) є Конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, функціонування якої спрямоване на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини. Усі моделі конститу-

ціоналізму гарантують політичну та економічну свободу, ринок, право на духовну й фізичну недоторканність (цілісність) індивіда.

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посібник. Львів, 2014. 402 с.

В. П. Ковальчук,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник декана факультету № 3 ІПФНП
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Показником рівня розвитку держави є ступінь розвитку інституту прав людини. Свідченням демократизму, правопорядку, законності та наближення держави до рівня правової є механізм реалізації норм, які закріплюють права людини. Не секрет, що проблема забезпечення прав людини тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод особи з боку держави, що знаходить свій прояв як у певних труднощах реалізації деяких з них, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень.

Найвищою гарантією прав та свобод людини і громадянина є стабільний конституційний лад у державі, заснований на неухильному дотриманні Конституції та законів України, Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та загально-визнаних принципів і норм міжнародного права. Окрім вище зазначеного важливим каналом затвердження прав і свобод людини і громадянина є діяльність Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Незважаючи на закріплення

прав людини як нормативних положень вони не отримують відповідного здійснення. Отже, одного приведення прав людини у статус правових норм недостатньо для того, щоб вони «працювали» в суспільстві, тому повинен існувати механізм їх реалізації. Саме тому питання дотримання основоположних прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язані з функціонуванням ефективної правоохоронної та справедливої судової систем, у тому числі і в площині кримінального права та процесу.

Проте на практиці застосування цих принципів і норм у контексті здійснення оперативно-розшукових заходів та проведення досудового розслідування досить часто пов'язане з труднощами, що виникають на ґрунті суперечностей між спрямованістю правоохоронної діяльності на боротьбу зі злочинністю та потребою «вторгнення» суб'єктів виконання цих заходів у сферу дотримання прав і свобод громадян, які опинилися з різних причин у сфері кримінального провадження.

Тобто, виходячи з умов покращення ефективності протидії злочинності в процесі захисту прав і законних інтересів особи, держави та суспільства від злочинних посягань, доводиться визнати можливість застосування до деяких учасників кримінального провадження низки правових обмежень. Але, знову ж таки, введення таких обмежень допускається лише за умови дотримання правоохоронцями ряду законних вимог і умов, узгоджених із суспільно значущими цілями, заради захисту й досяжності яких, власне, і визнається виправданість обмеження деяких прав і свобод людини. Як наголошено в ст. 18 Європейської конвенції з прав людини, «обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо згаданих прав і свобод, можуть застосовуватися лише з тією метою, з якою вони передбачені». Тому й не випадково наше національне кримінально-процесуальне законодавство передбачає права громадян на справедливий суд, особисту недоторканність, презумпцію невинуватості, таємницю листування та інших комунікаційних зв'язків, які перераховані в ст. 7 КПК України, що і є загальними засадами кримінального провадження.

Держава є суб'єктом на який покладаються обов'язки щодо гарантування забезпечення прав та свобод людини і гро-

мадянина, це прямо зазначено в Конституції України (зазначимо, що права і свободи людини і громадянина, що закріплені в ній, не є вичерпними, а отже, в майбутньому система прав і свобод може бути розширена і вдосконалена). В свою чергу ця функція держави реалізується за допомогою різних правових засобів через усю систему органів державної влади, в тому числі й через систему правоохоронних органів та суду

Сьогодні в чинному законодавстві існує доволі нечітке формулювання та регламентування дозволених випадків обмеження прав на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; повагу особистого і сімейного життя, що породжує численні порушення цього права на практиці. Тому в Україні немає практично жодного права, яке б не порушувалося. З року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів.

На жаль, громадяни України не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод та не використовують цей засіб в повній мірі. Невпинно погіршується ситуація з дотриманням прав людини і в регіонах України, які не контролюються українською владою. І лише вдосконалення процесуально-процедурної регламентації прав, реалізованих безпосередньо, надасть можливість вдосконалити механізм безпосередньої реалізації прав і свобод.

Таким чином, нині реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. Він виступає важливішим завданням не тільки функціонування, а й існування української державності. Тому слід мати на увазі, що забезпечити дотримання прав людини в Україні можливо тільки за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як з боку держави, так і громадянського суспільства.

1. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. К.: Алерта, КНТ; Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

2. Заключні зауваження та рекомендації конвенційних органів ООН щодо доповідей України в сфері дотримання прав людини: зб. док. / під ред. Н. І. Карпачової. К.: К.І.С., 2004. 448 с.

3. Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... док-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 449 с.

4. Вдосконалення правового регулювання допустимості обмеження конституційних прав людини у кримінальному провадженні. URL: <http://goal-int.org/vdoskonalennya-pravovogo-regulyuvannya-dopustimosti-obmezheniya-konstitucijnix-prav-lyudini-u-kriminalnomu-provadhzhenni/>

О. В. Ковальчук,

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу
та криміналістики
факультету № 1 ІПФПНП
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ

Ефективне розслідування шахрайства в сфері діяльності кредитної спілки безпосередньо залежить від належного застосування та проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, який є найпоширенішим способом отримання доказів.

Допит під час досудового розслідування – це слідча (розшукова) дія, проведення якої спрямоване на збирання, перевірку, оцінку доказів шляхом отримання у словесній формі та подальшої їх фіксації в протоколі й іншими передбаченими законом способами належними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності показань від допитуваної особи про відомі їй обставини кримінального правопорушення або про такі обставини, котрі мають значення для кримінального провадження [1, с. 54]. Допит зазвичай є першочерговою слідчою (розшуковою) дією, а також одним із найскладніших видів допиту з огляду на специфіку правопорушення. Значний обсяг

інформації, що має значення для швидкого й ефективного розслідування шахрайства, органи розслідування одержують і від свідків.

Основними порушеннями при проведенні процесуальних (слідчих) дій, в т.ч. допиту є наступне: не було роз'яснено права, передбачені статтею 63 Конституції України; не було роз'яснено права, передбачені статтею 18 КПК України; не було роз'яснено права, передбачені статтею 66 КПК України; в порушення ч. 1 ст. 66 КПК України свідку не повідомлено у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; в порушення ч. 1 ст. 66 КПК України свідку заборонено користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката; в порушення ст. 104 КПК України в протоколі допиту свідка не зазначено відомостей про фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів; в порушення ст. 104 КПК України свідку відмовлено у клопотанні про внесення тексту показань до протоколу при фіксуванні допиту технічними засобами; в порушення ст. 104 КПК України описова частина протоколу не містить відомості про послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи; в порушення ч. 4 ст. 104 КПК України учасникам процесуальної дії не було надано можливості ознайомитись із текстом протоколу перед його підписанням; в порушення ч. 2 ст. 224 КПК України допит свідка продовжувався без перерви понад дві години; в порушення ч. 2 ст. 224 КПК України допит свідка продовжувався в цілому понад вісім годин на день; в порушення ч. 3 ст. 224 КПК України перед допитом не було встановлено особу; в порушення ч. 3 ст. 224 КПК України перед допитом особі не було роз'яснено її права; в порушення ч. 3 ст. 224 КПК України перед допитом особі не було роз'яснено порядок проведення допиту; в порушення ч. 7 ст. 224 КПК України не задоволено бажання допитуваної особи викласти свої показання власноручно; в порушення ч. 3 ст. 224 КПК України в протоколі не містяться відомості про

всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії; в порушення ч. 3 ст. 224 КПК України свідку не надано компетентного перекладача; в порушення ч. 2 ст. 107 КПК України не було заздалегідь (за три години) повідомлено про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії; адвокату не було надано можливості задати питання з питань, що стосуються предмета допиту (ч. 9 ст. 224, ч. 1 ст. 96, п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України); учасникам процесуальної дії не було надано можливості ознайомитись із текстом протоколу перед його підписанням (ч. 4 ст. 104 КПК України); не було пред'явлено витяг з ЄРДР, у зв'язку із чим не було дотримано вимог ч. 1 ст. 66 КПК України; вчинявся тиск на свідка (в порушення ч. 4, ч. 8 ст. 224, ст. 89 КПК України); свідку ставились навідні питання (в порушення ст. 352 КПК України); адвокату заборонили здійснювати фотозйомку, аудіо-та/або відеозапис (в порушення ч. 5 ст. 224 КПК України, п. 8 ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру») не дозволили свідку/підозрюваному скористатись приміщенням санітарно-гігієнічного призначення (катування згідно з нормами Європейського права); в порушення ч. 4 ст. 223 КПК України слідча дія проводилась у нічний час (з 22:00 до 06:00); в порушення ч. 1 ст. 224 КПК України при проведенні допиту службова особа відмовилась погоджувати місце допиту; в порушення ч. 6 ст. 224, ст. 66 КПК України не було дозволено скористатись нотатками, робити записи; покази були перефразовані, не надали викласти обставини у своїй інтерпретації в порушення п. 7 ч. 1 ст. 66 КПК України; в порушення п. 6 ч. 1 ст. 66 КПК України витрати, пов'язані з викликом для давання показань не були відшкодовані; в порушення ст. 87 КПК України докази отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; в порушення ст. 87 КПК України докази отримані внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження тощо.

Оскільки підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом (ч. 3 ст. 17 КПК України) та з урахуванням того, що найвищою цінністю держави є права і свободи людини, перш за все недопустимим має визнаватися доказ, отриманий внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це стосується заборони катування, права на особисту недоторканність, права на повагу до приватного життя (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином та ін.).

Таким чином, необхідно ретельно досліджувати кожен доказ у кримінальному провадженні (в т.ч. під час проведення допиту при розслідуванні шахрайства у сфері діяльності кредитної спілки) з точки зору його допустимості та належності, застосування практики Європейського суду з прав людини та національних судів з вказаних питань. Наведені приклади порушень не є вичерпними. Зазначимо, що визначення критеріїв недопустимості доказів потребує комплексного підходу на стадії досудового розслідування. В іншому випадку незначне, формальне недотримання слідчим вимог кримінального процесуального закону, при ґрунтовному вивченні та аналізу захисником порядку отримання та процесуального оформлення доказу, в подальшому може бути вирішальним фактором при вирішенні судом справи по суті.

1. Авраменко О. В., Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В. та ін. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / за заг. ред. Р. І. Благуті та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

3. Мусиенко О. Л. Особенности допроса обвиняемых при расследовании мошенничества. *Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 1–2 груд. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис та ін. Х.; К.: ЦНТ Гопак, 2006. С. 214–216.

В. М. Когут,
*аспірантка кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),
викладач Львівського національного університету
імені І. Франка*

ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ ТА УКРАЇНИ У ВИКОРИСТАННІ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СУДОЧИНСТВА

Протягом останніх років електронне правосуддя є однією з найбільш обговорюваних тем на з'їздах і семінарах різноманітних міжнародних суддівських організацій. Інформаційно-комунікаційні технології потрібні як судам і суддям для спрощення їхньої роботи, так і користувачам послуг судової системи – для покращення доступності до цих послуг. Одним із ключових елементів демократії є правосуддя, а тому впровадження й забезпечення належного функціонування електронного судочинства розглядають як дієвий засіб для гарантування прозорості, відкритості й доступності діяльності органів судової влади.

Впровадження інформаційних технологій – процес не новий, він добре опрацьований за кордоном. В Україні передбачено створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Ця система й має стати електронним судом, що в повному обсязі почали тестувати суди з 1 січня 2019 року.

Важливим кроком уперед є те, що судові засідання можна проводити в режимі відеоконференції. Наприклад, адвокату не потрібно буде їхати в інше місто крім тих випадків, коли особиста присутність – дуже важливий фактор успіху справи. Зі свого електронного кабінету він зможе представляти інтереси сторони: надіслати документи, вийти на відеозв'язок під час засідань.

Напрацьовується технічна база, щоб подавати документи, позовні заяви можна було саме в електронному вигляді. Має бути створено окремий електронний кабінет для кожної справи, де суд і учасники судового процесу зможуть у будь-який момент переглянути всі документи. Зрозуміло, щоб скористатися цією технологією, потрібно зареєструвати в системі електронну адресу і цифровий підпис. Такий крок мінімізує ймовірність затягування розгляду справ, коли сторони оскаржують усі без винятку рішення судів.

Про практичне застосування, вже запроваджених в рамках української судової реформи, елементів електронного судочинства йшлося під час прес-сніданку, організованого в Тернополі обласним осередком Комітету виборців України.

Участь в його роботі взяли представники громадських організацій, правники та журналісти. Вони обмінялися думками щодо перспектив Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка повинна забезпечити обмін документами в електронній формі між судовими інституціями, судом та учасниками процесу, між самими сторонами, а також для фіксування процесу і участі у засіданні в режимі відеоконференції.

Завдяки впровадженню електронного судочинства можна суттєво зекономити час того ж таки адвоката, який необхідну документацію може надавати та отримувати в електронному варіанті, а не користуватися послугами пошти чи передавати папери в суд особисто.

Зрештою – суттєво пришвидшується процес доставки таких документів, економляться кошти, а головне розширюється доступ громадян до правосуддя, адже будь хто, зареєструвавшись у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, може надсилати чи ознайомлюватися із документами процесу, в якому бере участь.

Ще однією перевагою електронного судочинства присутні на прес-сніданку правники назвали можливість роботи із процесуальними документами на відстані.

Менш оптимістичними були ті, хто зауважував, що люди похилого віку, або мешканці віддалених населених пунктів, для

яких є утрудненим використання сучасних інформаційних технологій і пристроїв, не зможуть сповна скористатися перевагами електронного суду. Однак, у ході дискусії учасники інформаційного заходу, зішлись на тому, що технології розвиваються, охоплення мережею Інтернет зростає.

Якщо сьогодні конкретного суддю (колегію суддів), який розглядатиме ту чи іншу справу, визначає комп'ютерна програма, що використовує локальну базу даних суду, то, після запровадження змін, автоматичний розподіл справ здійснюватиметься за допомогою програмного забезпечення, яке буде знаходитись в централізованому дата-центрі. На думку фахівців, це виключить можливість маніпуляцій на місцях [1, с.1-2].

Шлях розширення можливостей електронного судочинства обрали більшість європейських країн. Зокрема, у Польщі на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції створено окремий розділ, присвячений функціонуванню електронного судочинства. Працює інформаційний портал, що втілює ідею єдиної точки доступу до інформації щодо всіх питань, які виникатимуть у зв'язку з участю особи у судових процесах. Використання порталу безкоштовне, тому учасники судового процесу економлять час та гроші, які могли б витратитися на традиційний контакт із судом. Крім того, завдяки роботі порталу спрощується багато юридичних формальностей. Наприклад, секретарі судових засідань звільняються від обов'язку надавати інформацію учасникам процесу на їхнє прохання. 1 січня 2010 року у Польщі запроваджено електронний розгляд справ наказного провадження. Здійснення електронного розгляду справи регламентовано в розділі VIII «Електронне наказне провадження» Цивільного процесуального кодексу Республіки Польща. У цьому Кодексі передбачено, що «справа розглядається в електронному провадженні лише якщо позивач вирішить подати позов електронним шляхом. Усі файли справ зберігаються в електронній формі. Позивач сплачує судовий збір через мережу Інтернет» [2, с. 111].

У різних країнах по-різному відбувається «електронізація» судочинства.

Так, суд міста Чженчжоу провінції Хенань (Китай) вперше провів судовий процес з використанням популярного в країні інтернет-мессенджера WeChat. Суддя і адвокати зв'язувалися через додаток з різних точок країни і записували голосові повідомлення для матеріалів справи. За допомогою цього мессенджера китайська влада збирається прискорити розгляд адміністративних справ і знизити завантаженість судів – перший «віддалений» процес замість традиційного робочого дня забрав у суду всього пів години.

Влітку 2013 року уряд Великої Британії представив програму реформування системи кримінального правосуддя під назвою «Swift and Sure Justice» («Правосуддя швидко і невідворотне»), в основі якого – максимальна діджиталізація судового процесу, або віддалене засідання суду в режимі телеконференції. Перший «віртуальний суд» пройшов в мировому суді Бірмінгема – найбільш завантаженому в країні, і був визнаний вдалим.

Такі зміни є частиною планів з модернізації судів, на яку було виділено 1 млрд фунтів стерлінгів. Зокрема, реформа дозволить потерпілим і свідкам брати участь в судових засіданнях, в тому числі в перехресних допитах, за допомогою відеозв'язку. Таким чином, їм вдасться уникнути психологічних травм, викликаних особистою зустріччю зі злочинцем. Крім того, на думку експертів, дистанційна участь дозволить потерпілим краще згадати обставини розглянутих подій.

Просувається ідея електронного суду і в системі цивільного правосуддя Великої Британії державною Радою з цивільного судочинства (Civil Justice Council). Так, в Лондоні триває робота над створенням єдиної системи онлайн-судів. Online dispute resolution system призначена для вирішення найпоширеніших цивільних позовів до 25 000 фунтів. З її допомогою можна отримати онлайн-роз'яснення, до якої категорії відноситься справа, а після цього система направляє відразу до судді, який вирішує спори онлайн. Розробники системи впевнені, що вона дозволить громадянам економити і вирішувати свої справи без залучення юриста.

Online dispute resolution system дозволяє знайти альтернативні, позасудові способи вирішення спору для сторін набагато частіше, ніж при звичайному порядку. На трьох стадіях розгляду онлайн-спору сторони в будь-який момент можуть вдатися до процедури примирення, про що комп'ютер буде їм невинно нагадувати. У тому числі нагадувати про це їм будуть підвищені судові мита. Розробники реформи планують наймати студентів-юристів, які при необхідності зможуть по телефону або при особистій присутності здійснювати технічну підтримку для громадян, які не вміють користуватися інтернетом.

У Великобританії є навіть плани створити «мобільні суди» з онлайн-доступом до таких судів в громадських центрах, і навіть в школах і університетах.

У Литві учасники спорів можуть користуватися публічним пошуком розкладу рішень, протоколів, розподілу справ, формувати і представляти суду електронні процесуальні документи, знайомитися з матеріалами справи, слухати аудіозаписи судових засідань. Крім того, реалізована можливість вести не тільки паперові, але й електронні справи. Всі матеріали такої справи зберігаються в електронній формі, сторони і суд складають і надають електронні документи, які розглядаються як оригінальні, якщо вони завірені електронним підписом. Якщо деякі докази в оригіналі є паперовими, вони переводяться в цифровий формат, а далі вже ведуться в електронній формі. Всі особи можуть робити це добровільно, зареєструвавшись на порталі електронних судових послуг.

Професійні учасники судового процесу зобов'язані приймати документи і судові повідомлення, спрямовані їм за допомогою електронних засобів. Це обов'язок судових приставів, адвокатів, страхових компаній, державних і муніципальних, фінансових установ, нотаріусів. Цивільним процесуальним кодексом Литви визначено, що суд надає документи за допомогою засобів електронного зв'язку. Інші особи можуть приймати і відправляти процесуальні документи в електронному вигляді у добровільному порядку.

Активно розвиває цей напрямок і Норвегія. Так, за словами Генерального директора Судової адміністрації Королівства

Норвегія Свен Маріус Урке, Норвегія займає 2 місце у використанні ІТ-технологій в державних сферах. Раніше обмін документами в судах здійснювався поштою і через електронний портал. Електронний портал — це закрита система, тому використання електронно-цифрового підпису не потрібно.

Таким чином, країни, які впроваджують елементи електронного суду, в повній мірі не реалізували його (за винятком, можливо, тільки Сингапуру, де судочинство повністю здійснюється без паперових носіїв), тому під поняттям «електронний суд» можна мати на увазі різні технології, які застосовуються в судочинстві. Багато з них в Україні вже використовуються і показали свою ефективність [3, с. 1–3].

Підсумовуючи, варто сказати, що використання інноваційних технологій безумовно сприяє поліпшенню судового процесу й доступу до правосуддя. Станом на сьогодні підсистема «Електронний суд» працює в тестовому режимі, але вже помітні зміни, впровадження яких допомагає оптимізації процесу обміну інформацією за допомогою електронних документів між учасниками судового процесу, забезпеченню публічності судових процесів, а також прискоренню розгляду справ. Досвід багатьох країн свідчить про те, що процес впровадження електронного правосуддя є тривалим і потребує врахування низки нюансів, зумовлених особливостями, які виявляються як до, так і під час роботи із системою. З метою уникнення труднощів у подальшій роботі системи з одночасним залученням значної кількості користувачів ЄСІТС продовжує функціонувати в тестовому режимі, а суди й користувачі, як і раніше, можуть давати свої пропозиції щодо її вдосконалення.

1. Плюси та мінуси електронного суду. *Газета «Свобода»*. 2018. С. 1–2. URL: <http://svoboda.te.ua/plyusy-ta-minusy-elektronnogo-sudu/>

2. Хлібороб Н. Є. Запровадження електронного адміністративного судочинства в Україні: інновації та перспективи. *Право України: юридичний журнал*. 2018. №2. С. 111.

3. Електронне правосуддя: Україна і світовий досвід впровадження. *Лоїєр*. 2018. С. 1–3. URL: <http://loyer.com.ua/uk/elektronne-pravosuddya-ukrayina-i-svitovij-dosvid-vprovadzhennya/>

К. М. Костовська,
*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету №3 ІПФПНП
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

І. В. Бесага,
*викладач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету №3 ІПФПНП
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Державна реформаційна політика у сфері встановлення та забезпечення основних правових, організаційних, фінансових та інших засад функціонування системи вищої освіти здійснюється переважно у напрямку вдосконалення нормативно-правового регулювання цього інституту.

Водночас, внаслідок стихійних змін у законодавстві, все актуальнішим стає питання усунення правових (юридичних) колізій, які стають особливо очевидними на перехідному етапі від норм існуючого законодавства до їх нової інтерпретації.

Під колізіями норм права переважно розуміють розбіжності або суперечності між нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини, а також між компетенцією органів влади. Відповідно, проблеми узгодження між собою норм законодавства цікавлять не лише науковців та законодавця, а й правозастосовчі органи.

Саме тому, важливими на сьогоднішній день виступають інститути зразкових адміністративних справ, узагальнення судової практики та обов'язкові для врахування висновки Верховного Суду. Відкритим залишається питання усунення колізій між нормами, що регулюють нетипові суспільні відносини,

тобто положеннями, по яких немає значної бази судових рішень для узагальнення та щодо яких Верховний Суд не висловив своєї позиції. Такими, зокрема, можна назвати норми, що містять підстави для скасування рішення спеціалізованої вченої ради – суб'єкта у сфері вищої освіти.

Нормами Закону України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-III. (дійсний у частині присудження наукових ступенів кандидата або доктора наук, підготовка яких започаткована до 1 вересня 2016 року) передбачено повноваження скасовувати рішення спеціалізованої вченої ради щодо присудження наукового ступеня у разі *невиконання державних вимог при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації* (ч. 2 ст. 18) [1].

Іншим нормативним актом, а саме Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, що безпосередньо регулює порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника (далі – Порядок № 567), підставою для скасування такого рішення названо: *«встановлення дорадчими органами МОН України факту порушення спеціалізованою вченою радою вимог нормативно-правових актів з питань присудження наукових ступенів доктора або кандидата наук»* (п. 26) [2].

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 року № 1058 (зараз – МОН України), яким затверджено «Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України» (далі – Положення № 1058) такою підставою передбачає *встановлення факту, що експертизу дисертації у спеціалізованій вченій раді проведено неякісно, висновок зазначеної ради недостатньо аргументований* [3].

Важливим нормативним документом у цій сфері виступає також «Положення про Спеціалізовану вчену раду», затверджене Наказом МОНмолодьспорт України від 14.09.2011 № 1059 (далі – Положення № 1059). Цим документом взагалі не передбачено можливість скасування рішення ради, а лише

повноваження міністерства щодо *повернення висновку спеціалізованої вченої ради на доопрацювання або надсилання його на додатковий розгляд до іншої ради чи наукової установи* у випадку встановлення факту недостатньої аргументованості висновку ради (за єдиним винятком – виявлення академічного плагіату) (п. 4.10) [4].

Вищенаведені норми містять відмінні (подекуди, суперечливі) положення, що унеможливує встановлення норми права, яка підлягає застосуванню до даного типу правовідносин (наявна правова колізія).

Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-III та Порядок № 567 не передбачають процедури встановлення факту порушення спеціалізованою вченою радою вимог нормативно-правових актів з питань присудження наукових ступенів доктора або кандидата наук, а Положення № 1058 та № 1059 прийняті 14.09.2011 року МОНмолодьспорт України (тобто, одночасно).

Враховуючи роз'яснення Міністерства юстиції України, а саме: Листи Міністерства юстиції України «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» від 26.12.2008 та «Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами» від 30.01.2009, а також Лист Головного контрольно-ревізійного управління України від 04.08.2009, що встановлюють загальні правила розв'язання юридичних колізій, видається за неможливе розв'язати дану суперечливість за рахунок застосування загальноновизнаних прийомів тлумачення законодавчих норм (надання переваги нормі, яку прийнято пізніше або яка є спеціальною) [5; 6; 7].

Вирішення питання щодо усунення колізії у даній ситуації необхідно, на нашу думку, здійснювати з урахуванням положень Конституції України, зокрема, статей третьої та п'ятдесят сьомої Основного Закону, тобто, застосувати норму з найбільш сприятливим для особи тлумаченням в публічному праві. Ще одним аргументом на користь такого підходу слугують положення статей п'ятої, шостої та тридцять другої Закону

України «Про вищу освіту» від 01.07.2014, якими це питання вирішено більш однозначно [8; 9].

Таким підходом забезпечуватимуться не лише гарантії правової визначеності та законного (правомірного) очікування, а й більш глибоко правового принципу – верховенства права, передбаченого статтею восьмою Конституції України та галузевим публічним законодавством як, наприклад, стаття шоста Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [10].

1. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 20. Ст. 134.

2. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.04.2013 року № 567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF>

3. Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 року № 1058. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1167-11>

4. Положення про Спеціалізовану вчену раду, затвердженого Наказом МОНмолодьспорт України від 14.09.2011 № 1059. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-11>

5. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>

6. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами: Лист Міністерства юстиції України від 30.01.2009 № Н-35267-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09>

7. Щодо застосування норм права у випадку колізії: Голова КРУ; Лист, Витяг від 04.08.2009 № 21-14/326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_326501-09

8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 21.02.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141

9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Редакція від 01.01.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 04.11.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.

Ю. Б. Костюк,
*аспірант кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЗГІДНО З КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року гарантує дотримання основних прав і свобод людини та громадянина на території держави. Серед таких невід'ємних прав людини, як право на життя та здоров'я, честь та гідність, свободу вибору професії, місця проживання, тощо, в Конституції закріплено право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів. В статті 50 Основного Закону України зазначено наступне: кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [1].

Даною статтею законодавець закріпив право громадян України отримувати достовірну інформацію про харчові продукти з метою забезпечення їх якості та безпечності. Ця конституційна норма стала основою для прийняття наступних законів: Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів». Також обов'язковість відповідного маркування харчових продуктів зазначена в ряді підзаконних нормативно-правових

актів. У статті 3 Конституції також вказано наступне: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Дану статтю також можна віднести до питання безпечності харчових продуктів, оскільки безпечність продовольства безпосередньо пов'язана із здоров'ям населення.

Очевидно, що питання безпечності та якості харчових продуктів винесено на рівень Основного Закону держави не випадково. Неякісна, фальсифікована або навіть отруєна харчова продукція може становити надзвичайну небезпеку для життя і здоров'я населення. Споживання неякісних харчових продуктів неодноразово викликало летальні наслідки. Державний контроль в даній галузі повинен охоплювати всі етапи починаючи від виробництва і закінчуючи реалізацією готових харчових продуктів в точках продажу і в закладах громадського харчування. В даний час, згідно положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 року № 667 контроль у даній сфері здійснює центральний орган виконавчої влади – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба). В пункті 2 вищезазначеного положення вказано наступне: Держпродспоживслужба у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства [2]. В даному випадку є очевидний приклад конституційного впливу Основного Закону на регулювання питання безпечності та якості харчових продуктів.

Окрім вищезазначеного, в Конституції України є інші норми, які стосуються питання харчування людей. Так, в статті 48 зазначено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Питання безпечності продовольства, однак потрібно диференціювати від питання продовольчої безпеки, яке також відображене в чинній Конституції України. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства

України» надає наступне визначення: продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [3]. В Конституції дане положення закріплене у статті 48, згідно якої кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Таким чином, питання продовольчої безпеки вказує саме на економічне гарантування державою безперешкодного доступу кожної фізичної особи до мінімальної потреби харчових продуктів, необхідних для забезпечення її життєдіяльності, а не на питання безпечності та якості продукції.

Підводячи підсумок, зазначимо наступне – в чинній Конституції України питання безпечності та якості харчових продуктів відображене, однак не розкрито достатньою мірою. Формулювання статті 50 Конституції не в достатній мірі вказує на обов'язковість виготовлення і реалізації на території держави лише якісних і безпечних харчових продуктів, а закріплює лише право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів. Стаття 3 зазначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. При цьому жодним чином не відображено прямої залежності здоров'я людини від вживання харчових продуктів.

На нашу думку, в Конституції України законодавцю варто було б прописати пряму норму щодо обов'язковості виробництва та реалізації на території України лише якісної та безпечної харчової продукції, споживання якої у рекомендованих кількостях не має негативного впливу на здоров'я людини. В такому випадку питання обов'язковості виробництва якісної та безпечної продукції було б ширше розкрито на конституційному рівні.

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>

3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

О. С. Котуха,

кандидат юридичних наук, доцент,

декан юридичного факультету,

доцент кафедри цивільного права та процесу

(Львівський торговельно-економічний університет),

О. М. Ілюшик,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Головним і визначальним законом кожної держави є Конституція, норми якої мають пряму дію. Всі закони та підзаконні нормативні акти повинні їй відповідати. Означений акт є не лише джерелом права, але й документом, котрий встановлює владні права та обов'язки найвищих державних органів.

5 квітня 1710 року світ побачила перша українська Конституція гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика. Однак, спадкоємність традицій зберегти не вдалося і сучасна школа конституціоналізму не в змозі похвалитися своєю стабільністю.

Окрему увагу приділено особливостям, зародженню, еволюції, сучасному стану та перспективам розвитку українського конституціоналізму. На думку М. Савчина, джерелами українського конституціоналізму є свобода, народовладдя, децентрація влади та самоврядування. Автор наводить вагомі

аргументи на користь того, що недотримання цих засад призводить до серйозних проблем у реалізації конституції та здійсненні конституційного правління. Водночас доволі суперечливою є теза автора про те, що український конституціоналізм виник приблизно в той самий час, коли відбулися буржуазні революції у країнах Західної Європи та у Північній Америці. Період дослідження обмежуються кінцем 2009 року, тобто до визнання Конституційним Судом України неконституційним Закону про внесення змін до Конституції України у зв'язку із порушенням процедури його прийняття. Цікавою також була б думка автора щодо правових засад діяльності Конституційної Асамблеї, хоча у монографії сформульовано авторські пропозиції щодо модернізації чинної на кінець 2009 року Конституції України (с. 118–122), що не втрачають своєї актуальності й нині [1].

Важливим для розуміння сутності конституціоналізму є і поняття «конституційний лад». Як зазначає Ф. Веніславський, «практично всі дослідники конституційного ладу вважають, що він втілює в конституційно-правову практику ряд найважливіших, загальновизначених суспільних цінностей, що зумовлюють демократичність правового статусу особи, демократичні процедури формування, організації й функціонування державної влади, взаємодію різних її органів, вільну діяльність інститутів громадянського суспільства тощо» [2]. О. В. Прієшкіна вказує, що «основи конституційного ладу України – це основоположні принципи організації та діяльності держави, які визначають форму і засоби організації Української держави, забезпечують людині та громадянину відповідний і достатній комплекс прав і свобод та характеризують її як конституційну державу» [3].

На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, «конституційний лад є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих конституцією і законами, прийнятими на її основі і у відповідності до неї» [4, с. 100]. О. В. Скрипнюк вказує, що «під конституційним ладом України слід розуміти передусім систему відповідних правовідносин, які виникають, змінюють-

ся та припиняються у зв'язку із визначенням сутності, змісту та юридичних ознак суспільного та державного ладу України» [5]. Отже, конституційний лад можна вважати такою собі «практикою».

Вітчизняні фахівці констатують, що у сучасній юридичній літературі конституціоналізм зазвичай розглядають у нерозривному зв'язку з обмеженням влади держави як надію на існування конституційних важелів відносно встановлення державних обмежень, юридичне обмеження держави і загальну протидію свавіллю правління, сукупність принципів, порядку діяльності й інституціональних механізмів, що традиційно використовуються з метою обмеження державної влади. Це, однак, не виключає різноманіття поглядів щодо розуміння поняття «конституціоналізм» [6, с. 174].

Професор М. П. Орзіх також вказує, що в українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення, тому інтерпретується по-різному, а огляд різних його характеристик дає змогу цьому автору зробити висновок, що «в науці склалися три основні підходи до його визначення: політичний, філософсько-історичний і юридичний» [7].

Дійсно, Ю. М. Тодика визначає конституціоналізм саме у політичному розумінні, як особливий характер відносин між державою і суспільством, що є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів і механізмів [8, с. 5].

Водночас, В. М. Шаповал окреслює конституціоналізм, як політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, властиві певному етапу історичного розвитку, вказуючи, що водночас конституціоналізм «сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей» [9, с. 17].

Інші сучасні автори пропонують розуміти конституціоналізм, як «правову ідеологію, яка відображає і прогнозує розвиток відповідної нормотворчості та нормо застосування» [10, с. 5].

М. А. Рябінін під конституціоналізмом розуміє вчення про конституцію як обґрунтований інструмент політичного управління державою; а створена у суспільстві політична система, є заснованою саме на конституції та конституційних методах управління державою [11, с. 7].

Як відзначали вітчизняні автори, у філософсько-історичному сенсі категорію конституціоналізму слід розглядати з двох позицій – широкої та вузької. При цьому у широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує, починаючи від міфологічних форм світобачення до раціонально-логічних форм мислення, до ознак теоретичного знання, виникнення політикоправової науки.

У вузькому сенсі конституціоналізм визначається ними як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва «буржуазії», яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система [11, с. 5–8].

1. Шевчук С. Актуальне дослідження проблем сучасного конституціоналізму і теорії конституції (Рецензія на монографію М. Савчина «Конституціоналізм і природа конституції»). *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. URL: <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=3&ved=2ahUKEwiW17zV1-...>

2. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. *Право України*. 2010. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_2/14.

3. Прієшкіна О. В. Основи конституційного ладу в системі Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. URL: <http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/chas2010/4/93.pdf>

4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. К. 432 с.

5. Скрипнюк О. В. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії. *Вісник Центральної Виборчої комісії*. 2008. № 4 (14). URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_4/visnik_st_14.Pdf

6. Циверенко Г. П. Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці. *Держава та регіони*. Серія Право. 2009. № 1. С. 171–175.

7. Орзих М. Ф., Крусян А. Р. Современный конституционализм: теория и перспективы развития. URL: http://www/kspmr.com/MAG/?id_article_4d a 0dac591.

8. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.

9. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: нариси з історії, теорії і практики: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 559 с.

10. Сазонникова Е. В. Конституционная культурология: постановка проблемы. *Конституционное и муниципальное право*. 2007. № 12. С. 4–6.

11. Рябинин Н. А. Государственность и российский конституционализм. Конституционные основы организации и функционирования институтов публичной власти в Российской Федерации. Екатеринбург. Изд-во УрГЮА, 2001. С. 55–57.

А. С. Крижановський,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права
та кримінального процесу
(Національний університет «Львівська політехніка»)*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Два роки тому вступила в силу нова редакція Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), положення якого багато в чому збігаються з положеннями Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК).

Відповідно до КАС України прокурор має право звернутися із заявою на захист прав, свобод і законних інтересів громадян, невизначеного кола осіб або інтересів України, адміністративно-територіальних утворень, в інших випадках, передбачених законами України [1]. Адміністративне позовну заяву на захист прав, свобод і законних інтересів громадянина, що є суб'єктом адміністративних та інших публічних правовідносин, може бути подано прокурором лише в разі, якщо громадянин за станом здоров'я, віком, недієздатності та інших поважних причин не може звернутися до суду. Перерахований

перелік суб'єктів, в чій інтересах прокурор має право звернутися з адміністративним позовом, повністю збігається з переліком, встановленим в ГПК України.

Однак в КАС закріплено, що можуть бути й інші випадки звернення прокурора до суду, передбачені законами України. Таке формулювання, як видається, не зовсім вдале. Виходить, що у всіх інших випадках має бути пряма вказівка в законі на можливість звернення прокурора до суду з адміністративним позовом. Під дане формулювання підпадає підстава, закріплена в Законі України «Про прокуратуру», де йдеться про те, що в разі порушення прав і свобод людини і громадянина, що захищаються в порядку цивільного та адміністративного судочинства, коли потерпілий за станом здоров'я, віком або інших причин не може особисто відстоювати в суді свої права і свободи або коли порушені права і свободи значної кількості громадян або в силу інших обставин порушення придбало особливе громадське значення, прокурор пред'являє та підтримує в суді позов в інтересах постраждалих [2].

Часом суди першої інстанції відмовляють прокурору в прийнятті адміністративних позовних заяв про госпіталізацію громадянина в медичну протитуберкульозну організацію в примусовому порядку, вважаючи, що згідно з КАС України таке право надано тільки керівнику медичної протитуберкульозної організації, в якій громадянин перебуває під диспансерним наглядом.

Правову позицію з цього питання не так давно висловив Верховний Суд України. Верховний Суд України дійшов висновку про те, що положення КАС є загальними та поширюються на главу, яка регламентує порядок провадження у справах про госпіталізацію громадянина в медичну протитуберкульозну організацію в примусовому порядку.

Крім того, з посиланням на Закон України «Про прокуратуру» Верховний Суд вказує на право прокурора звернутися до суду із заявою або вступити в справу в будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист прав громадян і охоронюваних законом інтересів суспільства або держави.

Звернення прокурора з адміністративними позовами про госпіталізацію громадянина в медичну протитуберкульозну організацію в примусовому порядку можна віднести до інших випадків, передбачених законами України. Здається, що положення Закону України «Про прокуратуру» можуть застосовуватися в усіх без винятку випадках, коли мова йде про захист публічних інтересів.

Згідно КАС України під адміністративним позивачем розуміється особа, яка звернулася до суду на захист своїх прав, свобод, законних інтересів, або особа, в інтересах якої подана заява прокурором, органом, що здійснює публічні повноваження, посадовою особою або громадянином, або прокурор, орган, який здійснює публічні повноваження, або посадова особа, які звернулися до суду для реалізації покладених на них контрольних чи інших публічних функцій.

Звідси випливає, що прокурор, який звернувся до суду на захист прав свобод, законних інтересів інших осіб, займає положення процесуального адміністративного позивача. Водночас прокурор може займати інше положення – положення адміністративного позивача, якщо звернення до суду пов'язане з реалізацією покладених контрольних чи інших публічних функцій, що впливає на виконання деяких процесуальних обов'язків.

Процесуальній обов'язком прокурора як процесуального позивача є обов'язок щодо повідомлення громадянина або його законного представника про свою відмову від поданої ним в інтересах громадянина адміністративного позову. Разом з тим прокурор, займаючи положення процесуального позивача, не повинен виконувати процесуальний обов'язок щодо направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копій адміністративного позовної заяви та доданих до неї документів, які у них відсутні.

Такий висновок впливає з положень КАС і підтверджується матеріалами судової практики. В одному з визначень суд апеляційної інстанції вказав, що прокурор, будучи не матеріальним, а процесуальним адміністративним позивачем, може направити іншим особам, які беруть участь у справі, копії адмі-

ністративного позовної заяви та інших документів, але якщо він цим правом не скористався, до суду надаються копії заяви і документів, в кількості, що відповідає числу адміністративних відповідачів і зацікавлених осіб.

У нашому прикладі суд апеляційної інстанції розглядав окреме подання прокурора на ухвалу суду першої інстанції про залишення адміністративного позовної заяви без руху. Підставою для залишення адміністративного позовної заяви без руху послужила відсутність у заяві та доданих до неї документах відомостей про направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копій адміністративного позовної заяви та доданих до неї документів.

Копія адміністративного позовної заяви з безадресними відомостями про дату та номер вхідного документа, на думку судді суду першої інстанції не свідчить про виконання вимог КАС. Окреме подання прокурора на ухвалу суду було задоволено судом апеляційної інстанції, і матеріали щодо адміністративної позовної заяви прокурора направлено до суду першої інстанції для вирішення питання про прийняття заяви.

Верховний Суд не поділяє точку зору виступаючого і не вітає наявну судову практику. Незалежно від процесуального становища прокурора, який ініціює процес, як вважає Верховний Суд України, до адміністративного позовної заяви прокурора повинно бути додано повідомлення про вручення або інші документи, що підтверджують вручення іншим особам, які беруть участь у справі, копій адміністративного позовної заяви та доданих до неї документів, які у них відсутні.

З нашої точки зору, певну роль на вироблення зазначеної позиції Верховного Суду зробила недостатньо напрацьована судова практика.

В аспекті правових наслідків реалізації прокурором спеціальних процесуальних прав інтерес викликає правовий наслідок, що настає в разі відмови прокурора від адміністративного позову, пред'явленого в інтересах невизначеного кола осіб. У такій ситуації, згідно КАС України, суд продовжує розгляд справи за суттю.

Суд припиняє провадження у справі тільки в разі задоволення відповідачем заявлених вимог. Дійсно, складається ситуація, коли на місці позивача утворюється порожнеча, тобто вести процес з боку невизначеного кола осіб просто нікому. Розмірковуючи над цією проблемою вчені пропонують різні шляхи її вирішення: залучення в процес органів (організацій), які так само, як прокурор, повноважні звертатися з того чи іншого питання на захист невизначеного кола осіб; виявлення будь-кого з осіб, що належать до невизначеного кола осіб (коли таке можливо), з пропозицією вступити в процес; можливість використання інституту представництва за призначенням суду. Пропоновані шляхи вирішення даної проблеми вимагають додаткового опрацювання та можуть бути предметом окремого дослідження.

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 05.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.

2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

Ю. В. Кузьмочка,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Ю. І. Стойко,

*здобувач вищої освіти Центру післядипломної
освіти заочного та дистанційного навчання
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Адміністративне право, зберігаючи своєрідність, виражену в його предметі й методі, тісно взаємодіє практично зі всіма галузями права.

Характеризуючи цю взаємодію, треба мати на увазі, що право охоплює своїм регулятивним впливом найрізноманітніші галузі та сфери суспільного життя. За місцем в ієрархічній системі юриспруденції адміністративне право пов'язане з численними вертикальними та горизонтальними відносинами з іншими галузями (підгалузями) права та деякими галузями науки:

- адміністративне право України є похідним від конституційного, має розвивати й уточнювати його положення в галузях, сферах і секторах внутрішньодержавного суспільного життя;

- норми та інститути загального адміністративного права є вихідними (основоположними) для митного, податкового, муніципального права, а в деяких аспектах – і для господарського, фінансового, екологічного, земельного права та інших галузей публічного права;

- адміністративне право України є матеріальною основою самостійної процесуально-правової галузі, яка регулює судочинство в адміністративних судах (адміністративного процесу України);

- особливе адміністративне право пов'язане горизонтальними зв'язками з цивільним, фінансовим, господарським, аграрним, земельним і кримінальним правом;

- галузь адміністративного права має тісний горизонтальний та вертикальний взаємозв'язок із державним управлінням.

Найбільш тісна взаємодія спостерігається між адміністративним і *конституційним правом*, яке складає основу всіх галузей права, включаючи й адміністративне. Предметом конституційного права України передусім є суспільні відносини, які виникають під час здійснення влади народом України та забезпечення вибраними ним органами державної влади й місцевого самоврядування прав і свобод людини і громадянина [1, с. 7].

Конституційні положення закріплюють місце органів публічної влади в системі державного механізму, найважливіші

принципи їх формування й діяльності. Але цим не вичерпується зв'язок конституційного та адміністративного права. У нормах першого закріплено загальні принципи адміністративно-правового регулювання. Так, щодо принципу законності у частині другій ст. 19 Конституції України зазначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, які передбачено Конституцією і законами України. Цей принцип отримує втілення в нормативно-правових актах, які регламентують процедури діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у різних сферах [2, с. 76].

Тим самим розпорядження норм конституційного права є основоположними засадами для норм адміністративного права, які регулюють різноманітну і повсякденну виконавчо-розпорядчу діяльність суб'єктів адміністративно-правового регулювання. У нормах адміністративного права розвиваються і деталізуються положення Конституції України й інших джерел конституційного права щодо функціонування різноманітних сфер суспільного життя.

За допомогою адміністративного права держава регулює суспільні відносини, що виникають у процесі організації та функціонування виконавчої влади, тобто у сфері державного управління, місцевого самоврядування, у сфері реалізації уповноваженими органами й посадовими особами управлінських функцій. Таким чином, адміністративне право виступає, передусім, як управлінське право. Відповідно до теорії права галузь права розглядається як елемент системи права й визначається як «сукупність норм права, які регулюють певну якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання» [3, с. 232].

Адміністративне право слугує втіленню конституційно-правових приписів у конкретні суспільні відносини; є своєрідним їх «продовженням»; – з іншого боку, надмірна кількість «адміністративно-правових норм» може бути фактором бюрократії, яка робить неможливою чи вкрай утруднює реалізацію

суб'єктивних юридичних прав і, передусім, конституційних прав людини й громадянина. Тому «сильне» адміністративне може бути стримуючим фактором втілення в життя конституційно-правових приписів. Таким чином, предметом адміністративно-правового регулювання є суспільні відносини управлінського характеру, які складаються у сфері виконавчої влади, внутрішньо-організаційній діяльності інших державних органів, а також у процесі здійснення громадськими організаціями, їх органами зовнішніх юридично-владних повноважень. Інший критерій виокремлення галузі права – юридичний критерій – метод правового регулювання, під яким розуміють сукупність прийомів і способів, за допомогою яких відбувається вплив права на суспільні відносини. Метод правового регулювання відповідає на питання: як, яким чином право здійснює свій регулятивний вплив.

Кожній галузі права характерний свій набір методів правового регулювання. У теорії права традиційно виокремлюють такі два основних методи правового регулювання: 1) централізований (імперативний) метод, який ґрунтується на нерівності правового статусу суб'єктів, що є учасниками правовідносин; 2) децентралізований (диспозитивний) метод, який ґрунтується на рівності правового статусу суб'єктів, що є учасниками правовідносин [3, с. 227].

При цьому слід зауважити, що «метод правового регулювання характеризується:

- колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними;
- змістом і обсягом правового статусу суб'єктів певних відносин;
- порядком формування, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів;
- ступенем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків;
- співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку
- повноважень (дозволів), обов'язків і заборон;

– порядком (процедурою) здійснення юридичних прав і обов'язків;

– способами примусового забезпечення прав і обов'язків» [3].

Без всякого сумніву, адміністративне право має тісний зв'язок з такою процесуальною галуззю юриспруденції, як «Адміністративний процес України» [4], або в трактуванні інших учених – «Адміністративне судочинство» [5].

З одного боку, норми адміністративного права є матеріальною основою для адміністративного процесу, який здійснюється в процесі адміністративного судочинства з метою захисту у спеціальному судовому порядку прав, свобод і законних інтересів приватних осіб від неправомірних дій (рішень) суб'єктів владних повноважень.

З другого боку, норми адміністративного процесу розвивають адміністративні процедури адміністративного права – наприклад, у процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Отже, адміністративне право України є невід'ємною галуззю правової системи України, яке шляхом розвитку та уточнення конституційних норм стало основоположним для публічного права та робить провідний внесок у забезпечення публічних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, державного й публічного інтересу.

1. Конституційне право України: тематичний словник / В. В. Галунько, С. В. Діденко, О. М. Єщук, М. М. Новикова, М. М. Новиков. Херсон: БАТ «ХМД», 2010. С. 7.

2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. У 2 т. / відп. ред. В. Б. Авер'янов. К.: Юридична думка, 2004. Т. 1 «Загальна частина». С. 135.

3. Теорія держави і права: навч. посібник / кол. авт; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 395 с.

4. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України: навч. посібник / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. К.: Прецедент, 2007. С. 5.

5. Коломоєць Т. О. Адміністративне судочинство: підручник / Т. О. Коломоєць, П. С. Лютиков, М. Ю. Віхляєв; за заг. ред. Т. О. Коломоєць. К.: Істина, 2011. 304 с.

Н. Я. Лепіш,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

І. М. Проць,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Конституціоналізм – це політико-правова категорія, яка опосередковує місце й роль Конституції України в правовій системі, суспільстві й державі, що знаходять вияв у її верховенстві й характері впливу на суспільні відносини. Повне уявлення про конституціоналізм об'єктивно можливе за умов його визначення за суттю, змістом і формою (формами).

За своєю суттю конституціоналізм є роллю й місцем чинної Конституції України як Основного Закону й акта найвищої юридичної сили в правовій системі держави. Тобто конституціоналізм за своєю суттю – це насамперед верховенство Конституції України. Найбільш повно суть конституціоналізму виявляється в ролі й місці Конституції України в правовій системі. Конституція є не лише актом найвищої юридичної сили, що обумовлює певну ієрархію правових норм і нормативно-правових актів, а також Основним Законом (основним актом) держави, тобто нормативно-правовою основою всіх нормативно-правових актів як джерел права, усіх галузей та інститутів національного права [1, с. 190].

Конституціоналізм за своєю суттю не обмежується впливом Конституції України на правову систему. Він визначає вплив Конституції України на політику, економіку, соціальну

й духовну сфери. Отже, конституціоналізм за суттю – це й конституційність внутрішньої й зовнішньої політики держави; конституційність політичної, економічної, соціальної та духовної (культурної) систем. Загальновідомо, що Основний Закон є породженням сучасної держави й еволюціонує разом із відповідними процесами, які відбуваються в соціумі. Конституційні зміни зазвичай стосуються винятково державного апарату та свідчать про мінливу політичну кон'юнктуру, а не динаміку об'єктивного суспільного інтересу.

За змістом конституціоналізм опосередковує нормативні положення про основні засади конституційного ладу, основні права та свободи людини й громадянина, безпосереднє народовладдя, організацію та здійснення державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій держави тощо. Конституціоналізм за своїм змістом опосередковує насамперед проголошений і гарантований Конституцією України суверенітет народу й держави, визнання народу єдиним джерелом влади в державі й можливості її здійснення як безпосередньо, так і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування.

Водночас конституціоналізм за своїм змістом – це й передбачена Конституцією України організація державної влади як певний порядок і здійснення її шляхом поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також встановлення певних меж, відомих під назвою стримань і противаг [1, с. 191].

Конституціоналізм опосередковує не лише норми найвищої юридичної сили й передбачені ними інститути, а й їх реалізацію. Тобто зміст конституціоналізму – це не лише положення Конституції України про права та свободи людини й громадянина та їх гарантії, а й реалізацію; не лише система органів публічної влади, а і їх діяльність. Отже, конституціоналізм опосередковує як Конституцію України, так і її реалізацію й передбачений нею реальний конституційний лад.

За формою конституціоналізм є насамперед структурою Конституції України як джерела права, а також системою передбачених і гарантованих Конституцією України, конститу-

ційним законодавством організаційних і правових форм народовладдя, здійснення державної влади й місцевого самоврядування [2, с. 39].

Конституція України за своєю формою, як правило, є єдиним нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили.

Конституціоналізм за своєю формою – це також порядок прийняття конституції й інших конституційно-правових актів і внесення до них змін шляхом волевиявлення народу або держави від імені народу. Отже, конституціоналізм за своєю формою є насамперед вид, форма конституції, передбачені нею організаційні та правові форми її реалізації, дії й порядок внесення до неї змін [3, с. 240].

Звичайно, конституціоналізм опосередковує як нормативно-правові явища, так і вчення про Конституцію України, систему знань у галузі Конституції України, а також правову політику, ідеологію тощо. Відповідно, конституціоналізм у широкому розумінні можна визначити також як вчення про Конституцію України, напрям у правовій політиці держави й ідеологію суспільства.

Конституціоналізм є складним системним утворенням із властивими йому структурними й функціональними характеристиками.

Найбільш детально, тлумачення дефініції «конституціоналізм» розкривається через з'ясування окремих складових цієї багатогранної політико-правової категорії. Систему українського конституціоналізму формують такі елементи:

1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт, тобто нормативно-правові основи українського конституціоналізму;

2) теорія Конституції України, тобто вчення про Конституцію України як наукові основи українського конституціоналізму;

3) історія Конституції України, її становлення й розвиток, тобто історичні основи українського конституціоналізму;

4) ідеологія Конституції України – ідеологічні основи українського конституціоналізму;

5) конституційний лад України – організаційні основи українського конституціоналізму.

Пріоритетним елементом системи конституціоналізму є, звичайно, конституція як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили. Цей документ регулює найважливіші суспільні відносини (основні засади устрою держави й суспільства, систему та структуру державної влади й місцевого самоврядування, основи правового статусу особи, територіальний устрій держави і має особливий порядок прийняття та внесення до нього змін [3, с. 241].

Головними ознаками Конституції України та системи конституціоналізму є, звичайно, структура й функції Конституції України. За своєю структурою Конституція України має класичний характер. Вона поділяється на три частини: преамбулу (вступну частину), основну частину й заключні та перехідні (тимчасові) положення. Вступна частина має традиційно концептуальний характер, у ній визначаються підстави прийняття Конституції України, її мета, завдання, а також подається її загальна характеристика. Є достатні підстави стверджувати, що преамбула Конституції України відразу «піднімає» Основний Закон та український конституціоналізм на сучасний, фактично найвищий, рівень [4, с. 140].

Як найкраще чинну Конституцію України й український конституціоналізм характеризує, звичайно, основна частина Конституції України. Вона складається з тринадцяти розділів і 159 статей. Вони визначають загальні засади (розділ I), права, свободи й обов'язки людини та громадянина (розділ II), тобто конституційно-правовий статус людини та громадянина в Україні; вибори й референдуми (розділ III), тобто основні форми безпосереднього народовладдя; організацію державної влади, місцевого самоврядування, територіальний устрій (розділи IV–XII) і порядок внесення змін до Конституції України (розділ XIII). Розділ XIII Прикінцеві положення містять дві статті (160 і 161).

Іншим основним елементом системи українського конституціоналізму є теорія конституціоналізму, тобто вчення про конституцію (наукові основи конституціоналізму).

Основними складовими теорії конституціоналізму є такі:

1) досягнення зарубіжної наукової думки про конституцію й конституціоналізм, суверенітет народу й держави, праву, соціальну, демократичну державу, права й свободи людини та громадянина, форми безпосереднього народовладдя, поділ державної влади, парламентаризм, інститут президентства, конституційну юстицію, місцеве самоврядування тощо.

2) вчення вітчизняних мислителів минулих часів про конституцію, суверенну, самостійну, незалежну, соборну, унітарну українську державу, державний лад України, її державний устрій, форму правління тощо. Це насамперед ідеї М. С. Грушевського та І. Я. Франка – провідників української національної ідеї, а також ідеї М. П. Драгоманова, Г. Андрузького, Б. О. Кістяківського, С. С. Дністрянського й інших українських конституціоналістів щодо суспільного й державного ладу України, прав і свобод людини та громадянина, народного представництва, парламентаризму, правосуддя, державного управління, місцевого самоврядування;

3) сучасні ідеї й концепції українського конституціоналізму – ідеї про конституційний лад України, права та свободи людини й громадянина, вибори й референдуми, органи державної влади, насамперед про український парламентаризм, інститут Президента України, конституційну юстицію, місцеве самоврядування тощо [5, с. 14].

Складовими теорії українського конституціоналізму є також ідеї суміжних галузей права та споріднених соціогуманітарних наук: філософії, історії, політології, соціології та ін.

Центральним елементом системи українського конституціоналізму є його історія. Основними складовими історії конституціоналізму є такі: 1) передумови, витоки становлення й розвитку українського конституціоналізму, зокрема вітчизняні й зарубіжні політико-правові вчення, практика конституційного будівництва, а також інші правові, політичні, економічні, соціальні, духовні фактори; 2) основні етапи, найхарактерніші тенденції, напрями й форми становлення та розвитку українського конституціоналізму; 3) наслідки, результати,

досягнення в становленні й розвитку українського конституціоналізму.

Складовою українського конституціоналізму є також його ідеологічні основи, роль яких постійно зростає. Ідеологія – це система правових ідей, поглядів, понять, теорій, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях, яка має на меті вплив на формування й розвиток правової, політичної й моральної культури [6, с. 141].

Серцевиною ідеології українського конституціоналізму є національна ідея державотворення. Втілюючи її в життя, чинна Конституція України проголошує українську державу суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою, яка є за формою унітарною республікою, тобто соборною, самостійною, вільною, демократичною (ст. ст. 1, 2 Конституції України).

Органічною складовою українського конституціоналізму є також існуючий конституційний лад, тобто система суспільних відносин, встановлених на основі та відповідно до Конституції України.

Аналіз сутнісних і структурних характеристик українського конституціоналізму являє науковий і практичний інтерес з огляду на необхідність попередження та врегулювання прорахунків державного будівництва, визначення можливих механізмів забезпечення державної єдності. Лише у взаємодії реалізація всіх складових системи українського конституціоналізму дозволить сформувати єдиний державно-правовий простір на засадах демократичності, легальності й легітимності.

1. Мелешенко В. Ф. Основи конституційного права України: курс лекцій для студентів. К.: Вентурі, 2015. 240 с.

2. Бабенко К. Конституція як фактор стабілізації та розвитку правового і політичного життя суспільства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 38–44

3. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс. У 2 т. К.: Юридична думка, 2005. Т. 2. 544 с.

4. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібник. К.: Атіка, 2015. 592 с.

5. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Система і структура Конституції України: проблеми теорії та практики. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 12–25.

6. Мучнік О. Г. Конституційна реформа: цілі, алгоритм, форми реалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2(7). С. 141–144.

О. О. Лобик,

доцент кафедри правознавства,

доктор філософії в галузі права

(Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського ПрАТ «ВНЗ

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОСТУПКУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Категорія дисциплінарного проступку має важливе значення як для трудового, так і для адміністративного права. Проте підходи стосовно визначення цього поняття у фахівців зазначених галузей права різняться. Зокрема, серед учених-трудоників існують такі підходи до розуміння сутності дисциплінарного проступку. Так, на думку Л. О. Сироватської, встановлення дисциплінарного проступку відбувається шляхом виключення з числа інших правопорушень – кримінальних та адміністративних. На її думку, якщо те чи інше правопорушення не відноситься до злочину чи адміністративного правопорушення, то можна говорити про дисциплінарний проступок [1, с. 54].

А. В. Андрушко дисциплінарний проступок визначає як протиправне, винне, шкідливе невиконання чи неналежне виконання працівником у робочий час трудових обов'язків, покладених на нього законодавством, колективним і трудовим договорами, іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосовано дисциплінарне стягнення [2, с. 385].

Ю. М. Полетаєв дисциплінарним проступком визнає винне, протиправне (але виключаюче кримінальну відповідальність) невиконання трудових обов'язків, їх нездійснення, перевищення повноважень, що забезпечують процес праці, особою, яка перебуває в трудових правовідносинах з конкретною організацією [3, с. 64].

З нашої точки зору, наголошувати на тому, що дисциплінарний проступок не тягне кримінальної відповідальності є зайвим, якщо у визначенні не передбачено такої ознаки, як суспільна небезпечність діяння.

В. І. Щербина визначає дисциплінарний проступок як протиправне, винне діяння, яке посягає на службову дисципліну в державному органі шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх обов'язків, порушення заборон або обмежень, зловживання повноваженнями, або вчинення проступку, який порочить його як державного службовця чи дискредитує орган, в якому він працює [4, с. 168].

На думку М. І. Іншина, дисциплінарним проступком є свідоме (винне) невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, може виявлятися у навмисному порушенні правил службового розпорядку, посадових інструкцій, наказів начальників і керівників, морально-етичних вимог, обумовлених специфікою проходження служби в цих органах [5, с. 360–361].

Як бачимо, на думку вчених, особливе значення для дисциплінарного проступку має час дії. Порушення трудової дисципліни вважається таким за умови, що воно сталося в робочий час. Проте М. І. Іншин вважає, що дисциплінарний проступок може бути вчинений як під час службової діяльності, так і поза-службовий час [6, с.10]. Водночас, слід мати на увазі, що для працівників з ненормованим робочим днем час після закінчення роботи теж вважається робочим.

Дещо інші міркування стосовно розуміння сутності дисциплінарного проступку висловлюють учені-адміністративісти. Зокрема, Д. М. Бахрах визначає дисциплінарний проступок як шкідливе, антисуспільне діяння, вчинене членом колек-

тиву, що полягає в порушенні обов'язків, пов'язаних з перебуванням особи в такому колективі [7, с. 238].

В. М. Манохін дисциплінарним проступком називає протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дію чи бездіяльність), що завдало шкоди суспільству і державі, хоч і не суттєву [8, с. 485].

В. В. Зуй під дисциплінарним проступком розуміє невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також вчинення проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює [9, с. 171].

На підставі проведеного аналізу, запропонуємо власне визначення «дисциплінарного проступку державного службовця», яке бажано закріпити на законодавчому рівні – це протиправне, винне (умисне чи необережне), шкідливе невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, порушення морально-етичних правил, покладених на нього законами та іншими нормативно-правовими актами, трудовим договором і посадовою інструкцією, що тягне застосування дисциплінарного стягнення.

Сутність дисциплінарного проступку може бути визначена шляхом аналізу його загальних ознак. Наприклад, А. В. Адрушко виокремлює такі характерні ознаки дисциплінарного проступку: 1) може виражатися як у дії, так і в бездіяльності; 2) дисциплінарна відповідальність настає виключно за винні дії, тобто вина є головною, обов'язковою ознакою дисциплінарного проступку; 3) є протиправним та шкідливим вчинком працівника; 4) полягає у порушенні трудових обов'язків працівників; 5) порушення трудової дисципліни вважається таким за умови, що воно сталося у робочий час; 6) за вчинення дисциплінарного проступку до працівника може бути застосоване дисциплінарне стягнення [2, с. 384, 385].

Н. М. Вапнярчук до ознак дисциплінарного проступку відносить, зокрема: 1) ним можуть бути як дії, так і бездіяльність, визначені в законі як невиконання чи неналежне виконання

трудовах (службових) обов'язків; 2) відповідальність за його вчинення настає виключно за винні дії, тобто вина є обов'язковою ознакою; 3) виражається у виді порушень трудових (службових) обов'язків працівника; 4) за його вчинення на працівника може бути накладено дисциплінарне стягнення [10, с. 93].

Слід звернути увагу і на той факт, що в науковій літературі триває дискусія стосовно питання, чи є дисциплінарний проступок суспільно небезпечним, чи тільки суспільно шкідливим явищем. На цю проблему одним із перших звернув увагу М. Д. Шаргородський, який визначав суспільну небезпеку як дії, що вчиняються в конкретних умовах, і небезпеку осіб, які їх учинили [11, с. 7]. При цьому варто наголосити, що ступінь суспільної небезпечності діяння визначається не правозастосовником, а законодавцем, коли він те чи інше діяння відносить до кримінального, адміністративного чи дисциплінарного правопорушення.

На думку Н. М. Вапнярчук, ознака суспільної небезпеки (шкідливості) дисциплінарного проступку не є вирішальною для встановлення факту наявності невиконання чи неналежного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, тому й не може служити його обов'язковою ознакою [10, с. 95].

Дисциплінарні проступки у сфері державної служби вирізняються своєю несхожістю. Тому є сенс не лише закріпити їх перелік, а й передбачити, які дисциплінарні стягнення повинні застосовуватися за їх учинення, що забезпечить захист державного службовця від необґрунтованого звільнення. А. В. Куракін вважає, що необхідно розробити і прийняти Основи чи Кодекс дисциплінарної відповідальності посадових осіб державної служби, в особливій частині яких містився би перелік дисциплінарних проступків і відповідальність за кожний з них [12, с. 35]. Вважаю, що можна говорити лише про необхідність закріплення примірної, але не вичерпної системи дисциплінарних проступків державних службовців.

Інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців слід урегулювати в окремому нормативному акті,

таким може бути Кодекс основних правил поведінки державного службовця України. Прийняття такого кодифікованого акту приведе чинне законодавство (в частині дисциплінарної відповідальності) у відповідність з вимогами Конституції України та дасть змогу на практиці користуватися не численними підзаконними актами, а одним законодавчим актом у формі Кодексу.

В межах цього нормативного акту, це, наприклад, може бути Кодекс державного службовця, доцільним є виокремлення окремого розділу «Дисциплінарна відповідальність державного службовця», в якому слід визначити дисциплінарну відповідальність держслужбовця як різновид юридичної відповідальності, що полягає в накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень на службовця за передбачені цим Кодексом порушення службової дисципліни у вигляді дисциплінарного проступку.

Таким чином, радикальне вдосконалення правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців має відбуватися шляхом створення окремого масиву відповідних норм законодавства України про державну службу – у вигляді структурної частини Кодексу державного службовця (або, як варіант, в окремому Законі України «Про дисциплінарну відповідальність у сфері державної служби»).

1. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства: учеб. пособие. М.: Юрид. лит., 1990. 176 с.

2. Андрушко А. В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності: зб. наук. пр. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 32. 2006. С. 380–385.

3. Полетаев Ю. Н. Трудовой распорядок в организации и ответственность за его нарушение по новому Трудовому кодексу РФ. *Трудовое право*. 2002. № 3 (25). С. 64–69.

4. Щербина В. І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 1998. 208 с.

5. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 452 с.

6. Іншин М. І. Поняття дисциплінарного проступку як фактору, що дестабілізує дисципліну та законність в ОВС. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 7–10.

7. Бахрах Д. Н. Административное право России: учебник. М.: Норма-Инфра, 2000. 651 с.

8. Манохин В. М. Советское административное право: учебник. М.: Юрид. лит., 1977. 541 с.

9. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.

10. Вапнярчук Н. М. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. Х.: Юрайт, 2012. 312 с.

11. Голик Ю. В. Философия уголовного права: современная постановка проблемы. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 316 с.

12. Куракин А. В. Административно-правовые аспекты юридической ответственности в механизме противодействия коррупции в системе государственной службы РФ. *Административное и муниципальное право*. М.: Nota Bene, 2008. № 5. С. 31–37.

Ю. Р. Лозинський,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

М. Буркало,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розуміння прав людини як її певних можливостей можна зустріти, так чи інакше, у працях багатьох юристів. Що ж стосується різних інтерпретацій даного поняття у сучасній науковій літературі, зазначимо, що вони можуть бути приведені у найзагальнішому вигляді до таких:

- 1) права людини – це певним чином внормована її свобода;
- 2) права людини – це певні її потреби чи інтереси;

3) права людини – це вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству;

4) права людини – це певний вид форма існування, спосіб прояву) моралі.

Бачимо, що існують різні думки про поняття прав людини. Єдине, в чому сходяться більшість вчених, – це те, що права і свободи людини мають природний характер, є невідчужуваними і невід’ємними від сутності і природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання.

Питання прав і свобод людини на сьогодні є також найважливішою проблемою політики держав світового співтовариства. Людство, яке пройшло через суворі випробовування двох світових воєн, безлічі кривавих локальних конфліктів, пережило жорстокі диктатури, дійшло висновку, що не може бути миру і злагоди на Землі, не може бути організованого, цивілізованого життя без гарантій поваги до людини, її прав, свобод і потреб.

Проблеми адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина досліджували такі вчені, як В. Б. Авер’янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. В. Додін, Р. А. Калюжний, Я. М. Квітка, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Негодченко, В. П. Столбовий та ін.

На думку І. Л. Бородіна, актуальність дослідження проблеми адміністративно-правових способів захисту прав і свобод людини та громадянина зумовлена також необхідністю підвищення рівня правової культури населення, зміною правової свідомості, юридичного мислення працівників правохстворювальних і правозастосовних органів в Україні, формуванням у них позицій пріоритетності забезпечення прав та свобод людини і громадянина нормами адміністративного права [1].

Особливою ознакою правового регулювання є наявність специфічного механізму, що забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини, а комплекс правових засобів, за допомогою яких здійснюють такий вплив, формує поняття механізму правового регулювання. Погляди науковців на структуру методу правового регулювання різняться. Так, С. Т. Гон-

чарук вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюють правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління. Структуру механізму адміністративно-правового регулювання становлять адміністративно-правові норми, акти тлумачення й акти реалізації адміністративно-правових норм, адміністративно-правові відносини [2, с. 23].

С. В. Ківалов стверджує, що обов'язковим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, що встановлює чи санкціонує держава та які є обов'язковими для виконання. Також важливою складовою механізму адміністративно-правового регулювання постають адміністративно-правові відносини [3, с. 16].

А. С. Васильєв вважає, що метод правового регулювання – це комплекс прийомів, засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, що становлять предмет певної галузі права. Для адміністративного права, як і для будь-якої іншої галузі права, характерним є використання всієї сукупності прийомів і засобів, зумовлених сутністю юридичних норм, що спрямовані впорядковувати та регулювати суспільні відносини [4, с. 8].

Отже, адміністративно-правове регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина – це система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких визначають комплекс організаційних і спеціальних заходів, спрямованих на охорону, захист та гарантування їхніх прав і свобод, профілактику правопорушень в даній сфері.

1. Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: автореф. дис. на здобуття нау. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 38 с.

2. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посібник. К.: НАВС, 2000. 240 с.

3. Ківалов С. В. Адміністративне право України: навч. посібник. О.: Юрид. літ., 2002. 312 с.

4. Васильєв А. С. Адміністративне право України: Загальна частина: навч. посібник. Х.: Одіссей, 2002. 288 с.

Ю. Р. Лозинський,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

М. Малісевич,
*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

За останні роки галузь вітчизняного адміністративного права зазнала значних трансформацій. За умов демократичних змін у житті українського суспільства вітчизняними науковцями зроблено висновок про те, що «до суспільних відносин, які складають предмет адміністративного права, входять і ті, що формуються у ході діяльності органів державної влади, їх посадових осіб щодо забезпечення реалізації та захисту в адміністративному порядку прав і свобод громадян, надання їм, а також юридичним особам адміністративних послуг» [1, с. 6].

На сьогодні правова база діяльності з надання адміністративних послуг в Україні є достатньо розгалуженою та різнорівневою. Основним нормативним актом, що визначив правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг став прийнятий у 2012 році Закон України «Про адміністративні послуги» [2]. На рівні закону адміністративну послугу було визначено як результат здійснення владних повноважень суб'єктами надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямованих на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

Викремлення адміністративних послуг органів виконавчої влади стикається з низкою проблем. Перша – розмежування адміністративних послуг органів виконавчої влади

й адміністративних послуг, які надаються організаціями приватного сектору. На сьогодні реальністю є широке використання даного поняття для характеристики окремих видів діяльності суб'єктів господарювання. Такими вважаються, наприклад, легалізація документів; експертиза документів; страхування; послуги перекладачів, діловодів, архівістів; інформація про компанії, зареєстровані в інших країнах тощо [3, с. 6]. Але, проаналізувавши вітчизняне законодавство в сфері надання адміністративних послуг, виявляються позитивні тенденції. Відповідно до чинного законодавства ведеться робота з мінімізації обсягу (номенклатури) адміністративних послуг, внаслідок чого планується залишити лише ті послуги, які зумовлені публічними інтересами. Для цього всі послуги, які надаються органами державної влади, переглядаються та групуються.

Розроблені стандарти надання адміністративних послуг за єдиним зразком, що полегшує роботу отримувача адміністративної послуги з різними видами послуг. Централізовано ведеться робота з відкриття центрів надання адміністративних послуг за принципом «універсаму послуг», що дає змогу особі в одному місці отримати всі або найбільш поширені адміністративні послуги, які надаються на певному адміністративно-територіальному рівні, органам влади вести прийом громадян протягом усього робочого часу та організовувати оплату послуг на місці тощо.

Ефективне і вільне здійснення прав людини – одна з головних ознак демократичного суспільства і правової держави. Права людини в сучасному українському суспільстві мають стати не другорядним завданням, що здійснюється у сфері функціонування виконавчої влади, а її найголовнішою метою, яка покликана принципово змінити історичну парадигму відносин між державою і людиною.

Сучасне розуміння демократичної держави полягає в тому, що не громадяни служать державі, а вона є організацією на службі у суспільства. Нині надані особі Конституцією та законами України права і свободи найчастіше реалізуються у відносинах з державою у сфері виконавчої влади. Саме через

ці органи держава надає громадянам управлінські послуги, а не управляє ними, тобто вчиняє різноманітні дії, спрямовані на створення умов для реалізації громадянами своїх прав та свобод.

1. Буренко Т. О. Формування системи надання адміністративних послуг органами державної влади в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. К., 2011. 20 с.

2. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI; станом на 04.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення 17.05.2019).

3. Дубенко С. Д. Адміністративні послуги органів виконавчої влади: теоретичні підходи до вирішення практичних завдань. К.: НАДУ, 2008. 44 с.

Х. В. Майкут,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Проголошення Конституцією України людини, її життя, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю обумовлює потребу належної правової охорони права на медичну допомогу, що в умовах реформування системи охорони здоров'я має неабияке значення.

Конституційною основою права фізичної особи на медичну допомогу є ст. 49 Основного закону, згідно з якою кожному гарантується право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава при цьому створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування [1]. Метою конституційного закріплення прав

в сфері охорони здоров'я, в т.ч. і права на медичну допомогу, є декларація певних соціальних досягнень та утвердження у зв'язку з цим правових підстав для громадянина вимагати від держави конкретних соціально-правових гарантій та правових механізмів їх дотримання.

Право на медичну допомогу знаходить своє закріплення і в цивільному законодавстві України (ст. 284 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2]), де посідає важливе місце серед особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування. Основу особистих немайнових відносин в сфері надання медичної допомоги становлять нематеріальні невідчужувані блага особистості – життя, здоров'я, гідність, недоторканність тощо, які охороняються та захищаються суспільством і державою.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи) визначає медичну допомогу як діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямовану на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами (ст. 3) [3].

Право на медичну допомогу в тому вигляді, в якому воно сформульовано у ст. 284 ЦК України, складається з сукупності наступних прав: право на надання медичної допомоги; право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій; право на відмову від лікування.

Фізична особа має право на надання їй медичної допомоги, що випливає з невід'ємного права на життя, передбаченого ст. 27 Конституції України і ст. 281 ЦК України. Надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою (ч. 3 ст. 284 ЦК України). Згода на надання медичної допомоги відповідно до міжнародних стандартів повинна забезпечуватися «інформаційно», а також бути добровільною (без впливу будь-яких зовнішніх факторів, що свідчили б про недобровільність такої згоди); компетентною (ухвалення рішення в умовах дійсно наявних і зрозумілих для пацієнта знань про майбутнє медичне втручання) [4, с. 165–

166]; дійсною (отриманою в дієздатної особи або її законних представників, ні в якому випадку не під примусом чи шляхом обману); своєчасною (отриманою до виконання операції, діагностики, застосування нових лікарських засобів і методів профілактики й лікування) [5, с. 610–611].

Право на вільний вибір лікаря, як складова права на медичну допомогу, передбачене положенням ч. 1 ст. 38 Основ, згідно з яким кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і який звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги. Законодавець у ч. 2 ст. 34 Основ закріпив право на заміну лікаря. Зазначені права є суттєвою гарантією права на надання медичної допомоги, оскільки можуть не лише реально забезпечити високий рівень надання особі медичної допомоги, але й виявити тих медичних працівників, які не мають належного рівня підготовки.

Право пацієнта на вибір лікаря і медичної установи не повною мірою і не однаково реалізується на всій території України. За основних медичних втручаннях, які не вимагають високотехнологічної апаратури, ситуація зрозуміла – пацієнти незалежно від зовнішніх чинників (соціальний і матеріальний стан, місце проживання й ін.) мають нагоду реалізації права на вибір лікаря. У той же час невелика кількість лікувальних установ, що здійснюють високоспеціалізовану дорогу медичну допомогу, що поєднується з вузьким колом фахівців у галузі високих медичних технологій, свідчать про обмеження у праві на вибір лікаря у подібних випадках. Якщо в умовах великих міст ще доречно говорити про можливість вибору лікувальної установи, то особи, які проживають у сільській місцевості, часто позбавлені такої можливості. Вказані обставини свідчать про неможливість у даний час повною мірою забезпечити реалізацію права на вибір лікаря і лікувально-профілактичного закладу [4, с. 136].

Не менш важливою складовою права на медичну допомогу є право на вибір методів лікування, яке може здійснюватися фізичною особою лише в межах, рекомендованих лікарем (ч. 2 ст. 284 ЦК України). Правовою формою такого вибору є, зокре-

ма, надання пацієнтом (законним представником) добровільної інформованої згоди на медичне втручання або відмови від лікування.

Право на відмову від лікування є одним з найскладніших для реалізації, що зумовлено низкою причин, насамперед тим, що форма відмови від медичної допомоги нормативно не встановлена. Так, законодавець у ч. 3 ст. 43 Основ закріплює право лікаря взяти письмове підтвердження, при неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків. Зважаючи на відсутність у нашому законодавстві уніфікованого підходу щодо оформлення відмови від медичного втручання, необхідно погодитися, що відмова, здійснена саме у письмовій формі є найбільш юридично правильним та виправданим варіантом, оскільки в такому разі лікар знімає із себе відповідальність за наслідки відмови пацієнта від надання медичної допомоги.

Якщо ж право на медичну допомогу надається особі, яка досягла 14-річного віку, то право відмовитися від лікування, відповідно до ч. 4 ст. 284 ЦК України, має повнолітня дієздатна особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними. Водночас ч. 4 ст. 43 Основ передбачено право відмовитися від лікування пацієнтом, який набув повної цивільної дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Як бачимо, законодавець в зазначених нормативно-правових актах оперує різними юридичними конструкціями: «повноліття» і «набуття повної цивільної дієздатності». Згідно ст. 34 ЦК України повноліття особа набуває у вісімнадцять років, а ст. 35 ЦК України перелічує підстави надання повної цивільної дієздатності фізичній особі до досягнення нею 18-ти років. Таким чином, положення ч. 4 ст. 284 ЦК України виключає з кола суб'єктів, які мають право відмовитися від медичного втручання, осіб, які не є повнолітніми, однак набули повної цивільної дієздатності. Крім незахищеності прав самих емансипованих неповнолітніх, як справедливо зауважує М. М. Самофал, виникає проблема захисту прав дітей таких неповнолітніх, що особливо актуально, коли підставою емансипації є запис

батьком або матір'ю дитини, оскільки законодавчо невизначеним залишається питання, хто в такому разі може відмовитися від медичного втручання щодо дитини [6].

Отже, у такому разі можна вести мову про розбіжність між нормативно-правовими актами, що породжена конкуренцією норм. Ще одним проблемним питанням реалізації права на відмову від медичної допомоги є вживання законодавцем для позначення цього права різної термінології: в ЦК України – «медична допомога», а в Основах – «медичне втручання». Немає єдності позицій щодо співвідношення зазначених термінів і у науковій доктрині.

Отож, право особи на медичну допомогу нормативно закріплене і гарантується законодавством нашої держави. Однак, як бачимо, з метою ефективної реалізації зазначеного особистого немайнового права окремі питання потребують свого нагального та ефективного вирішення шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства. Ігнорування вказаних потреб реформування законодавцем окремих положень нормативно-правового характеру може створити можливості медичному персоналу до порушення права фізичної особи на медичну допомогу, що стане вагомою перешкодою для реалізації інших особистих немайнових прав в сфері охорони здоров'я.

1. Конституція України від 28.06.1998 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

4. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Г. Стеценка. К.: Всеукр. Асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

5. Сакало В. О. Інформована згода на медичне втручання: біоетичний аспект. *Форум права*. 2012. №2. С. 609–613.

6. Самофал М. М. Відмова від медичного втручання при наданні медичної допомоги дітям: проблеми законодавства і практики. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1230/Samofal.pdf?..>

Г. Є. Миджин,
*аспірант кафедри
адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПІДВІДОМЧІСТЬ СПРАВ ВИЩОМУ СУДУ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ

Значущим витком у розвитку процесуального законодавства є Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1].

Одним з перших положень є виключення з процесуальних кодексів, а також з деяких законів терміна «підвідомчість» щодо розмежування повноважень судів загальної юрисдикції та господарських судів, що пов'язано, по-перше, з формуванням єдиної судової системи, а, по-друге, з виникненням суперечок про підвідомчість, які обмежують реалізацію права на судовий захист з огляду на дії правових норм про відмову в прийнятті заяви або припинення провадження у причини не підвідомчості справи.

Це пов'язано в першу чергу зі створенням Вищий суд з питань інтелектуальної власності як спеціалізованого органу. Як правило, розмежування підвідомчості справ між двома судовими підсистемами здійснюється за допомогою традиційних критеріїв, проте в зв'язку з утворенням Вищого суду з питань інтелектуальної власності критерій суб'єктного складу втратив свою актуальність, і основним критерієм для визначення компетентного судового органу стає економічний характер спірних правовідносин, що знаходить своє підтвердження у наукових дослідженнях.

Не менш важливим є правильне тлумачення правил, зафіксованих в процесуальних кодексах, що дозволяють відмежовувати компетенцію щодо розгляду та вирішенню справ по захисту інтелектуальних прав між Вищим судом з питань інтелектуальної власності і іншими господарськими судами.

У контексті чинного законодавства Вищий суд з питань інтелектуальної власності здійснюючи нормативний контроль, перевіряє акт, що оспорується, який повинен містити роз'яснення, що стосуються сфери патентних прав, прав на селекційні досягнення, прав на засоби індивідуалізації юридичних осіб, товарів, робіт, послуг і підприємств, або сфери прав на топографії інтегральних мікросхем і прав на секрети виробництва (ноу-хау), або прав використання результатів інтелектуальної діяльності в складі єдиної технології, повинен виходити від органу виконавчої влади в даній сфері, причому повноваження такого органу або особи, яка прийняла нормативно-правовий акт, що оспорується, можуть бути передбачені не тільки законом, а нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами.

Саме виділення справ про існування права сприяло утворенню спеціалізованого суду з інтелектуальних прав і склало його виняткову компетенцію щодо їх розгляду. З погляду на поточне законодавство Вищому суду з питань інтелектуальної власності підсудні тільки справи, що виникають з публічних відносин і стосуються надання та припинення правової охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків, селекційних досягнень, товарних знаків і знаків обслуговування, найменувань місця походження товарів, для яких передбачена обов'язкова державна реєстрація у відповідних реєстрах.

Відповідно, Вищому суду з питань інтелектуальної власності в якості суду першої інстанції не розглядає справи, що стосуються правової охорони літературної і художньої власності.

сті та нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності, всі справи про порушення інтелектуальних прав.

Вищий суду з питань інтелектуальної власності має право розглядати в якості першої інстанції справи про оскарження не будь-яких ненормативних правових актів, рішень і дій (бездіяльності), а лише тих з них, які прийняті (вчинені, допущені) у спорах про надання або припинення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності та прирівняних до них засобів індивідуалізації.

Справи про оскарження ненормативних правових актів, рішень і дій (бездіяльності) Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» про реєстрацію ліцензійного договору про передачу виключного права непідсудні Вищому суду з питань інтелектуальної власності в якості першої інстанції, і справи про оскарження рішень, винесених за результатами розгляду звернень щодо повернення мита, сплаченого за дії, пов'язані з реєстрацією змін в ліцензійний договір. Однак, даний висновок ґрунтується на особистому погляді щодо повноважень суду у сфері інтелектуальної власності.

Категорія справ про оскарження рішень антимонопольного органу про визнання недобросовісною конкуренцією дій, пов'язаних з придбанням виняткового права на засоби індивідуалізації юридичної особи, товарів, робіт, послуг і підприємств, викликає труднощі при визначенні компетентного судового органу, що пов'язано з суб'єктом, від якого виходить рішення, що оспорується, з об'єктом оскарження та предметом, на якому таке рішення прийнято.

Незважаючи на те, що виняткова компетенція Вищого суду з питань інтелектуальної власності визначена в частині 2 статті 20 Господарського процесуального кодексу України, проте деякі положення постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 року № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» спрямовані на її розширення.

Зокрема, розгляд справи у спорах про відшкодування шкоди, заподіяної прийнятими незаконними нормативними (ненормативними) правовими актами, рішеннями і діями (бездіяльністю) органу державної влади та їх посадовими особами, справи про присудження компенсації за порушення права на судочинство в розумний строк у відповідній сфері у контексті чинного законодавства не визначена щодо компетенції.

Велике значення мають роз'яснення, що містяться в постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 року № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності», які визначають, що саме господарським судам в якості суду першої інстанції підсудні справи про порушення інтелектуальних прав, суперечки, що випливають з договорів про відчуження виключного права і ліцензійних договорів, за якими Вищий суд з питань інтелектуальної власності здійснює перевірку прийнятих судових актів.

Створення Вищого суд з питань інтелектуальної власності є позитивним кроком щодо захисту інтелектуальної власності, багато питань не врегульовані в законодавстві, що буде викликати труднощі в застосуванні права та тлумаченні правових норм. Тому деталізація питань підвідомчості та підсудності повинна проводитися шляхом підготовки роз'яснень та узагальнень судової практики Верховним Судом України.

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

2. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>

Є. І. Моршнев,

*завідувач кафедри правознавства,
доктор наук в галузі права, професор,
академік Міжнародної Кадрової Академії
(Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)*

О. С. Дзера,

*докторант заочної докторантури МАУП
(ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)*

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Аналізуючи дисциплінарну відповідальність державних службовців, варто звернути увагу на те, що на законодавчому рівні немає визначення поняття «дисциплінарна відповідальність». Його не містить ні чинний Закон України «Про державну службу» 2015 р. [1] у частині, що регулює дисциплінарну відповідальність державних службовців, ні Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [2]. В Законі України «Про державну службу» наводиться лише окрема ремарка, що за невиконання або неналежне виконання посадових обов’язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом (ст. 64). Однак, на нашу думку, розглядати це трактування як визначення поняття «дисциплінарна відповідальність державного службовця» неможливо, оскільки в ньому йдеться насамперед про ототожнення понять «дисциплінарна відповідальність» і «дисциплінарне провадження».

Варто зазначити, що дисциплінарна відповідальність була предметом дослідження багатьох учених у галузі трудового права, і кожен із них наводив її поняття. Систематизуючи дум-

ки науковців, можна стверджувати, що А. А. Абрамова [3, с. 134] та Г. І. Угрюмова [4, с. 79] визначали дисциплінарну відповідальність як окремий вид юридичної відповідальності.

А. С. Барабаш [5, с. 194], Л. О. Сироватська [6, с. 135] та В. В. Форманюк [7, с. 195] розуміють дисциплінарну відповідальність як міру впливу, що застосовується до особи за вчинення дисциплінарного проступку.

К. В. Коваленко [8, с. 235], Г. Г. Петришина-Дюг [9, с. 41] визначають дисциплінарну відповідальність як обов'язок працівника зазнати несприятливих наслідків за скоєння дисциплінарного порушення.

Аналізуючи наведені думки дослідників, варто зауважити, що визначені поняття дисциплінарної відповідальності розуміються вченими в загальному вигляді та не називають особливості відповідальності окремих категорій працівників з огляду на специфіку їх роботи. Так, залежно від джерел правового регулювання виокремлюють два види дисциплінарної відповідальності: загальну та спеціальну. Такий поділ обумовлюється трьома підставами: по-перше, включенням особи в той чи інший тип колективу; по-друге, належністю громадянина до організації певного виду (наприклад, особливо регулюється відповідальність працівників прокуратури, суддів та інших); по-третє, характером функцій, виконуваних особою в цій організації.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність працівників відрізняється від загальної дисциплінарної відповідальності більш широким змістом дисциплінарного проступку та більш суворими санкціями. Так, для певних категорій працівників вимоги морального змісту включено до їхніх трудових обов'язків [8, с. 234]. Це стосується, наприклад, державних службовців. З прийняттям Закону України «Про державну службу» 2015 р. зазначені вимоги морального змісту отримали назву професійної етики державного службовця, а порушення вимог такої етики було віднесено до дисциплінарних проступків. Відповідно, недотримання вказаних норм є підставою для притягнення такого працівника до дисциплінарної відповідальності.

Найхарактернішими рисами спеціальної дисциплінарної відповідальності є такі: а) обмежена сфера й коло суб'єктів її застосування; б) специфічні заходи дисциплінарного впливу (зазвичай більш жорсткі стягнення); в) визначене коло суб'єктів, які можуть її застосовувати; г) особливий порядок накладення та оскарження дисциплінарних стягнень; ґ) наявність спеціальних нормативних актів.

Вчені-адміністративісти прагнули виокремити особливості відповідальності державних службовців та розглядали дисциплінарну відповідальність як інститут адміністративного права. Так, як правовий інститут дисциплінарну відповідальність аналізують Л. Р. Біла-Тіунова [10, с. 277–278], Н. М. Вапнярчук [11, с. 101].

В. В. Зуй [12, с. 197], О. Ю. Оболенський [13, с. 267–268] визначають дисциплінарну відповідальність державних службовців через застосування заходів впливу за винні порушення правил державної служби.

І. О. Картузова звернула увагу на необхідність розмежування дисциплінарної відповідальності в трудовому праві та дисциплінарної відповідальності в адміністративному праві. Дисциплінарна відповідальність державних службовців через специфіку державно-управлінської діяльності, яку вони здійснюють, на її думку, підлягає регулюванню нормами адміністративного права [14, с. 9–10].

На наш погляд, більш правильно, класифікувати дисциплінарну відповідальність державних службовців на відповідальність загального характеру (передбачену Законом України «Про державну службу» й КЗпП) та відповідальність особливого характеру – статутну (окрім зазначених нормативних актів, регламентується також статутами й положеннями).

Дисциплінарна відповідальність є особливим елементом у структурі правової системи, важливим фактором, що забезпечує правомірну поведінку державного службовця під час виконання ним своїх повноважень. Вона характеризується наявністю власної підстави (дисциплінарного проступку), особливих санкцій (дисциплінарних стягнень), спеціального суб'єкта

дисциплінарного проступку та суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосувати дисциплінарне стягнення у встановленому порядку.

Таким чином, наведені поняття й особливості дисциплінарної відповідальності дають змогу сформулювати власну дефініцію поняття дисциплінарної відповідальності державних службовців та визначити низку її принципових особливостей.

Отже, дисциплінарна відповідальність державних службовців – це застосування до державних службовців негативних заходів впливу особистого чи майнового характеру за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків або вчинення інших дисциплінарних проступків, що здійснюється уповноваженим суб'єктом згідно із чинним законодавством.

Незважаючи на тотожність багатьох понять та інститутів, дисциплінарна відповідальність у межах трудового й адміністративного права має серйозні відмінності, наявність яких дає підстави для диференціації дисциплінарної відповідальності за суб'єктним складом та виділення двох окремих видів дисциплінарної відповідальності: загальної (трудової) і спеціальної (адміністративної).

Суб'єктом дисциплінарної трудової відповідальності є працівник – головний суб'єкт трудового права, чиї відносини з роботодавцем регулюються нормами трудового законодавства. Суб'єктом дисциплінарної адміністративної відповідальності є головний індивідуальний суб'єкт адміністративного права – державний службовець. У цьому контексті Ю. М. Старілов слушно зазначає: «Головна відмінність між державним службовцем і працівником полягає в тому, що особи, які перебувають на державній службі, на відміну від осіб, які перебувають у звичайних трудових відносинах, мають особливий публічно-правовий статус» [15, с. 17].

Отже, державно-службові відносини є переважно субординаційними, оскільки виникають у сфері державної служби, яка за свою сутність є ієрархічною системою (ієрархія держав-

них органів, ієрархія державних посад), тобто системою, якій притаманні насамперед влада й підпорядкування.

Таким чином, з огляду на низку особливостей дисциплінарної відповідальності державних службовців порівняно із загальною дисциплінарною відповідальністю можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність державних службовців є інститутом саме адміністративного права. Проблемою в цьому разі є відсутність нормативного констатування такої відповідальності. Тому вважаємо за доцільне чітко закріпити в національному законодавстві галузеву приналежність інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців у відповідному систематизованому акті у сфері державної служби, а саме у Кодексі державного службовця (або, як варіант, в окремому Законі України «Про дисциплінарну відповідальність у сфері державної служби»).

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page>

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

3. Абрамова А. А. Дисциплина труда в СССР. М.: Юрид. лит., 1969. 176 с.

4. Угрюмова Г. І. Загальна характеристика дисциплінарної відповідальності і дисциплінарного проступку за українським трудовим правом. *Право України*. 2005. № 5. С. 78–81.

5. Барабаш А. С. Общая теория права. Київ: Наук. думка, 2002. 246 с.

6. Сыроватская Л. А. Трудовое право: учебник. М.: Высшая школа, 1995. 254 с.

7. Форманюк В. В. Дисциплінарна відповідальність: теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 40. С. 191–195.

8. Коваленко К. В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права*. 2008. № 2. С. 231–236.

9. Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. Чернівці: Рута, 2008. Вип. 46. С. 39–42.

10. Ківалов С. В. Публічна служба в Україні: підручник. О.: Фенікс, 2009. 688 с.

11. Вапнярчук Н. М. Актуальні питання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 100–104.

12. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

13. Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник. К.: КНЕУ, 2006. 472 с.

14. Картузова І. О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. О.: Одеська держ. юрид. академія. 1999. 18 с.

15. Старилов Ю. Н. К вопросу о публично-правовом характере института государственной службы. *Правоведение*. 1997. № 1. С. 17–33.

Т. Я. Назар,

*в. о. викладача кафедри
адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. Ю. Назар,

*студентка юридичного факультету
(Львівський національний університет ім. І. Франка)*

ОЗНАКИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ПРОФІЛАКТИЦІ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Важливе значення у здійсненні профілактичної діяльності органів Національної поліції України та Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді має взаємодія. Для з'ясування змісту та особливостей взаємодії між даними суб'єктами профілактики правопорушень, зокрема, серед дітей, необхідною умовою є визначення її характерних ознак.

Поняття, особливості та ознаки взаємодії у своїх працях розглядали багато вчених, а саме О. М. Бандурка, Р. Р. Грень, В. Л. Грохольський, О. В. Волошина, В. Т. Комзюк, М. В. Ковалів, С. В. Коношенко, І. П. Кушнір, Т. М. Ященко та інші.

Науковці аналізують взаємодію різних органів державної влади, при цьому даючи своє бачення суті даного поняття.

В. Т. Комзюк робить висновок про те, що взаємодія митних органів з іншими органами державної влади – це відносини між митними та іншими державними органами що полягають у здійсненні ними спільної діяльності у сфері дотримання митних правил, спільності сил, засобів, методів для досягнення найбільш оптимального результату такої діяльності, що виражається у відповідних правових формах та спрямована на швидке, ефективне та з найменшими витратами сил та засобів вирішення назрілих питань [1]. М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль взаємодію суб'єктів профілактики адміністративних правопорушень розуміють як управлінський процес, який полягає у діяльності кількох (не менше двох) суб'єктів профілактики, що впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, що властиві кожному учаснику, для досягнення спільної профілактичної мети [2]. Досліджуючи діяльність Центрів С. В. Коношенко доходить висновку, що взаємодія Центрів з пенітенціарними закладами у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими це організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямований на досягнення мети – виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у суспільство [3].

Аналізуючи вищерозглянуті визначення взаємодії можна виокремити наступні її ознаки. Так, автори необхідною ознакою взаємодії називають спільну діяльність, діяльність кількох суб'єктів, процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій). З усіх визначень зрозуміло, що кількість суб'єктів, які взаємодіють має бути не менше двох. Наступною спільною ознакою для всіх визначень є досягнення найбільш оптимального результату, досягнення спільної профілактичної мети, досягнення ефективних результатів, досягнення мети. Крім того, деякі автори виокремлюють такі ознаки взаємодії як вплив один на одного та на об'єкт, вираження у відповідних правових формах, спільність сил, засобів, методів, організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес. В теорії управління

в органах внутрішніх справ до ознак взаємодії відносять: наявність спільної діяльності декількох елементів (не менше двох); погодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; наявність нормативно-правової бази взаємодії; зміст завдань, що виконуються суб'єктами взаємодії; становище, яке обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; спільна діяльність [4]. Т. М. Ященко, розглядаючи взаємодію в системі державного управління називає такі основні ознаки поняття «взаємодія»: наявність спільної мети; погодженість; спрямованість взаємодіючих суб'єктів; зміст завдань, що виконуються суб'єктами взаємодії; становище, яке посідають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи [5]. Найбільш розширено подає ознаки взаємодії І. П. Кушнір, серед них: законність; багатосуб'єктність і різноманітність; взаємний вплив суб'єктів взаємодії; взаємодія здійснюється у процесі реалізації ними своєї компетенції, обсяг і характер якої визначає зміст такої взаємодії, опосередковує її форми; погодженість; наявність спільної мети; ініціативність; взаємний (партнерський) характер відносин і обов'язково рівність сторін, їх незалежність одна від одної в підпорядкованому відношенні; системність і постійність, зафіксовані у відповідних програмах взаємодії [6]. В. Л. Грохольський виокремлює загальні ознаки взаємодії, а саме: сумісні дії або діяльність двох і більше суб'єктів; заснування на нормативно-правових актах; направленість на боротьбу з правопорушеннями; узгодження дій правоохоронних органів за метою, часом, місцем здійснення; забезпечення комплексного використання сил, засобів і методів з найменшими витратами; спеціальні суб'єкти взаємодії [7].

Отже, здійснивши аналіз поняття та ознак взаємодії, яку розкривають науковці ми вважаємо, що серед ознак взаємодії необхідно виділити суттєві, до яких відносимо наявність спільної діяльності, кількість суб'єктів не менше двох, а також наявність спільної мети. Інші ознаки взаємодії деталізують зміст взаємодії різних суб'єктів, зокрема, це такі, як спрямованість взаємодіючих суб'єктів наявність нормативно-правової бази

взаємодії; узгодження дій за часом, місцем, формами та методами здійснення; партнерський характер відносин, що здійснюється в рамках співпраці та інші ознаки, які визначають і конкретизують зміст взаємодії.

В теорії державного управління мета діяльності управлінського апарату визначається як свідомі (мислені) уявлення про напрямки та очікувані наслідки такої діяльності [8]. Мета взаємодії органів Національної поліції та Центрів є похідною мети діяльності кожного із цих суб'єктів профілактики правопорушень. Зокрема, мета діяльності Національної поліції визначена Конституцією України та законами України. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» впливає, що метою створення та діяльності Національної поліції є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Мета діяльності Центрів розкривається через його основні завдання передбачені Загальним Положенням про Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які спрямовані також і на профілактику правопорушень серед дітей. Отже, основні завдання Національної поліції та Центрів передбачають діяльність, метою якої є профілактика правопорушень дітей. Щодо наступної ознаки взаємодії науковці сходяться на думці, що кількість суб'єктів, які вступають у взаємодію має бути не менше двох. Згідно бачення С. В. Гронського у взаємодії беруть участь двоє або більше правоохоронних органів [9], І. Л. Олійника – це діяльність декількох її суб'єктів [10]. Суттєвою ознакою взаємодії є спільна діяльність суб'єктів. Прикладом такої діяльності у сфері профілактики правопорушень дітей, яка відбувається між органами Національної поліції та Центром є проведення соціального патронажу. Відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» соціальний патронаж – це допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх

соціальну адаптацію. Законом передбачено, що суб'єктами соціального патронажу виступають Центри і органи Національної поліції. Центри здійснюють соціальний патронаж шляхом визначення потреби в наданні соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, психологічних, юридичних та інформаційних послуг молодим особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законом, та забезпечення їх соціального обслуговування; здійснення у разі потреби соціального супроводу таких молодих осіб; здобуття ними освіти, вирішення питань трудового і побутового влаштування. Механізм взаємодії даних суб'єктів передбачає направлення органами Національної поліції до Центрів осіб, звільнених від відбування покарання, в тому числі вагітних жінок і жінок, які мають дітей, а також направлення до Центрів протягом трьох робочих днів після звернення таких осіб повідомлення за встановленою формою. Загальним положенням про Центр зазначено, що місцевий центр забезпечує соціальний патронаж молодих осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законом, за повідомленням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради.

Органи Національної поліції здійснюють соціальний патронаж шляхом проведення перевірки прибуття звільненої особи до місця проживання в порядку, встановленому законодавством. Зокрема, відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, серед основних завдань дільничних офіцерів поліції є проведення перевірки прибуття звільнених осіб до місця проживання в порядку, встановленому законодавством.

Крім того, дані суб'єкти профілактики правопорушень для ефективного виконання завдань беруть участь у засідан-

нях, круглих столах та інших формах взаємодії, де розглядаються питання здійснення соціального патронажу.

Отже, проведений науковий аналіз дає змогу встановити, що Центри та органи Національної поліції як суб'єкти профілактики правопорушень дітей, здійснюють спільну діяльність у даній сфері, якій притаманні всі ознаки взаємодії. А саме, мають спільну мету, яка передбачає профілактику правопорушень серед дітей і здійснюють спільну діяльність, яка відбувається у певних напрямках за допомогою різних форм та методів.

1. Комзюк В. Т. Поняття та загальна характеристика взаємодії митних органів з податковими та прикордонними органами. *Форум права*. 2013. № 2. С. 235–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

2. Адміністративна діяльність: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. П. Калаянов та ін. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.

3. Коношенко С. В. Взаємодія Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з пенітенціарним закладом у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 71–78 URL: http://dspace.itsu.org/jspui/bitstream/123456789/1833/1/Soc_%20ped_2013_1.pdf

4. Теорія управління в органах внутрішніх справ: Навчальний посібник / за ред. В. А. Ліпкана. К.: КНТ, 2007. 884 с.

5. Яценко Т. М. Співвідношення понять «взаємодія» та «взаємовідносини» в системі державного управління. *Вісник НАДУ при Президентові України* (Серія «Державне управління»). 2017. № 2. С. 19–25.

6. Кушнір І. П. Нормативно-правове забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Національний авіаційний університет. К., 2014. 264 с.

7. Грохольський В. Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2004. 425 с.

8. Державне управління в Україні: навч. посібник / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1999. 266 с.

9. Гронський С. В. Сутність взаємодії державної прикордонної служби України з правоохоронними органами інших держав. *Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 315–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_79

10. Олійник І. Л. Організаційно-правові засади взаємодії міліції (поліції) крайн-учасниць СНД у боротьбі з правопорушеннями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 26 с.

Ю. С. Назар,
*кандидат юридичних наук, професор,
директор Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Особливості Конституції України – це її специфічні риси, які відрізняють Конституцію від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність і зміст. Зазвичай виділяють юридичні, політичні та ідеологічні властивості Конституції України.

Юридичні властивості виражають правову природу Конституції та визначають її місце у правовій системі держави, в системі національного законодавства. До основних особливостей Конституції України можна віднести такі.

1. Конституція України як Основний Закон є головним джерелом національного права України, ядром усієї правової системи, юридичною базою чинного законодавства. Ця властивість обумовлена тим, що Конституція України визначає сфери суспільних відносин, які підлягають правовому (зокрема законодавчому) регулюванню, встановлює ієрархію нормативно-правових актів. Так, наприклад, ст. 92 Конституції України встановлює досить широкий перелік питань, які визначаються або встановлюються тільки законами України. Вони стосуються прав і свобод людини і громадянина, громадянства, організації та діяльності органів державної влади, засад місцевого самоврядування тощо.

2. Конституція України характеризується юридичним верховенством, що означає її пріоритетне становище в системі національного законодавства України, вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів. Принцип верховенства Конституції є проявом загальнішого принципу верховного права

як необхідної ознаки правової держави, і цей принцип прямо закріплюється в ч. 2 ст. 8 Конституції України: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Конституція України характеризується верховенством не лише стосовно до актів національного законодавства, а й щодо міжнародних договорів, що передбачено ч. 2 ст. 9 Конституції: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

3. Важливою юридичною властивістю Конституції України є її стабільність, яка забезпечується особливим, ускладненим порядком внесення до неї змін і доповнень. Так, розділ XIII Конституції встановлює досить складну процедуру зміни Конституції України, яка пов'язана з тим, що, по-перше, вона не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157), по-друге, Конституція України взагалі не може бути змінена з настанням певних обставин – в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 157), по-третє, положення Конституції України, які закріплюють засади конституційного ладу України, форми народного волевиявлення, порядок зміни Конституції України можуть бути змінені лише всеукраїнським референдумом, що признається Президентом України, по-четверте, зміни до інших положень Конституції України вносяться Верховною Радою України двома третинами голосів від її конституційного складу.

4. До юридичних властивостей Конституції України можна також віднести пряму дію її норм, що згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України означає можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

5. Юридичною властивістю Конституції України є особливий правовий захист, який має на меті забезпечення дотримання конституційних положень, захист від порушень як

«знизу» – фізичними і юридичними особами, так і «згори» – різними гілками державної влади. В той же час захист Конституції України може здійснюватися лише правовими засобами. Вони передбачають застосування органами державної влади, посадовими особами з метою дотримання Конституції України форм і методів діяльності в рамках наданої компетенції. Конституції деяких держав (наприклад, Словаччини, ФРН) передбачають можливість застосування і неправових засобів захисту, закріплюючи право народу чинити опір неконституційній владі, але їх застосування можливе лише в надзвичайних ситуаціях.

Конституція несе могутній заряд, який має бути переведений у площину конкретних дій різноманітних суб'єктів. Ось чому проблема дії конституції має неабияке теоретичне і практичне значення, тим більше, що можна говорити про:

- дію конституції в цілому;
- дію деяких конституційних інститутів;
- дію конкретних конституційних норм.

При цьому треба мати на увазі проблему набуття чинності конституції. Як правило, конституція вступає в дію з моменту, вказаного в її заключних положеннях чи в особливому законі, який супроводжує її прийняття. Згідно із ст. 160 Конституції України, остання набувала чинності від дня її прийняття.

Конституція поширює свій вплив на всі без винятку інституції суспільства і держави, причому всі державні та громадські органи, громадяни і будь-які особи, що перебувають на території країни, повинні поважати її, безперечно виконувати всі її приписи. В цьому полягає загальнообов'язковість конституцій, їх імперативно-владний характер.

Як єдиний правовий акт конституція діє в усіх її зв'язках і опосередковуваннях. Механізм такої дії надзвичайно складний та багатогранний, він включає різноманітні канали: політичний, економічний, соціальний, ідеологічний, юридичний, виховний, психологічний тощо. Як Основний Закон суспільства й держави конституція регулює найбільш високий рівень поведінки – спосіб життєдіяльності суспільства. Такий загальноконституційний рівень зумовлює узгодженість основних інститутів конституцій, їх збалансованість і взаємодію.

Н. Я. Отчак,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Право на життя – це основне фундаментальне право людини, яке закріплено у багатьох універсальних та регіональних міжнародно-правових документах та у конституціях більшості держав світу. Стаття 27 Конституції України закріплює невід’ємне право кожної особи на життя: «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави — захищати життя людини» [1]. Дане положення Конституції відповідає і нормам міжнародного права, так, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 2 закріплює право кожної особи на життя [2]. Стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає: «Право на життя є невід’ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений життя» [3].

Право на життя завжди приваблювало вчених та науковців, які, визнавши його за абсолютну цінність людської цивілізації, намагалися якомога глибше дослідити всі його аспекти. Дослідження права на життя крізь призму практики ЄСПЛ здійснювали такі зарубіжні та вітчизняні науковці як, В. І. Євінгов, В. Н. Денисов, Л. Г. Заблоцька, П. М. Рабінович, Р. Е. Стефанчук, С. В. Шевчук, Ю. В. Баулін, О. В. Онуфрієнко, О. Я. Светлов, В. А. Карташкін, І. І. Лукашук, А. А. Маліновський, М. Новак, Л. Хенкін, Д. Харріс, Д. Гом’єн, К. Бойл, С. Девідсон, А. Робертсон, Р. Клейтон та ін.

Системний аналіз рішень КСУ та ЄСПЛ дає підстави зауважити, що судові інстанції досить обережно ставляться до визначення поняття «право на життя», обмежуючись циту-

ванням положень національного законодавства та Конвенції, і дозволяє виокремити такі ознаки права на життя: невід'ємність (право на життя є природним, а тому не може бути свавільно припинене та обмежене); невідчужуваність (належить людині від народження та невідривно пов'язане із носієм); непорушність (не може бути порушене, позбавлення життя людини карається законом); пріоритетність (Конституція України проголосила життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю); загальність (право на життя належить кожній людині в рівній мірі); гарантованість державою (право людини на життя охороняється законом) [4].

Принциповим для розуміння основоположного права людини на життя є визначення моменту початку та припинення життя. ЄСПЛ сформував досить однозначну правову позицію стосовно моменту виникнення життя. Рішення у справі «Во проти Франції» варте особливої уваги, якщо врахувати, що в раніше розглянутих справах Європейська комісія незмінно приходила до висновку, що право на життя відповідно до статті 2 Конвенції не повинно розповсюджуватися на людський ембріон. В зазначеному рішенні Суд дійшов висновку, що «за обставин цієї справи життя зародка було безпосередньо пов'язане з життям матері та могло бути захищене нею, особливо враховуючи відсутність конфлікту прав матері та батька, так само як прав ненародженої дитини та її батьків, тоді як втрата зародка була викликана ненавмисною недбалістю з боку третіх осіб». Суд також зазначив: «Враховуючи, що досліджені конвенційними інститутами закони про аборти різних країн не визнають ненароджену дитину «особою», яка прямо підпадає під захист статті 2 Конвенції, Суд дійшов висновку, що, якщо у ненародженого є право на життя, це право явно обмежене інтересами його матері».

У рішеннях ЄСПЛ відсутня чітка позиція щодо моменту припинення права на життя. Національне законодавство пов'язує момент визнання особи померлою зі смертю головного мозку, що є загальноприйнятим і в юридичній доктрині [5].

Відповідно до положень ст. 2 Конвенції на державу покладено два головних обов'язки щодо захисту права на життя:

1) гарантування і забезпечення охорони та захисту права на життя – позитивні; 2) утримання від порушення права людини на життя – негативні.

Стосовно позитивних обов'язків, ЄСПЛ зазначає, що «стаття 2 Конвенції зобов'язує державу забезпечити право на життя шляхом закріплення кримінально-правових положень щодо припинення злочинів проти особистості, реалізація яких забезпечується державним апаратом, створеним з метою попередження, припинення і покарання за порушення зазначених положень».

У практиці ЄСПЛ до позитивних обов'язків віднесено і проведення ефективного розслідування (як приклад, справа «Кайя проти Туреччини» (Kaуа v. Turkey): «Обов'язок захищати життя передбачає наявність дієвої форми офіційного розслідування випадків позбавлення життя, у тому числі, внаслідок застосування сили представниками влади. ...Порушення статті 2, оскільки обов'язок захищати право на життя вимагає незалежного і всебічного розслідування в усіх випадках» [6].

Щодо самозахисту права на життя, то рішення ЄСПЛ здебільшого присвячені питанню пропорційності та адекватності застосованої сили, що спричинила заподіяння шкоди. Прикладом є Рішення у справі «Діаз Руано проти Іспанії» (Diaz Ruano v. Spain). 5. За матеріалами справи, під час проведення допиту підозрюваний відкрив вогонь по поліцейських. У відповідь офіцер поліції вистрілив у підозрюваного й застрелив його. Відповідно до Рішення дії офіцера підпадають під пункт «а» частини 2 статті 2, оскільки вони були необхідні виключно для самозахисту [7].

ЄСПЛ досить категорично висловився стосовно наявності можливості позбавлення життя за бажанням людини у розумінні статті 2 Конвенції. У справі «Претті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. UK) Суд висловився таким чином: «Змістом усіх справ, які поставали перед Судом, був обов'язок держави захищати життя. Суд переконаний, що «право на життя», гарантоване статтею 2 Конвенції, не може тлумачитися в негативному аспекті. Якщо ці аспекти визнані настільки фундаментальними для людського існування, що вони вимагають захис-

ту від втручання держави, вони можуть бути відображені в правах, гарантованих іншими статтями Конвенції чи в інших міжнародних актах з прав людини» [8].

Порушення негативного обов'язку держави за участі працівників ОВС було констатовано ЄСПЛ в одному випадку – в рішенні у справі «Михалкова та інші проти України» від 13 січня 2011 р. За обставинами цієї справи Василь Михалков помер від травми живота, заподіяної у державній установі для витверезування. У п. 31 рішення у справі «Михалкова та інші проти України» ЄСПЛ зазначає, що у ситуації, коли смерть відбулась внаслідок умисного поганого поводження, порушення Конвенції неможливо виправити лише шляхом надання компенсації потерпілій особі. Якби органи влади реагували на такі інциденти, що трапилися з вини представників держави, лише виплатою компенсації, не вживаючи водночас достатніх заходів для кримінального переслідування та покарання винних осіб, тоді в деяких випадках представники держави могли б фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем. Версія заявників була послідовною, підтверджувалася результатами судово-медичної експертизи, український уряд не надав логічної і правдоподібної версії і на основі цього ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не виконала свого негативного обов'язку [9].

Таким чином, можна стверджувати, що сучасний підхід Європейського суду з прав людини дозволяє забезпечити юридичний результат, який відповідає Європейській конвенції та міжнародному гуманітарному праву, нехай і без прямої згадки останнього.

Можна погодитися з висловленою одним з коментаторів тезою про те, що посилення на вироблені судом стандарти застосування ст. 2 Європейської конвенції дозволяють Суду доходити адекватних результатів. Варто також зазначити що, з одного боку – право на життя вимагає від держави боротися зі злочинними посяганнями, терористичними діями, в яких гинуть люди, а з іншого боку – держава встановлює можливі випадки правомірного позбавлення людини життя. Водночас, право на життя як вища цінність для будь-якої людини підля-

гає, у будь-якому випадку, першочерговому захисту з боку держави.

-
1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-вр>.
 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
 3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
 4. Вісник Конституційного Суду України №1/2015 URL: file:///C:/Users/%D0%BC%D0%82%D0%B0/Downloads/Vksu_2015_1_12.pdf
 5. Параграф 84–86 Рішення ЄСПЛ по справі «Во проти Франції» від 08.07.2004. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_074_075.pdf
 6. Kaya v. Turkey: Judgment of 19 February 1998 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58138>
 7. Diaz Ruano v. Spain: Judgment of 26 April 1994 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67132>
 8. Pretty v. The United Kingdom: Judgment of 29 April 2002 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60448>
 9. «Михалкова та інші проти України» (Заява № 10919/05) від 13 січня 2011 р. URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/986>

Н. Я. Отчак,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

М.Б. Бubenко,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКОГО АБО ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ

Відношення до тортур, а ще більше практика тортур тісно пов'язані з розвитком цивілізації, поняття цивілізованості та загальнолюдських цінностей. Світова спільнота, начебто,

досягла потрібного консенсусу в тому, що визнання невід'ємних та рівних прав усіх членів людської спільноти являється основою свободи, справедливості та загального миру.

Сучасний розвиток демократичних і правових держав напряму пов'язаний з дотриманням основоположних прав та свобод людини та виконанням державами вимог щодо не унеможливлення порушень у цій сфері.

Заборона катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, являється одним із основних прав і при цьому одночасно гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на повагу честі й гідності.

Відомо, що правове становище людини перш за все регламентується нормами національного законодавства держави, в якій вона проживає. Проте важливу роль в регулюванні прав та свобод людини відіграють міжнародні нормативно-правові акти та практика їх застосування Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Дослідження заборони катувань чи нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження чи покарання займалися такі вітчизняні вчені як: Н. М. Ахтирська, В. В. Касько, Б. А. Маланчук, П. В. Пушкар, Т. І. Фулей, Є. Б. Тітов, К. О. Трихліб, Н. Г. Шукліна та ін.

Стаття 28 Конституції України закріплює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. Це право є абсолютним, тому ніякі обставини не можуть виправдати застосування катувань.

Конституція України зазначає, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, являються частиною національного законодавства, а тому розглядаючи питання щодо заборони катувань в Україні, варто зазначити, що основними документами, стосовно заборони катувань є Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984 р.) [3], Україна до якої приєдналася

у 1987 році та Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню (1987 р.) [4], яка ратифікована Україною 21.01.1997 р.

Потрібно підкреслити, що аналогічні норми про заборону катувань, з деякими особливостями їхнього формулювання, також закріплені в ряді інших міжнародно-правових документів, наприклад, в статті 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, де передбачено, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також у ст. 5 Загальної декларації прав людини та Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1975 році.

Стаття 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод встановлює, що жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження або покарання [2]. Вказана імперативна норма охороняє одну із основних цінностей демократичного суспільства та встановлює безвиняткову заборону катувань, нелюдського чи такого, яке принижує гідність, поводження й покарання.

Враховуючи значення ст. 3 Європейської Конвенції для забезпечення нормального існування особистості та функціонування сучасного суспільства, Європейський Суд з прав людини багато разів наголошував на тому, що вказана норма охороняє одну з основоположних цінностей демократичного суспільства і вона має загальнолюдське визнання.

Слід зазначити, що ст. 3 складається із матеріальних аспектів та процесуальних аспектів, зокрема таких як зобов'язання розслідувати явні твердження (так звані *prima facie* твердження або на перший погляд достовірні твердження) щодо заподіяння катування або іншого жорсткого поводження [5, с. 51].

Порушення матеріального аспекту статті 3, як правило, проявляється у неналежному поводженні зі сторони представників держави; неналежних умови тримання під вартою; незабезпеченні своєчасної та належної медичної допомоги [6, с. 39].

В контексті визначення принципів ефективного розслідування, виходячи з практики ЄСПЛ, на особливу увагу заслуговують порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції. Їх актуальність виражається, наприклад у справі «Каверзін проти України», де ЄСПЛ у своєму рішенні відзначив, що у розслідуванні скарг на жорстоке поводження зі сторони представників влади в Україні мають місце проблеми системного характеру [7].

Позиція ЄСПЛ щодо обов'язку держави розслідувати скарги на жорстоке поводження викладена, наприклад, у рішенні за справою «А.Н. проти України»: «Коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею працівників поліції або інших представників держави, яке було таким, що порушує статтю 3 Конвенції, це положення, взяте у поєднанні із загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції, за своїм змістом вимагає проведення ефективного офіційного розслідування» [8]. Щоб таке розслідування вважалось «ефективним», в результаті воно має призвести до встановлення фактів справи та до розкриття і покарання винних осіб. Практика ЄСПЛ визначає мінімальні стандарти ефективності розслідування, які містять вимоги, що розслідування має бути незалежним, безстороннім та підконтрольним громадськості, при цьому, компетентні органи влади мають діяти зі зразковою ретельністю і оперативністю (подібне формулювання викладене у рішенні ЄСПЛ у справі «Менешева проти Росії»).

У справі *Dikme v. Turkey* (no. 20869/92, опубліковано у збірці рішень Суду – ECHR 2000-VIII) Суд додатково охарактеризував тортури як такі, які мали за мету одержання певної інформації чи зізнання особи у скоєнні злочину в контексті допиту особи (подібним чином Суд розглянув справи *Aksoy*, *Akkos* та *Salman* проти Туреччини). У справі *Dikme* Суд прийшов до висновку, що поводження із заявником фактично можна

кваліфікувати як катування, оскільки воно призвело до того, що заявник відчував страх, тривогу та безпомічність, які призвели до його приниження і таким чином мали на меті зламати його опір та волю. Суд також взяв до уваги тривалість такого поводження та його навмисне заподіяння.

У справі Рібіч проти Австрії (рішення від 04.12.1995 року) Суд прийшов до висновку, що заявник отримав тілесні ушкодження, коли перебував у поліції, тобто перебував під її контролем чи у її віданні. При цьому Уряд не надав, хоча і був зобов'язаний надати, пояснення того, яким способом заявник одержав ці тілесні ушкодження, перебуваючи під контролем поліції. Таким чином, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції [5, с. 90].

Аналізуючи зміст «заборони катувань», ЄСПЛ підкреслює, що «держава повинна забезпечити, щоб особа утримувалася під вартою в умовах, сумісних із повагою до людської гідності, щоб форми і методи реалізації такого запобіжного заходу не спричиняли їй страждань, інтенсивність яких перевищує невідворотний рівень страждань, властивий триманню під вартою, і щоб, враховуючи практичні вимоги режиму позбавлення свободи, її здоров'я та благополуччя були адекватно гарантовані («Віслогузов проти України»)). При цьому «відносно нетривалий період перебування під вартою (тут – 8 днів) сам по собі автоматично не виключає жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження згідно зі статтею 3 Конвенції».

У справі «Волошин проти України» ЄСПЛ зауважив, що уряд України зробив досить загальні заяви і не надав ЄСПЛ докладної інформації щодо умов тримання під вартою позивача. Суд також зазначив, що стрип-обшук, який може бути необхідним у деяких випадках для забезпечення безпеки в'язниці та запобігання безладів чи злочинів, повинен здійснюватись у належному порядку та бути обґрунтованим. У цій справі ЄСПЛ наголошує, що уряд не довів необхідності проводити регулярні обшуки з роздяганням двічі на добу протягом усього періоду тримання позивача під вартою, зокрема й у ті дні, коли позивач навіть не залишав приміщення і не отримував посилок ззовні.

Прикладом рішення ЄСПЛ, де було розглянуто питання щодо обов'язку держави проводити ефективне розслідування згідно зі ст. 3 ЄКПЛ, може бути справа «Джазар проти Македонії». У цій справі позивач скаржився, що зазнав жорстоких дій із боку поліції, які спричинили йому значні фізичні і психічні страждання, що можна прирівняти до катувань, нелюдського та/або принизливого поводження. Разом з тим, мало місце і процесуальне порушення ст. 3 ЄКПЛ у частині непроведення ефективного офіційного розслідування, здатного встановити і покарати винуватих осіб. ЄСПЛ зазначає, що жорстоке поводження має досягати мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію ст. 3 ЄКПЛ. Оцінка такого мінімуму відносна: вона залежить від усіх обставин конкретної справи, зокрема, від тривалості такого поводження, його фізичних і/або психічних наслідків, а іноді – від статі, віку і стану здоров'я потерпілого. Поводження вважається катуванням, якщо воно спричинило серйозні страждання, навіть якщо це не стало безпосереднім результатом довготривалого ушкодження здоров'я людини [9, с. 168].

Отже, заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання, закріплена у ст. 3 згаданої вище Конвенції, є абсолютною за своїм характером і не підлягає жодним обмеженням чи виняткам. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу державами – учасницями Конвенції – від свого зобов'язання.

Варто наголосити на зв'язку принципу поваги до людської гідності з процесуальними гарантіями, які мають бути забезпечені на досудовій стадії розслідування, недотримання яких спричинило визнання порушення права на життя і права, яке забороняє нелюдське і таке, що принижує гідність.

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-вр>. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від

04.11.1950 р. Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання від 10.12.1984 р. № 995_085. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085

3. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню від 26.11.1987 р. № 995_068. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068

4. Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини. *Судова практика*. К., «Право України», 2011. Вип. 1. С. 50–113.

5. Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини: наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, Є. О. Гладкова, Т. М. Малиновська, І. О. Святокум, О. В. Федосова. Х.: Харк. нац. ун-т. внутр. справ. 2017. 81 с.

6. Рішення ЄСПЛ «Каверзін проти України» від 15.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851

7. Рішення ЄСПЛ «А.Н. проти України» від 29.01.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a62

8. Трихліб К. О. Особливості тлумачення і застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. *Vicegrad Journal on Human Rights*. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 167–171.

О. З. Панкевич,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. Я. Лапан,

*здобувач вищої освіти освітнього
ступеня магістр
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА ЯК ПЕРША СТАДІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОЦЕСУ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Найбільше значення для оцінки парламентської компетенції та діяльності мають характеристики, що належать до законодавчого процесу [1, с. 165].

За загальним визнанням, першою стадією парламентського законодавчого процесу є законодавча ініціатива.

Як вказував В. М. Гессен, «під законодавчою ініціативою в сучасній теорії державного права розуміється те, що певним особам і установам надається право внесення до законодавчих зборів певних законопроектів, право, якому відповідає обов'язок законодавчих зборів внесення законопроекту розглянути і висловити щодо нього свою думку, або прийняти його, або відхилити його» [8, с. 69].

Основними формами законодавчої ініціативи є законопроект і законодавча пропозиція.

У низці європейських держав, зокрема, в Франції, Австрії та Швеції, право внесення своїх законодавчих ініціатив у формі законодавчих пропозицій мають тільки депутати.

Це пов'язано, в першу чергу, зі складністю підготовки правильно складеного і оформленого законопроекту, що вимагає не тільки знання чинного законодавства, а й досконалого володіння правилами юридичної техніки.

У Сполученому Королівстві, як і в Україні, всі суб'єкти права законодавчої ініціативи зобов'язані вносити в парламент вже готові законопроекти. Але принциповим моментом, детермінованим принциповими відмінностями у формах державного правління, є те, що перелік суб'єктів законодавчої ініціативи у Великобританії значно вужчий, ніж в Україні.

У Сполученому Королівстві право законодавчої ініціативи належить тільки членам обох палат Парламенту. Наголосимо, що міністр, котрий вносить законопроект, виступає в цьому випадку як *член Палати громад*, а не як представник виконавчої гілки влади.

Урядовий білл вноситься відповідно до постійного правила № 57 міністром, котрий відповідає за його розробку і подальшу долю в Парламенті. Подібне внесення передбачає тільки направлення відповідного письмового повідомлення.

День внесення повинен бути обов'язково узгоджений з Комітетом із урядових справ і законодавства. Своє право законодавчої ініціативи використовують також рядові члени

британського Парламенту, тобто особи, які не займають постів в Уряді.

Законодавча практика зарубіжних парламентів демонструє, що найчастіше законопроекти депутатів, що не відносяться до правлячої партії, – це засіб боротьби опозиції з урядом, своєрідна спроба дискредитувати уряд і парламентську більшість, а також засіб впливу на уряд з метою зміни політичної лінії.

Переважаю Уряд не підтримує більшість біллів рядових парламентарів. Якщо виявиться, що білл рядового члена схвалюється більшістю членів партії Уряду, останній може надати даному законопроекту допомогу, внівши в нього необхідні поправки.

На практиці мають місце випадки, коли міністерство планує внести до Парламенту конкретний законопроект, але з певних причин не може включити його в урядову законодавчу програму (наприклад, це міністерство вже внесло кілька біллів на поточній сесії).

Тоді урядовий «батіг» може запропонувати пересічному члену Парламенту внести від свого імені законопроект міністерства, обіцяючи при цьому надавати технічну та правову допомогу на всіх стадіях законодавчого процесу.

В Україні суб'єкт законодавчої ініціативи може на свій розсуд в будь-який час скористатися своїм правом. До того ж, незалежно від автора, проект закону вноситься за загальною процедурою і проходить аналогічні стадії.

Зовсім інакше йде справа в Парламенті Сполученого Королівства, де рядові члени Парламенту істотно обмежені в своєму праві законодавчої ініціативи.

По-перше, для них встановлено особливий порядок внесення білля, істотно відмінний від процедури внесення урядового законопроекту.

По-друге, парламентський час, виділений для розгляду біллів рядових членів Парламенту, значно менше того, що відводиться для вивчення урядових законопроектів.

Як відомо, існують декілька способів ініціювання білля рядовим членом палати.

Перший – внесення законопроектів за жеребом. На початку кожної сесії більшість рядових парламентарів вносять свої прізвища в певний законодавчий список і отримують відповідно до нього відповідний номер, який і бере участь в жеребкуванні. У призначений день в одному із залів комітетів із чорної шкіряної коробки дістають двадцять карток з номерами.

Двадцять щасливих депутатів, чиї номери згідно зі списком збігаються з числами, обраними в порядку жеребкування, отримують право внести білль в одне з тринадцяти п'ятничних засідань, відведених для розгляду подібних законопроектів.

По-друге, для внесення своєї ініціативи в Парламент рядові члени користуються «правилом десяти хвилин». Після подачі відповідної заяви будь-який депутат може внести білль в спеціально відведену для цих цілей двадцятихвилинну перерву після парламентського години кожного вівторка або середи по закінченню перших шести тижнів після початку сесії. Тривалість виступу члена Парламенту, котрий обґрунтовує цілі свого білля, не може перевищувати десяти хвилин, що і дало власне назву самому правилу [2, с. 68].

Законопроекти, внесені за правилом десяти хвилин, мають важливу перевагу: на відміну від біллів, ініційованих за жеребом, вони вносяться під час телевізійного прайм-тайму, що посилює увагу до них преси.

Важливо наголосити у контексті теми нашого виступу, що з 1797 року в залежності від свого характеру білли поділяються на *публічні* та *приватні* (в епоху середньовіччя судді поділяли їх відповідно на загальні й спеціальні).

Дія публічного акта, яким стає публічний білль після свого прийняття, поширюється на всю територію держави, він підлягає виконанню всіма громадянами країни. Приватний акт регулює права і обов'язки конкретної організації, групи осіб або становища на певній території. Більшість проектів приватних актів висуваються великими корпораціями або муніципалітетами з метою їх наділення спеціальними повноваженнями.

У теперішній час приватне законодавство становить лише малу частину актів, що видаються Парламентом Великобританії кожну сесію. Розгляд подібних законопроектів займає всього лише три відсотка парламентського часу.

Парламентські процедури, пов'язані з приватними законопроектами, відрізняються від механізму розгляду публічних. Приватні законопроекти готуються не членами Палати громад або лордами, а фізичною або юридичною особою, так званим «промоутером». Від імені промоутера у законодавчому процесі беруть участь професійні юристи, які виступають в якості парламентських агентів.

Після встановлення прийнятності внесених приватних законопроектів, вони проходять такі ж стадії законодавчого процесу, що і публічні біллі, але за процедурою особливих правил. Всі подані в парламент приватні законопроекти поділяються на дві категорії:

1. Біллі, котрі не є предметом оскарження. Вони розглядаються парламентом за спрощеною законодавчою процедурою. Зокрема, під час першого читання здійснюється офіційне подання білля палаті, а друге читання служить для обговорення палатою його принципів і концептуальних засад. Проте найбільш значущою стадією вважається розгляд законопроекту в спеціальному комітеті палати, основною метою якого є обґрунтування заявниками необхідності прийняття внесеного ними приватного законопроекту.

2. Біллі, щодо яких до парламенту були внесені заперечення та застереження у формі петицій. Стадійне і процесуальне проходження цих приватних законопроектів є значно обтяжливим для осіб, що їх ініціювали. Обговорення біллів у першому і другому читаннях, на відміну від біллів першої категорії, здійснюється за обов'язкової участі опонентів внесених біллів і займає більше часу. Головним етапом їх розгляду є обговорення біллів у комітеті палати з окремих законопроектів, яке британські юристи іноді називають «квазісудовим». Це обумовлено тим, що його засідання нагадують розгляд справи під час судового процесу, в рамках якого сторони деба-

тують, наводячи аргументи та докази на захист своєї позиції [3, с. 118–119].

1. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 260 с.

2. Бруслик О. Ю. Акти про Парламент 1911 та 1949 років: їх значення та вплив на конституційно-правовий статус Парламенту Великобританії. *Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту*. Сер.: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 1. С. 68–72.

3. Private Bills. Legislation Series. Revised October 2008. House of Commons Information Office. London, 2008.

Я. П. Павлович-Сенета,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

І. І. Турик,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Питання адміністративної відповідальності юридичних осіб завжди були актуальними та вагомими для адміністративно-правової науки. Юридичні особи, виступаючи суб'єктами адміністративних правовідносин, можуть бути суб'єктами адміністративного правопорушення, а отже, нести адміністративну відповідальність.

Ця тема є актуальною та важливою, адже аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що сьогодні інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб перебуває в процесі становлення. Він ще остаточно не сформувався

і містить багато суперечностей і прогалин, однак заперечувати його існування не має жодних підстав.

Значний внесок у розвиток основ інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб зробили: В. К. Колпаков, М. В. Костів, С. І. Саєнко, П. С. Лютіков, О. Л. Жильцов, О. Т. Зима та багато інших науковців.

Метою дослідження є аналіз основних підходів до питань адміністративної відповідальності юридичних осіб, які існують в адміністративно-правовій доктрині, необхідність аргументувати фіксацію даного інституту в чинному законодавстві України.

КпАП України – не єдиний нормативний акт, що регулює адміністративну відповідальність. Так, джерелом адміністративної відповідальності є зокрема, Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, закони України «Про рекламу», «Про відповідальність підприємств, установ та організацій за порушення законодавства про ветеринарну медицину», «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», «Про ліцензування видів господарської діяльності» та інші, що передбачають можливість застосування до юридичних осіб попередження, штрафу, конфіскації, позбавлення ліцензії, скасування державної реєстрації, що однозначно є адміністративними стягненнями [2, с. 35].

С. І. Саєнко стверджує, що юридична особа як суб'єкт адміністративних правовідносин – колективний суб'єкт права, котрий на підставі своєї правосуб'єктності у конкретних адміністративних правовідносинах реалізовує свої суб'єктивні юридичні права та виконує обов'язки, а також несе відповідальність за вчинені адміністративні правопорушення [1, с. 13].

В. В. Галуцько класифікує юридичних осіб на колективні суб'єкти, яких трактує як приватні юридичні особи та публічні юридичні особи, відносячи до останніх органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян [3, с. 89].

На думку О. Т. Зима, юридична особа є суб'єктом правової поведінки, може вчиняти правопорушення, а отже має нести юридичну, у тому числі, адміністративну відповідальність. Незважаючи на те, що для вітчизняного правозастосування характерним є притягнення юридичної особи до цивільно-правової відповідальності, адміністративна відповідальність юридичних осіб отримала відновлення після проголошення Україною незалежності та переходу до ринкових відносин (ринкової економіки).

Необхідність існування адміністративної відповідальності юридичних осіб зумовлена тим, що останні є не лише учасниками суспільних та правових відносин. Вони також виступають одним з об'єктів державного управління. Таким чином, органи державної виконавчої влади, здійснюючи державне управління мають вчиняти на них певний вплив, застосовувати відповідні управлінські (регулятивні) методи. За однією з поширених класифікацій ці методи поділено на переконання і примус, одним з видів якого є адміністративна відповідальність. Аргументуючи свою позицію О. Т. Зима, виділяє його ознаки:

- специфічний (не спеціальний) суб'єкт відповідальності;
- правову поведінку суб'єкта, яка реалізується в діяльності фізичних осіб, що складають соціальний субстрат юридичної особи, внаслідок чого вина юридичної особи серйозно відрізняється від вини особи фізичної;
- стягнення, яке застосовується до правопорушника, тягне негативні наслідки не лише відносно порушника (юридичної особи), а й пов'язаним з нею фізичним особам;
- виділення адміністративної відповідальності юридичних осіб в окремий вид, розмежування процедури притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, а також встановлення системи стягнень, що можуть застосовуватись до юридичних осіб [4, с. 9–10].

Одночасно варто проаналізувати систему стягнень, що застосовуються до юридичних осіб. С. І. Саєнко, досліджуючи різні наукові підходи щодо систем стягнень зазначив, що для ефективного функціонування адміністративної відповідаль-

ності юридичних осіб цілком достатньо шести видів стягнень, які мають бути розділені на основні і додаткові. До їх числа слід віднести попередження, штраф, конфіскацію предметів, що безпосередньо пов'язані із вчиненням проступку, анулювання дозволу чи ліцензії, зупинення певного виду діяльності, припинення юридичної особи (примусовий поділ (реорганізація) або ліквідація). Складаючи цілісну систему, ці стягнення мають бути поділені на основні та додаткові: основними стягненнями доцільно визнати попередження, штраф, зупинення діяльності юридичної особи (певного виду діяльності), анулювання дозволу (ліцензії), припинення юридичної особи, додатковим – конфіскація, що своєю чергою може виступати, як основним, так і додатковим стягненням [4, с. 13].

Варто зазначити, що окремі науковці заперечують існування інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб. Наприклад, О.Гетманець взагалі не допускає можливості існування зазначеного виду відповідальності для юридичних осіб, посилаючись на те, що в чинному КУАП юридична особа не фігурує в якості суб'єкта адміністративного правопорушення [5, с. 639].

Отже, проведене дослідження та аналіз класифікаційних та правосуб'єктних ознак юридичних осіб вказує на те, що юридичні особи є реальними суб'єктами адміністративного правопорушення, а статистика підтверджує факт застосування до них заходів адміністративної відповідальності. Таким чином, існує необхідність ухвалення Кодексу про адміністративні проступки, проект якого давно розроблено й подано на розгляд Верховної Ради України. Проведення систематизації, зокрема, кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність юридичних осіб, дозволить ефективніше застосовувати відповідні правові норми, що є передумовою зміцнення законності в сфері діяльності юридичних осіб, як приватного, так і публічного права.

1. Саенко С. І. Адміністративна відповідальність юридичних осіб за правопорушення в сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2007. 238 с.

2. Комзюк А. Т., Липій Є. А. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: деякі проблеми правового регулювання. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 34–38.

3. Адміністративне право України: навч. посібник / за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. I: Загальне адміністративне право. 320 с.

4. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. юрид. акад. Укр. ім. Я. Мудрого. Х., 2001. 19 с.

5. Лютіков П. С. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: теоретико-правовий аналіз. *Форум права*. 2013. № 1. С. 635–641.

Я. П. Павлович-Сенета,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Х. В. Петрик,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Наприкінці 2017 року набули чинності зміни до процесуального законодавства України, серед яких найбільш інноваційною стало запровадження процедури врегулювання спору за участю судді. В Україні це нововведення наразі перебуває на етапі свого формування та безпосереднього розвитку в практичній площині.

Важливість запровадження цього інституту полягає у наявності альтернативи у сторін щодо можливостей вирішення сторонами свого конфлікту, тобто застосування певних примирних процедур. Актуальність цього питання обумовлене тим, що врегулювання спору за участю судді дозволяє сторонам віднайти взаєморозуміння, зняти зайву емоційну напругу та

налагодити взаємодію з метою прийняття найбільш взаємовигідного, а не компромісного рішення.

Цей новий для адміністративної юстиції інститут досліджували такі правознавці як: Н. Коваленко, Л. Романадзе, М. Смокович, М. Гімон, Т. Анцупова та інші.

Відповідно до статті 184 КАСУ, врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Згідно зі статтею 180 цього кодексу в підготовчому засіданні суд зобов'язаний з'ясувати, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, а також за наявності згоди сторін встановити строки та порядок такого врегулювання спору. Крім того, сторони, які мають бажання скористатися цією процедурою, можуть самостійно подати відповідне клопотання, не очікуючи ініціативи від суду. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, у якій він має також вирішити питання про зупинення провадження в справі.

Відповідно до КАСУ процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів із дня постановлення ухвали про її проведення. Крім того, строк проведення такої процедури продовженню не підлягає. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Законодавство надає право сторонам адміністративного процесу брати участь у таких нарадах в режимі відео конференції, але за загальним правилом спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їхніх представників та судді [1].

Н. Коваленко зазначає, що у межах процедури врегулювання спору за участі судді, переговори відбуваються без звичного судового формалізму, а суддя виконує роль посередника між сторонами, який допомагає їм у вирішенні спору. Його головне завдання полягає в тому, щоб створити атмосферу довіри на цій стадії звернення до суду та встановити взаємозв'язок між сторонами та їхніми адвокатами задля розв'язання конфлікту [2]. Крім того, вчена висловлює сумніви щодо мож-

ливості протягом 30 днів врегулювати спір, адже при завантаженості суддів такий строк доцільно було б продовжити хоча б до 60 днів.

У процесі врегулювання спору за участю судді результатом здійсненого альтернативного процесу вбачається усвідомлення кожною стороною вирішення правового конфлікту справедливості прийнятого рішення, що поступово, однак істотно впливатиме на розвиток культури злагоди в суспільстві, на протипагу культурі претензій, позовів і звинувачень [2].

Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду М. Смокович під час другого круглого столу «Медіація та адміністративний суд: дискусійні аспекти» звернув увагу на те, що в адміністративному процесі запроваджено інститут мирного врегулювання конфлікту за участю судді, але сьогодні ще не створені умови для його практичного застосування. Голова КАС ВС наголосив, що такі поняття, як «медіація» і «мирне врегулювання спору за участю судді», для кращого розуміння потребують теоретичного обґрунтування з боку науковців. Крім того, у нинішніх засадах автоматизованого розподілу справ немає положень про те, яким чином розподілятиметься заява щодо примирення сторін за участю судді. Також мають бути підготовлені судді-медіатори, які розглядатимуть такі заяви [3].

Секретар судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду М. Гімон, своєю чергою, повідомив, що на розгляді суддів очолюваної ним судової палати є декілька справ, у яких зупинено провадження для надання можливості сторонам досягти примирення. Проте, цей процес відбувається без участі судді, зокрема, через те, що нині не вистачає певного нормативного підґрунтя для здійснення цього процесу [4].

Європейська комісія з ефективності правосуддя відзначає такі перешкоди для розвитку альтернативних процедур врегулювання спорів:

- неусвідомлення потенційної корисності й ефективності альтернативного розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами;

- недовіра судів до розвитку позасудових альтернатив судовому вирішенню спорів в адміністративній площині;
- відсутність поінформованості щодо різних альтернативних методів розв'язання спорів у цій конкретній сфері;
- відсутність спеціально підготовлених нейтральних посередників;
- невеликий обсяг наукових досліджень альтернатив вирішенню адміністративних спорів у судовому порядку [4].

Суддя судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду Т. Анцупова відзначила, що судді зацікавлені у розвитку позасудових (альтернативних) механізмів вирішення спорів, які відрізняються високим ступенем психологічного комфорту, компромісів та взаємних поступок між сторонами спору. Розгляд справи в суді та прийняття судового рішення має бути останнім у списку способів вирішення спору. Суд потребує розвитку процесуальних традицій – розгляд справи по суті в суді має відбуватись тільки тоді, коли сторони відмовилися від вирішення спору шляхом примирення. Цьому, зокрема, має сприяти процедура, запроваджена новим КАС України – врегулювання спору за участю судді [5].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що процедура врегулювання спору за участю судді може стати дієвим та ефективним механізмом, який зменшить навантаження у судах, надасть змогу сторонам зберегти грошові кошти, власний час, який є безцінним, нерви та ділові стосунки. Водночас для деяких суддів здійснення цієї процедури може стати справжнім викликом у зв'язку з необхідністю відходження від звичних процедур та манери ведення процесу.

1. Коваленко Н. Врегулювання спору за участі судді. Особливості та перспективи процесу. *Юридичний вісник України*. 21.03.2018. С. 3.

2. Романадзе Л. Ж. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. URL: <http://mediation.ua/wpcontent/uploads/2017/05/Stattya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protsesiv-2.pdf>

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

4. Медіація в адмінпроцесі: так чи ні? Матеріали круглого столу з питань медіації в адміністративному судочинстві за участю суддів Верховного Суду України та експертів галузі (м. Київ, 22 жовтня 2018 р.). URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/181295_medatsya-v-admnprotses-tak-chi-n

5. Врегулювання спору за участю судді: які проблеми показала практика. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/141171-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-yaki-problemi-pokazala-praktika>

Я. П. Павлович-Сенета,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

А. М. Фагат,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Питання дослідження адміністративного договору набуло своєї особливої актуальності після прийняття 2005 року Кодексу адміністративного судочинства і видається важливим і сьогодні, з огляду на посилення тенденцій до демократизації у сфері публічного адміністрування.

Метою нашого дослідження є висвітлення поняття «адміністративного договору», його характерних ознак, а також класифікація цього виду публічно-правових угод.

Окремим аспектам адміністративного договору приділяли увагу в своїх наукових працях такі вчені, як В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, В. Гаращук, Л. Коваль, В. Колпаков, Р. Куйбіда, О. Синьов, М. Смокович, В. Стефанюк та інші вітчизняні й зарубіжні дослідники.

Категорія адміністративного договору протягом останніх двох десятиліть вважається перспективним напрямком розвитку правового регулювання публічного адміністрування. Дійсно, як науковці, так і законодавець відійшли від переконання, що ефективну систему управління в державі можливо побудувати лише на засадах владних розпоряджень та примусу. Зі зростанням усвідомлення суб'єктами права власних прав і свобод все більшого значення набувають договірні форми відносин та економічне стимулювання зацікавленості суб'єктів у належній поведінці [1, с. 150].

Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) на законодавчому рівні запроваджено поняття «адміністративний договір». Так, стаття 4 КАС України визначає, що адміністративний договір – спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону:

а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;

б) для делегування публічно-владних управлінських функцій;

в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;

г) замість видання індивідуального акта;

г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [2].

Законодавче визначення адміністративного договору (угоди) дає підстави сформулювати такі його ознаки:

1) одним із учасників адміністративного договору обов'язково є суб'єкт владних повноважень;

2) змістом адміністративного договору є права та обов'язки його учасників у публічній правовій сфері;

3) укладається на підставі закону, тобто право суб'єкта владних повноважень укласти адміністративний договір має бути передбачене саме законом, а не підзаконними актами;

4) реалізується, як правило, на нормах адміністративного права;

5) викликає безпосереднє настання юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни й припинення правовідносин (меморандум про співпрацю), виникнення зміни, припинення прав і обов'язків його учасників (договори про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків) у публічній сфері;

6) метою адміністративного договору є задоволення публічних інтересів;

7) адміністративний договір оформлює ті суспільні відносини, які входять до предмета адміністративного права [3, с. 166].

Враховуючи те, що органи публічної адміністрації можуть діяти як у публічній правовій, так і у приватній правовій сферах, важливим та необхідним є відмежування адміністративних договорів від приватно-правового (цивільного, господарського) договору.

Негативно відмежовує адміністративний від приватно – правового договору Р.Мельник, який вважає, що: 1) суб'єктний склад учасників договірних відносин не є тією ознакою, за допомогою якої можна однозначно визначитися з правовою природою договору («наявність відносин влади і підпорядкування між учасниками договору»); 2) не є визначальним для встановлення юридичної природи і те, що через договір виконується публічне завдання (задовольняється публічний інтерес), адже суб'єкт публічної адміністрації може досягати публічних цілей також через укладання приватноправового договору [3, с. 167].

Позитивно про адміністративний договір потрібно вести мову в тих випадках, коли: 1) він спрямований на реалізацію норм адміністративного права та відповідно виникнення (зміну, припинення) адміністративно-правових відносин; закріплені в ньому зобов'язання чи розпорядження, які реалізуються в його межах, мають адміністративно-правовий характер; 2) він спрямовується на реалізацію адміністративно-правової норми, що містить зобов'язання видати адміністративний акт або вчинити іншу адміністративну дію; 3) має своєю основою

закріплені нормами адміністративного права обов'язки або права приватної особи; 4) його укладення є не тільки (а інколи й не стільки) правом, скільки обов'язком відповідних суб'єктів адміністративного права; 5) суб'єкт владних повноважень у договорі реалізує повноваження, надані для здійснення публічної управлінської діяльності [3, с. 167].

Суб'єкти публічної адміністрації у процесі свого функціонування укладають різноманітні адміністративні договори, які можуть зводитись до кількох груп. Класифікація адміністративних договорів допомагає краще зрозуміти їх суть, а також має значення для практики оскарження договорів у судовому порядку.

Адміністративні договори можуть поділятися на:

- координаційні договори – укладаються між суб'єктами права, які знаходяться на однаковому юридичному рівні у ієрархії публічного адміністрування, або тими, що перебувають у рівному становищі.

- субординаційні договори – укладаються між суб'єктами права, які знаходяться у відносинах влади-підпорядкування, наприклад між органом місцевого самоврядування та приватною особою.

- мирові угоди – укладаються між суб'єктами права з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і стосуються прав та обов'язків сторін.

- договори обміну зобов'язаннями, відповідно до яких суб'єкти права беруть на себе зустрічні зобов'язання, які об'єднуються у таких договорах з певною метою та слугують реалізації функцій суб'єкта публічної адміністрації щодо вирішення публічних завдань.

- договори про кооперацію – укладаються між суб'єктами права з метою участі приватних осіб у реалізації публічних функцій (завдань) [4, с. 294].

Особливість адміністративних договорів полягає і в тому, що вони є договорами організаційного характеру, як і сама діяльність виконавчої влади. Для сторін адміністративного договору свобода вступати чи не вступати в договірні відносини не має характеру абсолютного принципу, що властиво при-

ватному праву. Укладення адміністративного договору з боку державного органу є одночасно правом і обов'язком (предметна компетенція). Можливість на власний розсуд під час укладення адміністративних договорів обирати певний варіант поведінки є обмеженішою, ніж при укладенні цивільних чи трудових договорів. Це обумовлено імперативним характером адміністративно-правових норм. Правом контролювати виконання адміністративних договорів наділено органи виконавчої влади. Спірні питання, пов'язані з укладенням і виконанням адміністративних договорів, вирішують у адміністративному порядку або шляхом розгляду в судах загальної юрисдикції. Для адміністративних договорів, як правило, передбачено письмову форму [4, с. 301].

Підбиваючи підсумки, адміністративний договір – угода двох чи більше суб'єктів адміністративного права, один із яких завжди є суб'єктом виконавчої влади, з приводу якого виникають, змінюються або припиняються права й обов'язки сторін. Він є різновидом публічно – правового договору, за допомогою якого державна адміністрація здійснює управлінські функції.

У системі державного управління адміністративний договір застосовують у господарській, соціальній, духовній і адміністративно-політичній сферах діяльності держави. Це означає, що органи державного управління можуть здійснювати свої повноваження не тільки виданням актів управління, а й укладанням адміністративних договорів.

Адміністративний договір, базується здебільшого на адміністративно-правових нормах, однак, деякі з них мають комплексний характер і регулюються нормами кількох галузей права: цивільного, фінансового, екологічного, трудового.

1. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богуцький В. В. Адміністративне право: підручник. Х., 2010. 624 с.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: станом на 6 липня 2005 р. *Верховна Рада України*. 446 ст.

3. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. Адміністративне право: підручник. Херсон, 2018. 446 с.

4. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посібник. К., 2014. 376 с.

Н. М. Парасюк,
*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ

Конституція України передбачає абсолютну заборону щодо використання примусової праці (частина 3 статті 43). Значно швидше заборона примусової праці була визнана порушенням прав людини міжнародним співтовариством, що було передбачено у статті 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Конвенції МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю (1930 р.), Конвенції МОП № 105 про скасування примусової праці (1957 р.). За конвенційною нормою, примусовою працею визнається будь-яка робота чи служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг (пункт 1 статті 2 Конвенції МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю) [1]. Таким чином примусова праця є грубим порушенням та обмеженням прав та свобод людини. У частині 2 статті 2 Конвенції МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю визначено декілька видів робіт, виконання яких не охоплюється терміном примусова чи обов'язкова праця.

Зважаючи на важке становище громадян України на окупованих територіях, сьогодні особливо активізується необхідність звернутися до оцінки ефективності механізму захисту конституційного права на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, а також права на належні, безпечні

і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Важливим механізмом реалізації цієї конституційної норми є застосування кримінальної відповідальності за порушення конституційних прав людини як один із найсуворіших заходів державного примусу. Конвенція МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю визначає, що незаконний примус до праці має підлягати покаранню як кримінальний злочин і кожна держава-учасниця, яка ратифікувала відповідну Конвенцію, повинна забезпечити реально адекватний характер покарання і його суворе виконання.

У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) можна виділити принаймні три норми, які передбачені статтями 149, 150 та 173, що регламентують кримінально-правову охорону людини від трудової експлуатації. Важливо є те, щоб конституційні заборони неухильно підкріплювалися суворим державним примусом щодо перетерпіння обмеження прав і свобод особи, яка нехтує Основним Законом.

Вказані вище кримінально-правові норми не можуть повною мірою задовольнити потреби у необхідності забезпечення охороною конституційних гарантій. Стаття 149 КК України передбачає відповідальність за торгівлю людьми. Об'єктивна сторона цього складу злочину передбачає торгівлю людиною, вербування, переміщення, переховування, передачу людини з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину є мета експлуатації людини. Тобто щодо кожного із цих злочинних діянь слід довести їх вчинення із спеціальною метою. Однак, зауважу, що поза сферою кримінального закону залишаються діяння тих осіб, які саме примусово експлуатують працю людини. Про це вже мова велася у попередній науковій розвідці [2, с. 403].

Об'єктивна сторона експлуатації дітей (ст. 150 КК України) полягає у використанні їх праці всупереч встановленим

вимогам законодавства про працю, з метою отримання прибутку. У статті не конкретизовано спосіб такої експлуатації, тому можна констатувати, що примусові способи експлуатації також мають бути кваліфіковані за цією статтею.

Грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК України) передбачає незаконне використання праці людини, з якою попередньо укладена угода, шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою. Аналізуючи трудову експлуатацію в рамках статті 173 КК України А.М. Орлеан, приходить до висновку, що «об'єктивною є необхідність створення принципово нової кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність не лише за примушування до виконання роботи, що виходить за межі наявної трудової угоди, а й за будь-яке використання праці людини внаслідок незаконного впливу на неї, та була би позбавлена інших, притаманних статті 173 КК України недоліків [3, с. 95].

Тому, приходжу до висновку, що в Україні не створено ефективний механізм неухильного дотримання конституційної заборони щодо заборони використання примусової праці. З огляду на це пропоную криміналізувати «Використання примусової праці» та включити статтю під номером 149-1 у розділ III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи».

Об'єктивна сторона запропонованого складу злочину включатиме примушування до виконання роботи під загрозою застосування насильства, якщо особа з незалежних від неї причини не може відмовитися від виконання роботи чи надання послуг. Другою формою об'єктивної сторони «Використання примусової праці» має стати присвоєння результатів праці. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цієї форми є завідома обізнаність із підневільним станом потерпілої особи.

Пропонується також диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення цього злочину щодо неповнолітнього, кількох осіб, або повторно, або у співучасті, або службовою особою з використанням службового становища або у поєд-

нанні із насильством що не є/є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Отож, важливим завданням національного законодавства є використання усіх можливих правових засобів та норм міжнародного співтовариства, спрямованих на протидію використанню примусової праці.

1. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 09.06.2019).

2. Парасюк Н. М. Ревізія змісту кримінально-правової норми про торгівлю людьми на предмет її ефективності. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: тези доповідей регіональної наук.-практ. конф. (14 грудня 2018 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 400–404.

3. Орлеан А. М. Кримінальна відповідальність за трудову експлуатацію в рамках статті 173 КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 5. Т. 2. С. 94–96.

А. В. Перепелиця,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу кадрового забезпечення
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДЖЕРЕЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кожна галузь права має свої джерела. Це стосується і конституційного права.

Джерела конституційного права є однією з основних категорій цієї галузі права. Розуміння поняття «джерело конституційного права» сформувалося історично під впливом положень загальної теорії права, юридичної практики застосування цього терміна.

У національній теорії права сформувалася точка зору, що під джерелом права прийнято розуміти офіційно-доку-

ментальні форми вираження і закріплення норм права, що йдуть від держави чи визнані нею і мають юридичне загальнообов'язкове значення.

Основними видами джерел конституційного права в світі є нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, а інколи міжнародні і внутрішньодержавні договори. У свою чергу, нормативно-правові акти конституційного права поділяються на закони, нормативні акти виконавчої влади, нормативні акти органів конституційного контролю (нагляду), парламентські регламенти, акти органів місцевого самоврядування.

Джерела конституційного права поряд із загальними, видовими ознаками джерела права (видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості; мають відповідати нормативним положенням актів, що видані вищестоящими суб'єктами правотворчості; нормативний акт набуває загальнообов'язкової сили, передумовою чого є, як правило, його оприлюднення чи інше передбачене законодавством доведення до відома виконавців) наділені спеціальними юридичними ознаками. Спеціальні ознаки дають можливість відмежовувати джерела конституційного права від інших галузевих джерел права. Ці ознаки вказують на особливість джерел конституційного права за суттю, змістом, формою і суб'єктами правотворчості.

За своєю сутністю джерела конституційного права об'єктивно відображають волю Українського народу як на загальнодержавному, так і на локальному рівні та політику держави і безпосередньо виражають зміст владних відносин у суспільстві і державі.

За змістом джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин і є основою для формування інших галузевих джерел права.

За формою об'єктивації джерела конституційного права є зовнішньою формою вираження, проявом буття об'єктивно існуючих конституційно-правових норм (Конституція, закони

України, Регламент Верховної Ради України, висновки і рішення Конституційного Суду України тощо).

За суб'єктами правотворчості джерела конституційного права можуть об'єктивуватися у конституційно-правових нормах, встановлених чи санкціонованих виключно суб'єктами конституційної правотворчості Українським народом, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування.

Отже, джерело конституційного права – це зовнішня об'єктивація волі Українського народу і політики Української держави, що передбачає надання їм чи визнання за ними певної юридичної сили у визначеній формі, тобто джерела конституційного права є нормативно-правовими актами волевиявлення народу або держави, що мають юридичну силу.

За змістом, тобто юридичною силою, джерела конституційного права поділяються на конституційні, законодавчі, підзаконні та локальні джерела. Підзаконні джерела конституційного права не можуть суперечити конституційним і законодавчим, а локальні джерела не можуть суперечити конституційним, законодавчим і підзаконним джерелам, тобто джерела конституційного права за змістом являють собою певну ієрархію.

Пріоритетним є, звичайно, конституційні джерела, адже конституція має найвищу юридичну силу. Конституція України – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту, гарантування. Конституція України як головне, системоутворююче джерело конституційного права України має ряд характерних ознак.

По-перше, Конституція за своєю сутністю є Основним Законом, що виражає волю Українського народу і політику держави; по-друге, за змістом Конституція має найвищу юридичну силу; по-третє, норми Конституції є нормами прямої дії; по-четверте, Конституція приймається і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Спеціальна процедура передбачена і щодо внесення змін і доповнень до Основного Закону.

По-п'яте, чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового захисту, гарантування Конституції.

Законодавчі джерела конституційного права України виражають волю Українського народу і політику, волю держави, мають вищу юридичну силу і виключне коло суб'єктів правотворчості, якими є Український народ і Верховна Рада України. Це нормативно-правові акти, що приймаються за особливою процедурою, мають вищу юридичну силу щодо інших джерел конституційного права, за винятком Конституції та актів всеукраїнського референдуму, і регулюють найбільш важливі комплекси суспільних відносин у сфері конституційного права.

Закони різняться за своєю сутністю і змістом. У теорії конституційного права прийнято виділяти конституційні закони, органічні закони, звичайні закони та інші особливі різновиди законів. Щодо правової природи конституційних законів, то ця проблема широко дискутувалася у радянській державно-правовій науці, але на нормативному рівні вона не знайшла свого вирішення.

Підзаконні джерела конституційного права України – це нормативно-правові акти, що виражають волю Українського народу та політику держави, не суперечать Конституції України та законом України і розвивають їх положення. Це постанови та інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України та нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади; рішення Центральної виборчої комісії і територіальних виборчих комісій; акти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; рішення та висновки Конституційного Суду України; нормативно-правові акти колишніх СРСР і УРСР.

До локальних джерел конституційного права України належать, зокрема, нормативно-правові акти Автономної Республіки Крим і нормативно-правові акти інших суб'єктів місцевого самоврядування.

О. І. Петелька,
*студент освітньо-кваліфікаційного
рівня «магістр» МАУП
(ПрАТ «ВНЗ» «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ У ВЗАЄМВІДНОСИНАХ З ДЕРЖАВОЮ

Діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, але й від самого громадянського суспільства. Адвокатура може стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства. Саме адвокатуру можна визнати історично сформованим інститутом, що забезпечує гармонійне формування таких феноменів як правова держава і громадянське суспільство. Перспективи розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні пов'язані у тому числі, і з перспективами розвитку адвокатури [1, с. 25].

Адвокатурі необхідно вийти за рамки традиційного, усталеного виду діяльності (юридична допомога) та своїх корпоративних інтересів і, реалізуючи своє призначення, виконувати інші суспільно значущі публічні функції – захист прав суспільства в особі необмеженого кола людей, а також виховну, просвітницьку, медіативну, контрольну та ін. Ефективне здійснення адвокатурою місії професійного контролю в правотворчій діяльності неможливе, зокрема, без обов'язку законодавця направляти на адвокатську експертизу проекти законів, що стосуються діяльності адвокатури. Адвокатура повинна мати право законодавчої ініціативи з питань, що стосуються її діяльності. Всі проекти законів щодо адвокатури та адвокатської діяльності перед їх прийняттям законодавчим органом, повинні надаватися Раді адвокатів України з метою отримання висновків на них. У разі непогодження адвокатської спільноти з запропонованими проектами законів або змінами та доповненнями до чинного законодавства, необхідно враховувати

зауваження та аргументи адвокатів до тих пір, доки не буде досягнуте їх взаємне погодження [2, с. 243].

Адвокатура на законодавчому рівні повинна визначатися як спеціально уповноважений Конституцією недержавний самоврядний правозахисний інститут, невід’ємна частина механізму відправлення правосуддя, який взаємодіє з державою та інститутом громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя та виконує суспільно значущі публічно-правові функції – захист прав суспільства в особі необмеженого кола людей, а також виховну, просвітницьку, медіативну та ін.

Адвокатура є невід’ємною частиною державного механізму відправлення правосуддя, життєво необхідної для ефективного функціонування судової влади; основне призначення адвокатури – надання правової допомоги необмеженому колу осіб; адвокати повинні дотримуватись високих етичних стандартів при здійсненні професійної діяльності. У межах професіонального обов’язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають також відігравати суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері. Така теза підтверджується і міжнародними документами, що регулюють сферу діяльності інституту адвокатури. Так, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ визначає роль адвоката як незамінного учасника справедливого судового процесу, який не тільки щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, а також виконує такі функції в суспільстві, які виражаються в «попередженні та запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів ... у подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства права» [3].

Адвокат захищає громадян не від закону, а від порушень закону щодо них, тобто своїми діями він сприяє зміцненню законності, підвищенню рівня довіри населення до закону, законності та держави в цілому, – відзначає С. Є. Лібанова

[4, с. 113]. Аналогічну думку підтримують і вітчизняні вчені. Так, С. В. Прилуцький зазначає, що самотійна та принципова правова позиція окремого адвоката у конкретній справі стає основою цілісної та незалежної позиції всієї адвокатської організації на існуючий режим законності [1, с. 24].

Слід додати, що адвокатурі, як незалежному професійно-правовому правозахисному інституту, відведена важлива роль не тільки в механізмі конституційного гарантування судового захисту прав і свобод та створення належних умов послідовної реалізації завдань судочинства, а й у конституційно-правовому механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини в усіх сферах життя.

Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою у державний механізм, виконує функцію посередника у спорах між учасниками суспільного життя і є досить ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому – головна соціальна цінність правосуддя й основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституюють судову владу [5, с. 167]. Як наголошує В. В. Городовенко, судова влада потребує, по-перше, соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням не тільки закону, а й норм моралі з урахуванням місцевих традицій та звичаїв, що склалися, та, по-друге, забезпечення представниками суспільства таких умов, що можуть гарантувати суддям незалежність від незаконного впливу офіційних структур та самотійність у формуванні їх внутрішнього переконання по судовій справі [6, с. 172–173]. Зовнішній контроль за діяльністю суду здійснюється в тій чи іншій мірі зацікавленими особами, громадськістю та засобами масової інформації.

Адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без реалізації яких функціонування цієї системи неможливе. Адвокатура не тільки введена в тканину конституційного законодавства, а й на рівні конституційного регулювання визнана виконує конституційні, суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави (ст. 1 Конституції України) функцію надання правової допомоги кожному члену суспільст-

ва. Конституційне регулювання адвокатської діяльності дозволяє визнати наявність її конституційно-правового статусу, не тільки з позиції формального закріплення, але й її фактичної значимості для суспільства в цілому. В Конституції України потрібно закріпити організаційно правові гарантії функціонування такого демократичного інституту як адвокатура.

Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом.

Разом з тим, багато питань функціонування цього правовохисного інституту залишається невіршеними. В Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі та місця адвокатури у суспільстві, залишається дискусійним питання допустимості втручання держави у діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності.

Питання правового статусу інституту адвокатури та його взаємовідносини з органами держаної влади тією чи іншою мірою розглядалися у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремим аспектам цієї проблематики присвячували свої праці, зокрема: М. Антонович, М. Ю. Барщевський та інші. Втім, по-перше, більшість досліджень було проведено до прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р., по-друге, і досі багато питань є невіршеними та потребують наукового дослідження.

Адвокатура в демократичному суспільстві функціонує як незалежна інституція, тобто не підпорядкована державі, забезпечена від будь-якого стороннього втручання та є особливим правохисним інститутом в Україні. Про це свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів осіб у суді, публічно-правовий статус даного інституту, надання державою права на отримання правової допомоги абсолютно всім фізич-

ним і юридичним особам. Незалежність адвокатури є одним з головних принципів адвокатської діяльності. Отже, повинні не тільки існувати надійні механізми забезпечення цього принципу, а й беззастережне його дотримання [7, с. 162].

1. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.10 К., 2013. 35 с.

2. Вільчик Т. Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі. *Право України*. 2014. С. 243–250.

3. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів (прийнята на пленарній сесії CCBE 24.11.2006 р.). URL: <http://www.cay.org.ua/ua/104/index.html>.

4. Либанова С. Э. Адвокатура Российской Федерации в механизме конституционного гарантирования защиты прав и свобод: монографія. Курган. погран. ин-т Федеральной службы безопасности РФ. Курган, 2009. 375 с.

5. Карпов Д. В. Социально-правовая природа судебной власти. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. Серия Право. 1997. Вып. 1. С. 162–169.

6. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. К.: Фенікс, 2007. С. 172–173.

7. Андреевський В. В. Організація діяльності адвокатури. К.: Вид-во Київського ун-ту права, 2008. 265 с.

І. Я. Петрик,

начальник відділення актуалізація навчання

та практичної підготовки

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

РОЛЬ СУДУ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ ТА РІВНОПРАВНОСТІ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Конституцією України проголошено принцип змагальності та рівноправності сторін як одне з фундаментальних базисних умов судочинства в демократичному суспільстві. Дане

принципове положення універсальної властивості закріплює засади правового регулювання процесуальної діяльності в рамках всіх конституційно встановлених видів судочинства, включаючи адміністративне, в своєму підсумку слугує забезпеченню незалежності та об'єктивності суду [1]. У теорії права під принципом змагальності розуміється «закріплене безпосередньо в нормах процесуального права універсальна нормативно-керівна вимога, що забезпечує такий порядок здійснення правосуддя, при якому з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, здійснюється за допомогою протиборства суб'єктів процесуальних відносин з доведенню обставин, на яких вони засновують вимоги і заперечення.

Змагальність передбачає наявність сторін, які змагаються перед судом у відстоюванні своїх доводів. Сторони, які змагаються мають рівні права, що відображає другу складову принципу змагальності та рівноправності сторін. Проявом рівноправності сторін в адміністративному судочинстві є наділення сторін рівними правами на подання доказів та участь в їх дослідженні, на заяву клопотань і відводів, на виступ у судових дебатах, на подання суду пояснень і доводів, на реалізацію інших процесуальних прав, наданих КАС України.

В адміністративному судочинстві рівноправність сторін передбачає надання в рівній мірі всіх процесуальних засобів, наданих суб'єкту, який не має влади, для підтримки свого домагання, також і владному суб'єкту. Останній має право задавати питання, озвучувати позицію щодо вимог. Однак така процесуальна рівноправність не означає абсолютної тотожності стану сторін.

В адміністративному судочинстві під рівноправністю сторін розуміється рівність можливостей для здійснення законодавчо наданих прав. Рівноправність сторін служить фундаментом реалізації принципу змагальності, оскільки тільки в єдиних правових умовах і з використанням рівноважних процесуальних засобів, сторони можуть змагатися у відстоюванні суб'єктивних прав та інтересів. Змагальність передбачає активність сторін та інших осіб в доведенні і аргументації своїх

доводів в суперечці. Цим гарантується глибоке та точне встановлення судом обставин справи та прийняття рішення, що відповідає вимогам законності, обґрунтованості та справедливості. В умовах змагального процесу сторони протиставлені згідно своїх інтересів. Розгляд справи в суді проявляється у вигляді спору між цими сторонами. На зацікавлених осіб покладається основний обов'язок з доведення обставин, на які вони посилаються при відстоюванні своєї позиції, а з суду знімається, за загальним правилом, обов'язок зі збору доказів.

Судочинство на конституційному рівні визначається як змагальне, тим не менш, для забезпечення рівноправності сторін адміністративне судочинство формально допускає відступ від цього принципу. У адміністративних спорів принцип змагальності можна застосовувати з деякими застереженнями.

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС) встановлює і послідовно реалізує на всіх стадіях процесу принцип змагальності і рівноправності сторін адміністративного судочинства при активній ролі суду [2]. Специфіка прояву універсального принципу змагальності в адміністративному судочинстві зумовлена нерівними можливостями сторін для захисту прав і законних інтересів. Матеріальні правовідносини між сторонами судового спору в адміністративному судочинстві мають характер влади *in* підпорядкування. Владний суб'єкт має можливості щодо захисту своїх прав, які значно переважають можливості сторони, яка протистоїть в суперечці.

Для захисту «слабко» сторони в процесі суд наділений відповідними владними функціями, що дозволяють діяти активно. Тому цілком справедлива позиція законодавця, який визначив в адміністративному судочинстві активну роль суду для забезпечення збалансованості змагального процесу.

Законодавче закріплення принципу змагальності та рівноправності сторін з акцентом на активну роль суду в адміністративному судочинстві зумовлено необхідністю зрівнювання сторін з різним правовим статусом. При цьому, дозволяючи врівноважити сторони в процесуальних правах і обов'язках, що розглядається принцип не пов'язує суд доводами цих сторін.

Формулювання принципу змагальності та рівноправності сторін в адміністративному судочинстві принципово відрізняється від класичними формулюваннями принципу в цивільному та господарському процесуальному законодавстві, де поняття змагальності і активна роль суду є протиріччям

За суттю принцип змагальності в судочинстві, за винятком адміністративного, виступає в якості обмежувача активності суду. В адміністративному судочинстві традиційний принцип змагальності розбалансований, тому законодавцем зроблений акцент на активну роль суду з метою уникнення такого становища. Положення про активну роль суду служить баластом в забезпеченні справедливого судового процесу.

Своєрідність реалізації принципу змагальності та рівноправності сторін в адміністративному судочинстві полягає в його поєднанні з активною роллю суду, іншому розподілі тягаря доведення.

Суд, не порушуючи вимог незалежності, об'єктивності та неупередженості, керує судовим процесом. Він роз'яснює сторонам процесу права та обов'язки, застерігає про можливі наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій. Крім того, суд сприяє сторонам в здійсненні їх прав, формує умови та вживає заходів, передбачених КАС, для всебічного та повного встановлення всіх обставин у даній справі.

В адміністративному судочинстві для суду властива суддівська активність і розширене коло повноважень щодо участі в доказовій діяльності.

Справедливість процесу в адміністративних справах між державою і приватними особами передбачає:

- чіткий розподіл тягаря доведення обставин, на які посилаються сторони в обґрунтування своїх доводів. В адміністративному судочинстві діє, перш за все, загальне правило змагальності, згідно з яким обов'язок доведення обставин, на які посилаються сторони як на підставу вимог або заперечень, покладається на ці сторони;

- покладання на публічний орган обов'язку доводити законність дій і прийнятих нормативно-правових актів. При оскарженні нормативно-правових актів, рішень, дій (бездіяль-

ності) публічних суб'єктів обов'язок доведення законності актів покладається на відповідний орган або посадову особу.

Принцип змагальності проявляється на всіх стадіях адміністративного судочинства. На стадії порушення адміністративної справи на адміністративного позивача покладається обов'язок викласти в адміністративному позові зміст вимог до адміністративного відповідача, підстави та докази. Дотримання цієї вимоги дозволяє відповідачу у встановлений термін підготуватися до справи, обміркувати заперечення та зібрати необхідні докази.

На стадії підготовки адміністративної справи до судового розгляду змагальність проявляється в тому, що сторони обмінюються документами, що містять докази, входять в суть питання вимог і підстав позову, заявляють клопотання про вилучення доказів.

На стадії судового розгляду форми прояву змагальності різні: заява різних клопотань, отримання пояснень, заперечень, пропозицій, заяв, проголошення промов у дебатах, реплік тощо. Активною роллю суду охоплюються різноманітні повноваження суду з розгляду адміністративних справ. При необхідності суд має право за ініціативою вилучити докази, дати відповідне доручення суду того або нижчого рівня, направити особам, які беруть участь у справі, копії отриманих документів, якщо ці документи у них відсутні.

Позитивний ефект зазначеної норми полягає в припиненні практики необґрунтованого повернення судами позовних заяв через відсутність документів, або відмови в позовних вимогах в зв'язку з недоведеністю певних обставин. Розглядаючи адміністративну справу, суддя спочатку встановлює факти, значимі для вирішення даної справи. Потім сторони самостійно на основі вільного волевиявлення представляють суду докази, висловлюють думку з предмета заявленого адміністративного позову. Якщо суддя вважатиме, що обставина може бути підтверджено лише певним доказом, то він має право вимагати подання даного докази від сторони, що посилається на цю обставину.

Для винесення рішення суддя має право витребувати за своєю ініціативою будь-які докази. У цьому полягає головний прояв активності суду. Однак в законі не визначені випадки, при яких суд може реалізувати дане право. Вирішення питання про витребування доказів віддано на розсуд суду.

У законодавстві про адміністративне судочинство не встановлено порядок подачі клопотання про витребування доказів. Раціонально доповнити КАС нормою, в якій буде передбачено перелік обставин, при яких суд може за власною ініціативою витребувати докази, тоді у всіх інших випадках активність суду буде виражатися в наданні сприяння в збиранні доказів.

Суд повинен сприяти у витребуванні доказів особі, яка бере участь у справі, включаючи владних суб'єктів. Подібний підхід законодавця ґрунтується на принципі змагальності та рівноправності сторін, об'єктивної неможливості для особи отримати значуще для справи доказ. Важливо законодавчо визначити форму клопотання про витребування доказів.

Відсутність правового регулювання даного питання в адміністративному судочинстві може привести до проблем у правозастосовчій практиці, коли суд буде, тільки виходячи з власного розсуду, вирішувати, як витребувати необхідні докази: за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або ж за власною ініціативою.

У будь-якому випадку для прояву активності суду в формі витребування доказів з власної ініціативи повинні мати місце такі обставини, при яких неможливо витребування доказів за клопотанням сторін, а такі докази мають основоположний характер і без їх встановлення адміністративну справу не може бути вирішено.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 05.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.

Н. С. Подвірна,
кандидат політичних наук, спеціаліст 1 категорії
відділу культури та інформаційної політики
(Давидівська сільська рада ОТГ)

КІБЕРБУЛІН: ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩЕ

Проаналізовано проблему кібербулінгу в Україні, сформульовано відповідні пропозиції та рекомендації, спрямовані на законодавче визначення цього поняття та забезпечення правового захисту особи від виявів цього явища в Україні.

Термін «кібербулінг» походить з англійської мови (*cyber* – віртуальне, опосередковане комп'ютером середовище; *tobully* – ображати або залякувати когось, хто є меншим або не таким впливовим, примушування такої особи до небажаних дій) [6, с. 14].

Згідно з результатами кримінологічних досліджень, у суспільстві утвердилася стійка мотивація агресії (від емоцій «свій – чужий» – до напружених стресових відчуттів). Поширеними є вияви заздрості, помсти, неприязні, прагнення справедливості, утвердження влади з обов'язковим підпорядкуванням лідеру, нейтралізації суперника або самоствердження аж до задоволення садистських схильностей. Сформувалася субкультура відстроченого покарання «винуватця» через відео- та фотофіксацію подій, щовласне і є залякуванням через соціальні мережі [3, с. 37].

На думку Л. А. Найдьонової, кібербулінг передбачає напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюють через електронну пошту (e-mail), миттєві повідомлення (ІСQ та інші системи), розгортаються в чатах, на веб-сайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або зображення (фото, відео); до кібербулінгу належить також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [2, с. 2].

Всесвітня організація охорони здоров'я опублікувала дані своїх досліджень, що стосуються кібербулінгу. Було встанов-

лено, що кібербуллінг призводить до депресії, самотності, тривоги та низької самооцінки, відчуття приниження, розчарування і гніву, що мають тривалий негативний вплив на становлення особистості дитини.

Виходячи з визначення кібербуллінгу, можна виділити його основну відмінність від традиційного буллінгу: всі дії, спрямовані проти особистості, відбуваються у віртуальному просторі. Звідси впливають інші особливості цього явища:

- відсутність відповідальності за свої вчинки та анонімність образника (саме цей аспект потребує негайного правового втручання: лише шляхом прийняття законів можна встановити реальний механізм притягнення до відповідальності за приниження в інтернет-мережі та закріпити можливість правоохоронних органів відслідковувати агресорів);

- відсутність повного контролю над ситуацією як з боку жертви, так і з боку образника (можливість численного копіювання різними сайтами викладених фото та відео призводять до того, що навіть за бажання агресор вже не зможе зупинити процес поширення неправдивої або образливої інформації);

- віртуальний простір може сприйматися агресором як щось «несправжнє», де все відбувається «не по-справжньому», на відміну від наслідків, які є цілком реальними;

- відсутність часових і просторових меж (якщо під час звичайного буллінгу можна змінити оточення, яке негативно впливає на жертву (наприклад, переїхати до іншого міста, змінити школу/роботу), то кібербуллінг позбавляє вас цієї можливості).

Всі вищезазначені ознаки роблять кібербуллінг надзвичайно потужним явищем, що вимагає негайного правового втручання.

Небезпека кібербуллінгу посилюється у зв'язку зі специфікою інтернет-середовища: анонімністю, можливістю фальшувати ідентичність, мати широку аудиторію, тероризуванням жертви будь-де і будь-коли. Слід виокремити дві визначальні ознаки кібербуллінгу: 1) «ворог» лишається невідомим жертві; 2) жертви найчастіше бояться звертатися до дорослих за допо-

могою, остерігаючись додаткового покарання, тобто позбавлення можливості користування комп'ютером чи мобільним телефоном, оскільки це видається дорослим логічною реакцією [4, с. 16].

Отже, кібербулінг має декілька виявів, жоден з яких не можна ігнорувати:

- погрозливі й образливі текстові повідомлення;
- розповсюдження (спам) відео та фото порнографічного змісту;
- троллінг (погрозливі, грубі повідомлення в соціальних мережах, чатах чи онлайн-іграх);
- демонстративне видалення зі спільнот у соцмережах, з онлайн-ігор;
- створення груп ненависті до конкретної дитини;
- пропозиція проголосувати за чи проти когось в образливому опитуванні;
- провокування підлітків до самогубства чи понівечення себе (групи смерті типу «Синій кит»);
- створення підробних сторінок у соцмережах, викрадення даних для формування онлайн-клубу;
- надсилання фотографій з відвертим зображенням (здебільшого дорослі надсилають дітям);
- пропозиції до дітей надсилати їхні особисті фотографії відвертого характеру та заклик до сексуальних розмов чи листування за допомогою месенджерів [4, с. 67].

Більшість країн лише нещодавно прийняли відповідне законодавство, але для деяких проблема кібербулінгу все ще табу. Про це говорить Марк Дулаерт (MarcDullaert) – уповноважений з прав дитини Нідерландів і голова Європейської мережі омбудсменів для дітей: «Безліч інцидентів залишаються нерозкритими та незареєстрованими. Як омбудсмен у справах дітей, я відчув необхідність донести цю інформацію до законодавців. Правові акти, введені в Нідерландах, тепер дають чіткі вказівки школам про те, як запобігати та реагувати на випадки кібербулінгу. Саме омбудсмени можуть подолати національні й міжнародні прогалини в політиці, ліквідувати розрив між прийня-

тими законами та їх реальною реалізацією». На жаль, в Україні інститут омбудсмена не настільки активно цікавиться проблемами подолання кібербулінгу. Важливо, щоб законодавець встигав реагувати на реалії швидкоплинного життя та приймати необхідне для захисту права на безпечне інтернет-середовище кожної особи законодавство [4, с. 56].

Іноземний досвід

Сполучені Штати Америки надзвичайно продуктивно працюють над цією проблемою. На сьогодні ще не прийнятий федеральний закон, який гарантував би захист від кібербулінгу, але кожен з 50-ти штатів має законодавство, яке певним чином регулює кібербулінг. У 20-х штатах передбачена кримінальна відповідальність за інтернет-знущання. Основний механізм, через який пропонують реалізувати положення законодавства, – це навчальні заклади. У кожному штаті, крім Монтани, закон наділяє повноваженнями адміністрацію шкіл для ідентифікації випадків кібербулінгу та формування формальних та/або неформальних заходів дисциплінарного впливу на інтернет-агресорів. В 15-х штатах такий вплив поширюється і на поведінку поза школою. В деяких штатах, наприклад у Колорадо, закон зобов'язує адміністрацію шкіл прийняти так звані кодекси безпеки («SafeSchoolPlan»), які передбачатимуть всі заходи та міри відповідальності, які застосовуватиме навчальний заклад з метою боротьби проти кібербулінгу.

Варто зауважити, що дієвість цього механізму підтримується відповідальністю адміністрації школи. Так, у справі *Zeno v. Pine Plains Central School District* 2012 р. учень відсудив у школи 1 млн доларів компенсації за те, що адміністрація школи вжила лише формальних заходів для припинення його принижень та не пересвідчилась, що он-лайн переслідування припинилися.

Звичайно, вельми актуальним є питання щодо співвідношення права на безпечне інтернет-середовище та права на свободу слова. Де визначити межу, особливо наділяючи широкими повноваженнями адміністрацію навчальних закладів та правоохоронні органи? Що саме підпадає під їхню компетен-

цію? У яких випадках вони мають право відслідковувати наші приватні повідомлення, листування тощо? З таким рівнем довіри до будь-якого органу державної влади розширення їхніх повноважень обов'язково зустрине протест серед населення. Це стосується також адміністрації навчальних закладів.

Закон визначає механізми протидії цькуванню, зокрема, покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження та оприлюднення на своїх веб-сайтах плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, а також забезпечення відкритого доступу до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти. Разом з цим, законом передбачається порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків та інших осіб; прописується процедура видання рішення про проведення розслідування. Окрім цього, змінами до статті 73 Закону України «Про освіту» Освітньому омбудсмену надається право на здійснення перевірки заяв про випадки булінгу в закладі освіти та на отримання інформації від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загального числа випадків булінгу у закладах освіти. Визначення поняття кібербулінгу як протиправного діяння та встановлення відповідальності за його вияви (форми) в Україні на сучасному етапі в науковій та законодавчій сферах не сформульовано. Однак деякі його вияви є вкрай небезпечними та можуть призвести як різновид булінгу до тяжких наслідків, пов'язаних зі шкодою для здоров'я та життя осіб

Проблема правового регулювання кібербулінгу тісно переплетена з правом людини на безпечне інтернет-середовище, яке також ще не знайшло свого законодавчого закріплення та перебуває на етапі формування разом з іншими сучасними правами, зокрема на евтаназію, на сурогатне материнство, на зміну статі тощо. Всі ці права науковці відносять до нового четвертого покоління прав людини, яке виникло у зв'язку з сучасними розробками в технологічній, медичній, соціальній сферах.

Отже, актуальною є проблема наукового та правового визначення протиправних дій, що містить ознаки кібербулінгу. Також постала необхідність розроблення та вжиття заходів щодо протидії йому в Україні на законодавчому рівні, встановлення відповідальності за протиправні дії, які містять ознаки (вияви) окремих його форм, залежно від ступеня суспільної небезпеки (адміністративної чи кримінальної).

-
1. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: метод. рек. К., 2011.
 2. Насильство серед школярів: учасники та їх кримінологічна характеристика. URL: http://www.visnyk.juris.uzhnu.uz.ua/file/No.37/part_3/14.pdf
 3. Кібербулінг: загроза 21 ст. URL: <https://naurok.com.ua/post/kiberbuling-zagroza-hhi-stolittya>
 4. Кравчук А. Кібербулінг та право на безпеку. *Юридична газета*. Online. 2017. № 1. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku.html>
 5. Миرونюк Т. В., Запорожець А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. К., 2018. № 2.
 6. Теоретичні засади кібербулінгу в підлітковому середовищі. URL: <https://mydocx.ru/10-77317.html>.
 7. Meaning of «bully» in the English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=bullying#translations>

М. М. Прокоф'єв,

*ад'юнкт кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЕКСПЕРТИЗА ПРАВОВИХ АКТІВ МВС УКРАЇНИ

Експертиза правових актів МВС України заснована на Законі України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції», Порядку проведення антикорупційної експертизи, затвердженою Міністерством юстиції України, наказі МВС України від 22 лютого 2019 року № 121 «Про затвердження

антикорупційної програми Міністерства внутрішніх справ України на 2019 рік» [1; 2; 3].

Експертиза правових актів МВС України – це процедура, що дозволяє виявити неякісні та дефектні норми права, які створюють умови державним службовцям для виникнення корупційної складової.

У зв'язку з цим в МВС України проводиться правова експертиза та антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів з метою виявлення дефектів правових актів, що містять норми права корупційної спрямованості. Експертиза правових актів МВС України та антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів МВС України заснована на загальних принципах, порядку проведення експертизи та антикорупційної експертизи; організації незалежної експертизи; порядку проведення експертизи.

Основними принципами організації експертизи та антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів є:

- обов'язковість проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів;

- оцінка нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами;

- обґрунтованість, об'єктивність результатів антикорупційної експертизи нормативно-правових актів (проектів нормативно-правових актів);

- компетентність осіб, які проводять антикорупційну експертизу нормативно-правових актів (проектів нормативно-правових актів);

- співпраця органів виконавчої влади, інших державних органів і організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з інститутами громадянського суспільства при проведенні антикорупційної експертизи нормативно-правових актів (проектів нормативно-правових актів).

Проведення експертизи проектів нормативно-правових актів розроблено в МВС України та складається з наступних процедур:

- порядку проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів у центральному апараті МВС України;

- організації незалежної антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів;

- порядку проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів МВС України і проектів нормативно-правових актів у центральному апараті МВС України.

Названі процедури мають внутрішню логічну будову. Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів у центральному апараті МВС України складається з суб'єктів, які наділені процесуальними повноваженнями на проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів.

Суб'єктом антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів виступає від МВС України Департамент юридичного забезпечення МВС України та його посадові особи, які відповідно до затверджених принципів і методики проводять обов'язкову антикорупційну експертизу наступних проектів нормативно-правових актів:

- нормативно-правові акти МВС України;
- проекти нормативно-правових актів МВС України.
- підготовлювані в системі МВС України проекти: законів; указів Президента України; постанов Кабінету Міністрів України. поправок Кабінету Міністрів України до проектів законів.

Організація незалежної експертизи та антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів полягає в тому, що МВС України організувало на підставі норм права в інформаційно-телекомунікаційній мережі Інтернет, розміщення проектів законів, проекти указів Президента України, проекти постанов Кабінету Міністрів України, що готуються МВС України, проекти нормативно-правових актів МВС України, що зачіпають права, свободи людини та громадянина, встановлюють правовий статус організацій мають міжвідомчий характер, за винятком проектів, що містять відомості, що становлять державну таємницю, або відомості конфіденційного характеру, для незалежної антикорупційної експертизи.

Організація та процедура проведення експертизи та антикорупційної експертизи правових актів МВС України прово-

диться за результатами моніторингу застосування права. Корупційні прояви часто проявляються у галузі нормотворчості, нормотворчих правовідносин і правозастосовчої практики.

Експертиза правових актів МВС України заснована на принципах, процедурах, організаційних процедурах, що дозволяють вирішити питання якості правових актів МВС України.

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

2. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерство Юстиції України від 18.03.2015 р. № 383/5. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15>

3. Про затвердження антикорупційної програми Міністерства внутрішніх справ України на 2019 рік: Наказ МВС України від 22.02.2019 р. № 121. URL. https://mvs.gov.ua/ua/pages/Antikorupciyna_programa_MVS_na_2019_rik.htm

І. М. Проць,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсман) перебуває у стадії становлення.

Діяльність Уповноваженого безпосередньо спрямована на охорону прав і свобод людини, розширення обізнаності громадян про порушення органами влади, посадовими особами їхніх прав і свобод. Ця діяльність водночас є і правозахисною, і правоохоронною.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює легітимний парламентський контроль за дотриман-

ням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України в межах повноважень. Метою парламентського контролю є:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

2) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;

3) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;

4) поліпшення і подальший розвиток міжнародної співпраці в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина тощо [1].

Згідно з зазначеним Законом, сферою його спостереження є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина при цьому між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами [1].

Інститут Уповноваженого Верховної Ради виступає додатковим засобом захисту прав і свобод людини щодо інших правозахисних організацій. «Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відмінняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод», – підкреслюється у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»[1].

Значними є повноваження українського омбудсмена. Зокрема, він має право:

- невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України, Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором України, керівниками інших державних органів, органів місцевого само-

врядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності), їх посадовими та службовими особами;

- бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів;

- звертатися до Конституційного Суду України з поданням:

- 1) про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради, актів Президента та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина;

- 2) про офіційне тлумачення Конституції та законів України;

- ознайомитися з документами, у тому числі й секретними (таємними), та отримувати їх копії в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях (незалежно від форми власності), органах прокуратури, включаючи справи, які перебувають у судах. Доступ до інформації, пов'язаної зі службовою та державною таємницями, здійснюється в порядку, визначеному законодавчими актами України;

- вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення фахівців для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних пояснень;

- відвідувати у будь-який час місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи відбування засудженими покарань та установи примусового лікування і перевиховання, психіатричні лікарні; опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію щодо умов їх тримання;

- звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина тих осіб, які за станом здоров'я чи з ін-

ших вагомих причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом;

- направляти до відповідних органів акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини та громадянина для вжиття цими органами необхідних заходів;

- перевіряти стан дотримання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, у тому числі тими, що проводять оперативно-розшукову діяльність тощо [1].

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації (незалежно від форм власності), посадові та службові особи, до яких звернувся Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним і надавати йому необхідну допомогу, зокрема:

- забезпечувати доступ до матеріалів і документів, у тому числі на засадах, зазначених у нормативних актах про охорону державної та службової таємниць;

- надавати інформацію і давати пояснення стосовно фактичної і правової підстави своїх дій та рішень [1].

Відмова органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), їх посадових і службових осіб від співпраці, а також умисне приховування або надання неправдивих даних, будь-яке незаконне втручання у діяльність Уповноваженого з метою протидії тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством [2, с. 290].

Наділяючи омбудсмена такими повноваженнями, законодавець закріплює за ним і певні обов'язки. Зокрема, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зобов'язаний дотримуватися Конституції і законів України, інших правових актів, прав і охоронюваних законом інтересів людини й громадянина, забезпечувати виконання покладених на нього функцій та повною мірою використовувати надані йому права.

Уповноважений зобов'язаний зберігати конфіденційну інформацію. Це зобов'язання діє і після припинення його повноважень [3, с. 44].

Уповноважений не має права розголошувати отримані відомості про особисте життя заявника та інших причетних до заяви осіб без їхньої згоди.

Уповноважений призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України. Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні.

Не може бути призначено Уповноваженим особу, яка має судимість за скоєння злочину. Уповноваженого призначають терміном на п'ять років, який розпочинається з дня складення ним присяги на сесії Верховної Ради України [4, с. 102].

Актами реагування Уповноваженого на порушення положень Конституції та законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є: конституційне подання Уповноваженого; подання до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) та їх посадових і службових осіб [5, с. 29].

Конституційне подання Уповноваженого – це акт, поданий до Конституційного Суду України для вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента та Кабінету Міністрів України, правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Подання до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) та їх посадових і службових осіб здійснюється для вжиття у місячний термін відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина [6, с. 389].

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», протягом першого кварталу кожного року Уповноважений подає до Верховної Ради України щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями (незалежно від форми власності) та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини й громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини й громадянина.

Після закінчення терміну повноважень, на який особу було обрано на посаду Уповноваженого, їй надається робота (посада), на якій вона працювала до призначення і яка зберігається за нею на час виконання нею обов'язків Уповноваженого, а в разі неможливості надання цієї роботи (посади) – інша рівноцінна робота (посада) на тому ж, або, за її згодою, іншому підприємстві, в установі, організації [7, с. 109].

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

2. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Видання друге. Х.: Консум, 2001. 464 с

3. Марцеляк О. В. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.

4. Наулік Н. Проблеми впровадження інституту омбудсмана. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 5. С. 102–109.

5. Тодика Ю., Марцеляк О. Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (порівняльно-правовий аналіз). *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3. С. 29–37.

6. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Генеза, 2004. 736 с.

7. Віхляєв М. Ю. Професійні правничі громадські організації як суб'єкта адміністративно-правових відносин: поняття, ознаки, класифікаційний розподіл. *Митна справа*. 2009. № 5. Ч. II. С. 109–115.

І. М. Проць,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Л. Ю. Коробій,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Безпечне довкілля є запорукою здоров'я населення. Стаття 50 Конституції України встановлює право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1]. В Україні проблема забруднення довкілля постає доволі гостро, оскільки великі підприємства викидають промислові відходи, які забруднюють навколишнє середовище.

Одним з основних законів у сфері охорони довкілля, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», його завдання полягає у регулюванні відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [2].

У листопаді 2018 року Міністерство екології та природних ресурсів України оприлюднило проект Концепції реалізації державної політики в сфері промислового забруднення, який ставить за мету зменшення обсягів промислових викидів на 22,5% до 2030 року, для досягнення мети, буде розроблений перелік найкращих доступних технологій та методів управлін-

ня, механізми їх впровадження, будуть забезпечені технічні та правові передумови для збору та оприлюднення даних, і налагоджена робота контролюючих органів [3].

Отже, розробка Концепції є одним із важливих зобов'язань України у рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС і зокрема, адаптації національного законодавства до норм європейського екологічного права, а саме Директиви 2010/75/ЄС про промислове забруднення.

На думку Г. В. Дорошенка кожен відповідальний підприємець має планувати та вести свою діяльність у контексті збереження екологічної безпеки. Цей контекст включає зменшення техногенного впливу підприємства на навколишнє середовище, утилізацію відходів, планування раціонального використання обмежених та невідновлюваних ресурсів і відтворення відновлюваних, а також інші фактори, пов'язані з нюансами здійснення конкретної підприємницької діяльності [4]. Отже, діяльність підприємств повинна бути безпечною для довкілля.

При цьому підприємством повинні передбачатися заходи щодо вловлювання, утилізації, знешкодження шкідливих речовин і відходів або їх повної ліквідації, очищення викидів і скидів. Задля цього встановлюється спеціальне обладнання та устаткування для очищення відходів, а також спеціальні прилади для контролю кількості і складу забруднюючих викидів [4].

Отже, громадяни України мають право на безпечне для життя і здоров'я довкілля відповідно до Конституції України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших Законів України. Проект Концепції реалізації державної політики в сфері промислового забруднення, на даний час є найважливішим у сфері захисту довкілля від промислових викидів, відповідно до якого планується зменшення обсягів промислових викидів на 22,5% до 2030 року.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1...>

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. №1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

3. Мінприроди завершило консультації із громадськістю щодо проекту Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення. *Міністерство екології та природних ресурсів України*. 2019. URL: <https://menr.gov.ua/news/33009.html>

4. Дорошенко Г. В. Екологічно відповідальне підприємництво в Україні: правові аспекти. *Юридична Газета online*. 2017. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ekologichno-vidpovidalne-pidpriemnictvo-v-ukrayini-pravovi-aspekti.html>

І. М. Проць,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Т. Я. Назар,

*викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Права людини, що гарантовані Конституцією та міжнародними договорами нашої держави, обов'язково мають бути реалізовані. Одним із засобів реалізації прав людини є можливість їх захисту у випадку порушення.

Реальний та діючий захист прав людини відноситься до найбільш гострих проблем на сьогоднішній день у нашій державі. За останні роки це питання безперервно є предметом глибинного наукового аналізу. Держава є зобов'язана здійснювати необхідні та достатні заходи для забезпечення прав

людини, та створювати матеріальні, організаційні, соціальні, політичні та інші умови для найповнішого та безперешкодного використання людиною своїх прав і свобод.

Для того, щоб забезпечити реалізацію та захист прав і свобод людини і громадянина, Конституція, національне та міжнародне законодавство передбачають: можливість здійснення громадянами певних дій та регламентують їх порядок, а також утворення системи державних органів, призначенням яких є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Можливості здійснення громадянами певних дій та заходів з метою захисту своїх прав і свобод та система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи від протиправних дій, утворюють разом юридичний механізм захисту прав людини [1, с. 215].

Юридичний механізм захисту прав людини – це є безпосередньо можливості здійснення громадянами конкретних дій, з використанням правових засобів та заходів з метою захисту власних порушених прав і свобод.

Конституція України передбачає такі можливості здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їх порушених прав і свобод, як:

- захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань законними і достатніми для цього засобами і методами;
- об'єднуватися в політичні партії та громадські організації з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод;
- проводити збори, мітинги, походи і демонстрації використовуючи надане право;
- відправляти індивідуальні та колективні листи і звернення до різних органів державної влади;
- захищати в судових органах свої права і свободи;
- безпосередньо звертатися за захистом своїх порушених прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів [2, с. 86].

Конституція України достатньо чітко визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які призначені для цього і зобов'язані захищати права і свободи людини і громадянина [3, с. 99].

Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод людини і громадянина через здійснення законодавчої діяльності шляхом встановлення виключно в законах України прав і свобод людини і громадянина, гарантій захисту цих прав і свобод, основних обов'язків громадян та ін.

Особливе місце у такій системі гарантій посідає Президент України. Він зобов'язаний сприяти та забезпечувати формування відповідних механізмів контролю та забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, а обстоюючи їх, створювати умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують додержання прав і свобод громадян на певній визначеній території.

Основною, і напевне найефективнішою формою захисту прав і свобод є судовий захист. Потреба у судовому захисті виникла давно з розвитком суспільних відносин, а зараз природно постає в результаті ускладнення характеру структури економічних відносин, зростанні конфліктності між людьми і соціальних протиріч у суспільному житті [4, с. 109].

З положень закону прямо не вбачається здійснення захисту прав людини Конституційним Судом, проте це впливає із його завдань: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Здійснюючи контроль за відповідністю Основному Закону законів та інших правових актів, Конституційний Суд, у разі їх суперечності Основному Закону, може визнати їх чи окремі їхні положення неконституційними. Такі акти одразу втрачають чинність, а якщо їх дією було порушено певні конституційні права та свободи, вони повністю поновлюються, тому що обмежити конституційні права і свободи неможливо.

Значну частину роботи з посилення гарантій захисту прав і свобод людини покладено на інститут Уповноваженого

з прав людини, який в Україні існує в рамках парламентаризму. Ця посадова особа повинна своїми діями заповнювати прогалини та компенсувати різні недоліки судових засобів захисту, парламентського та відомчого контролю за адміністративними органами.

Також достатньо широкими повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини наділена прокуратура України при здійсненні діяльності з виконання функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів в Україні. Діяльність органів прокуратури з розгляду заяв і звернень громадян, перевірки сигналів преси та інших засобів масової інформації про порушення законності в кожному конкретному випадку забезпечує своєчасний і кваліфікований розгляд кожного звернення, всебічну перевірку доводів заявника і прийняття рішення, поновлення порушених прав і законних інтересів громадян [5, с. 116].

Забезпечення прав і свобод громадян є неможливим без такого правозахисного інституту, як адвокатура. Адвокат, відповідно до свого призначення зобов'язаний здійснювати представництво, сприяти захисту прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб за їх дорученням в усіх органах, установах, організаціях. Така діяльність базується на принципах верховенства права, незалежності, рівності, гуманізму, демократизму і конфіденційності.

Ще одним суб'єктом захисту прав і свобод людини і громадянина є органи внутрішніх справ. Їх робота по захисту населення виявляється в забезпеченні особистої безпеки громадян та громадського порядку; у своєчасному запобіганні вчиненню злочинів та адміністративних правопорушень, швидкому і повному їх розкритті, охороні суспільного порядку та забезпеченні суспільної безпеки та у виконанні інших покладених на них функцій та завдань.

Таким чином, можна стверджувати, що в нашій країні діє система захисту прав людини, подібна до тієї, що існує у розвинутих демократичних країнах. На сьогодні, в Україні є достатньо органів та посадових осіб, які своїм основним призначен-

ням мають захист прав і свобод людини і громадянина. Цей механізм, при його удосконаленні з врахуванням сучасних проблем, може в майбутньому стати одним із найдемократичніших.

-
1. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник. 2-ге вид., переробл. і доопр. К.: Алерта; КНТ; Центр учб. л-ри, 2010. 432 с.
 2. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини і громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. 416 с.
 3. Петришин О. В. (відп. секретар), Барабаш Ю. Г. та ін. Національна академія правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011.
 4. Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник. К.: Освіта України; КНТ, 2008. 592 с.
 5. Швець І. В. Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 3. С. 116–123.

І. М. Проць,

*кандидат юридичних наук
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

І. Б. Тацишин,

*кандидат юридичних наук, доцент
адвокат*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

С. В. Шевчук зазначає, що «конституціоналізм – це режим функціонування державної влади відповідно до Конституції, причому термін «конституція» у суспільстві, в якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки для забезпечення певних, нормативно визначених суспільних цілей згідно із загальноновизнаними правовими принципами та

нормами) розуміється у широкому сенсі – як Конституція, що заснована на ідеології конституціоналізму» [1, с. 186].

Це визначення вказує на те, що конституціоналізм немислимий без наявності конституційної (обмеженої) держави. Справді, про існування конституціоналізму слід говорити не так там, де прийнята Конституція (в розумінні юридичного акту), як там, де існує так звана «фактична Конституція» – реальний стан суспільних відносин, що передбачає певні механізми організації влади. Саме тому дуже доцільним є підхід Р. Тейтел, відповідно до якого конституціоналізм слід розглядати широко, не лише як позитивне право писаних Конституцій, але і як систему фундаментальних правових і політичних норм і практик, які є конститутивними щодо держави [2, с. 39].

Таке визначення робить акцент власне на важливому поєднанні політичних та правових аспектів – концентрація лише на нормативній складовій конституціоналізму без врахування реальної реалізації в політичному житті призводить до ризиків помилкового розуміння конституціоналізму в межах позитивістської правової філософії (як «позитивне право писаних конституцій»), тоді як сучасне розуміння конституціоналізму спрямоване на втілення аксіологічних його аспектів (права людини, верховенство права, демократія та інші). Зрештою, як зазначав В. І. Чушенко, – конституційне право – це право політичне, а підхід С. В. Шевчука (як режиму функціонування державної влади відповідно до Конституції) нашою думкою, що поняття конституціоналізму і демократичного державного режиму є дуже наближеними.

Звісно, існування Конституції не обов'язково означає наявність конституціоналізму, за умови відсутності реального втілення його принципів та ідей. Що ж до можливості існування конституціоналізму без Конституції, як єдиного, кодифікованого нормативного акта, то обґрунтування такої видається дуже вдалим на прикладі Конституції Великобританії, яка є сукупністю законів, прецедентів і конституційних угод Великої Британії.

Ця Конституція є певним феноменом, її ще часто називають неписаною, оскільки вона ніколи не була записана в одному акті.

До джерел Конституції належать, зокрема, акти Парламенту, договори, прецедентне право, доктрина, а також право Європейського Союзу. Як зазначає Ендрю Блік, незважаючи на те, що є різні думки, щодо доцільності існування певної кодифікованої Конституції в Великобританії, спроба здійснити таку була б справді складним завданням.

На думку П. Б. Стецюка, неписана Конституція – це дуже рідкісне явище, і її буквально розуміють як групу політико-правових уявлень, концепцій, доктрин, вчень тощо щодо організації державного життя в суспільстві за загальновизнаними принципами і засадами сучасного конституціоналізму, якими тимчасово керуються у своїй діяльності демократичні органи влади. При тому Конституцію Великобританії він зараховує до змішаних, оскільки значну частку становлять закони. На сучасному етапі помітно зміцнюється і розширюється та частина неписаної Конституції, яку становлять писані статuti [3, с. 62].

Як зазначає Євгеній Танчев, суддя конституційного суду Болгарії, Конституція певної держави є найвищим актом в ієрархії нормативних інструментів. Прийнята установчою владою, як носієм народного суверенітету, Конституція – на вершині піраміди джерел права [4].

Верховенство Конституції важливе з огляду на такий формальний аспект, як підтримка ієрархії в системі джерел права, оскільки тоді інші нормативні акти повинні відповідати Конституції. Отже, робимо висновок про те, що питання існування писаної, єдиної та кодифікованої Конституції є скоріше питанням логіки побудови нормативно-правових актів, аніж конституціоналізму як правового явища, оскільки останній, як сукупність природничо-правових ідей, в першу чергу Верховенства права, набагато більше сконцентровується на фактичному існуванні цих ідей в певній державі, аніж на формі, за допомогою якої воно закріплюється. Потреба в існуванні Консти-

туції виправдана ще й з того погляду, що вона має певне символічне значення, як правило, закріплюючи в своєму тексті як основні принципи та засади організації влади, так і основні гарантії прав людини, на основі яких будується правова система будь-якої держави [3, с. 63].

Недаремно впродовж історичного розвитку ідей конституціоналізму вони втілювались в необхідності існування нормативного акта, що мав би вищу юридичну силу, і часто прийняття такого акта є наслідком суттєвої зміни правовідносин, що існують в державі, часто революційної (особливо це помітно на етапі прийняття перших конституцій в історії світового конституціоналізму).

Проте навіть еволюційний шлях розвитку, що може полягати як у прийнятті нових Конституцій, так і у внесенні змін до чинних, свідчить про значну модифікацію (або прагнення до такої) способів та моделей правового регулювання (що чітко простежується в Україні, де після прийняття Конституції 1996 р. вже було кілька змін моделі організації влади з президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської і навпаки; зміна Конституції і відповідно балансу повноважень, передбачених нею, істотно впливає на розвиток правових процесів в державі).

Це підтверджується також тим, що конституції за природою тяжіють до стабільності (ми погоджуємось з думкою, що більшість розробників конституцій діють так, наче вони мають існувати протягом довгого періоду, а більшість конституційних теоретиків сходяться в думці, що їх стійкість та тривалість є цінністю; проте на практиці конституції переважно зазнають змін частіше, ніж це задуманої здебільшого передбачають жорсткий порядок внесення змін до них).

Англомовні словники подають декілька визначень конституціоналізму. Серед них такі: 1) уряд (в оригіналі *government* – в перекладі з англійської цим терміном позначається не лише уряд, як орган виконавчої влади, а вся система організації влади), в якому влада розподілена та обмежена за допомогою системи законів, яких повинні дотримуватись;

2) конституційна система врядування; 3) врядування відповідно до конституційних принципів; 4) принципи, дух або система врядування відповідно до Конституції, особливо писаної Конституції, вірність та дотримання цієї системи або цих принципів [5, с. 64].

З цих визначень можна зробити кілька висновків. Першодусім надзвичайно важливими є реальне існування та дотримання конституційних принципів – першочергово тут розуміється верховенство права (оскільки саме за допомогою правових засобів втілюються ідеали, дух конституціоналізму) та обмеження влади.

Саме «вірність» цим принципам, неухильне їх додержання свідчать про існування конституціоналізму в його інституційному аспекті – створенні системи організації влади, яка була б справді «конституційною». Як бачимо, в західній правовій традиції термін «конституційний» набуває саме ціннісного значення, субстантивного, а не формального.

Багатоаспектність терміна «конституціоналізм» можна пояснити і тим, що, як зазначає Дж. Волдрон, «конституціоналізм означає різні речі в різних умовах – його можна розглядати і як англійську прихильність до парламентського суверенітету, як і американську до судових обмежень на законодавчу владу; проте, незважаючи на різницю між англійським і американським конституціоналізмом, ми можемо стверджувати, що конституціоналісти в обох державах захищають форми політичного структурування, що обмежують владу різними способами» [6, с. 186].

Це ще раз підтверджує нашу думку про те, що конституціоналізм сам по собі є універсальним явищем, певним набором принципів, ідей та уявлень. Способи ж та моделі його реалізації є надзвичайно різноманітними – це можуть бути як республіки, так і конституційні монархії, унітарні держави та федеративні з вертикальним поділом влади, президентські та парламентські способи правління.

Кожна держава відповідно до тих чи інших національних традицій вибирає певну конституційну модель організації

влади, і звідси популярність термінів на зразок «американський», «англійський», «французький» конституціоналізм. Проте сама суть конституціоналізму як втілення верховенства права та обмеження влади залишається незмінною, і звідси надзвичайно влучним є визначення конституціоналізму як «вірності» конституційним принципам та ідеям [7, с. 28].

Безумовно, вважається, що поняття конституціоналізму надзвичайно складне, комплексне, багатоаспектне, яке навряд чи можна повністю охопити однією дефініцією, однак спробуємо, на основі узагальнення різноманітних підходів, сформулювати власне визначення конституціоналізму, під яким пропонуємо розуміти основу на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрину обмеження влади, що органічно охоплює інституційну (система взаємопов'язаних та взаємобалансуючих органів), аксіологічну (низку принципів, які є концентрованим втіленням конституційних цінностей) та нормативну (систему об'єктивованих правових норм, спрямованих на регулювання владних відносин) складові, а також практичне їх втілення в суспільстві, яке зорганізувалось з метою оптимальної реалізації суверенної влади, що природно належить йому загалом та кожному із його членів зокрема.

-
1. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції. К.: Український центр правничих студій, 2015. 302 с.
 2. Бабенко К. Конституція як фактор стабілізації та розвитку правового і політичного життя суспільства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 38–44
 3. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібник. К.: Атіка, 2015. 592 с.
 4. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії. *Вісник Центральної Виборчої комісії*. 2016. № 4 (14). URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_4/visnik_st_14.pdf
 5. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2016. 560 с.
 6. Дністрянський С. Теорія конституції. Л., 2014. С. 186–208.
 7. Прієшкіна О. В. Основи конституційного ладу в системі Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. URL: <http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/chas2010/4/93>

В. В. Сеник,

*кандидат технічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри інформаційного
та аналітичного забезпечення діяльності
правоохоронних органів
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Нині умовою розвитку політичної, економічної, соціальної та інших систем є трансформація і модернізація суспільства, яка викликана проникненням сучасних інформаційних технологій в усі сфери його діяльності. При цьому процеси трансформації суспільного розвитку під впливом інформаційних технологій настільки фундаментальні і глобальні, що окрім позитивного впливу, несуть зі собою і серйозні проблеми, ризики та загрози, особливо у випадку недооцінки нових умов і факторів.

Нова генерація суспільства формується в умовах функціонування уже інформаційного суспільства, під яким слід розглядати суспільство, де інформація стає основою для зрушень у галузях виробництва, технологій та знань, які несе глобальна інформатизація. При цьому головними рушійними силами становлення і розвитку інформаційного суспільства є технології отримання та практичного застосування нових знань у суспільному житті і виробництві, а також технології формування, опрацювання, обміну та практичного використання інформації з метою підвищення соціально-економічного розвитку суспільства в цілому.

У відповідності до висловленого визначення інформаційного суспільства, можна виокремити деякі ключові проблеми і умови його розвитку.

Це, по-перше, можливість створення і підтримання єдиного інформаційного простору.

По-друге, для формування інформаційного суспільства необхідно створення і підтримання в актуальному стані інформаційного простору формалізованих даних, що сприятиме інформаційним процесам взаємообміну між різними об'єктами та суб'єктами.

По-третє, для розвитку інформаційного суспільства його основною мають стати інформаційно-телекомунікаційні технології, з використанням яких здійснюється обмін інформацією між усіма його суб'єктами й об'єктами. На сьогодні це глобальна інформаційна мережа Інтернет.

Інформатизація суспільства, яка відбувається на основі широкого запровадження цифрових методів опрацювання інформації в різних галузях його діяльності, у будь-якому випадку призводить до: підвищення швидкості реагування на внутрішні та зовнішні зміни, оперативності прийняття управлінських рішень; підвищення якості безпосередніх виробничих процесів; підвищення конкурентоздатності виготовлених товарів, за рахунок підвищення їх якості тощо.

Інформаційне суспільство в часі свого становлення та розвитку базується на знаннях, тому наступною умовою його розвитку є вирішення двох взаємопов'язаних фундаментальних проблем: прогнозування розвитку існуючих знань в усіх галузях людської діяльності, які накопичувалися упродовж попередніх фаз соціально-економічного та політичного розвитку; формування нових знань та їх наступне практичне використання в діяльності людини.

Прогнозування розвитку накопичення знань здійснюється людством постійно на усіх етапах його розвитку. При цьому для прогнозування використовується інформаційно-логічний спосіб, який полягає на кількісному аналізі інформації, що опрацьовується.

На результати такого прогнозування суттєво впливає суб'єктивний фактор (особа, яка здійснює прогнозування), усунути який повністю, з метою отримання об'єктивного результату, допоки неможливо.

Створення і розвиток інформаційного суспільства має ряд важливих проблем. Аналіз досвіду, а також стан інформатизації нашого суспільства, дозволяє виокремити наступні ключові проблеми його формування.

Першою проблемою є проблема формування і введення єдиного інформаційного простору формалізованих даних.

Друга – створення усіх необхідних умов для використання у технологіях сучасних засобів і методів цифрового опрацювання інформації.

Третя – це створення і розгортання необхідних елементів інфраструктури різних інформаційно-телекомунікаційних систем, які взаємодіятимуть як між собою, так і з глобальною мережею Інтернет.

Четвертою ключовою проблемою становлення і розвитку інформаційного суспільства є проблема розроблення принципово нової технології формування нових знань як фундаментальної основи інформаційного суспільства.

Відсутність уваги до процесу формування інформаційного суспільства може створити ряд загроз, які можуть мати різноманітний характер та викликати різні за значимістю наслідки.

Нейтралізувати усі загрози неможливо, однак їх можна і потрібно передбачати, знижувати та застосовувати заходи до зменшення їхнього впливу.

Тому важливим аспектом є правильне та своєчасне визначення і прогнозування загроз, що дозволить оптимально розподіляти ресурси, які забезпечують реалізацію життєво важливих інтересів особистості та суспільства, а також безпеку соціально-економічного розвитку.

Таким чином можна констатувати, що процес створення та розвитку інформаційного суспільства пов'язаний з рядом ризиків та загроз, аналіз і оцінка яких за усіма видами та галузями суспільного життя його діяльності дозволить забезпечити своєчасне й адекватне реагування, а також їх подальшу нейтралізацію.

С. В. Сеник,
*науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА

Публічна служба Німеччини регулюється положеннями Основного Закону Німеччини (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), який вступив в силу 23 травня 1949 року та є одночасно Конституцією ФРН. Ч. 2 ст. 33 цього Закону встановлює рівний доступ громадян до всіх державних органів. В ній написано, що «кожен німець має рівний доступ до всякої державної посади у відповідності зі своїми здібностями та професійною кваліфікацією». В Ч. 3 ст. 33 Основного Закону Німеччини встановлений принцип рівності на державній службі, а також те, що ніхто не може бути обмежений в своїх правах через свою релігію або світогляд. В галузях, де в управлінських структурах недостатня кількість жінок, за умови рівної професійної підготовки на заміщення певної посади державних службовців, перевага надається жінкам [2]. Також в Основному Законі Німеччини прописані основні принципи публічної служби.

Насамперед корисним є досвід Німеччини у стимулюванні розвитку форм прямої дії, які активно впроваджувалися на комунальному та земельному рівнях. Наприклад, під час реформування законодавства щодо участі громадян в управлінні рішеннями до всіх комунальних статутів включили право законодавчої ініціативи, визначили тематику ініціатив, форми та механізми виконання прийнятих рішень місцевими органами самоуправління. Завдяки чому, наприклад, у Баварії, лише за два роки після законодавчого врегулювання механізмів прямої демократії зафіксовано понад 330 громадських законодавчих ініціатив. Таким чином можна стверджувати, що посилення

форм прямої дії населення Німеччини, сприяло подальшій відкритості та прозорості діяльності державних органів й зростанню зацікавленості населення в особистій участі в прийнятті рішень [1, с. 137].

Система публічної служби та державного управління Німеччини в основному базується на принципах парламентської демократії та федералізму. Головну роль відіграють активно конкуруючі одна з одною політичні партії, саме через це політичну систему Німеччини ще часто називають партійною демократією.

Зазначимо, що значну роль у розвитку сьогоденної публічної служби Німеччини відіграли реформи Людвіга Ерхарда. Головно ці реформи здебільшого носили економічний напрям, однак розпочиналися з того, що Ерхард здійснив упорядкування державного бюджету використовуючи систематичне скорочення витрат, заборони набору нових службовців і підвищення окладів, пом'якшення податкового тиску, мінімізацією службових відряджень.

Внаслідок сформувалася концепція, яка проголошувала посилення ролі уряду, підпорядкування всіх груп населення загальному благу, примирення всіх класів з існуючим соціальним ладом, твердження «плюралістичного суспільства союзів», побудованого на добровільних спільних діях усіх соціальних груп суспільства. Ця концепція закріплювала головну роль адміністративно-державного управління в розвитку суспільства. Держава та її інститути проголошувалися стражем загального блага.

У такій державі всі посади на державній службі повинні займати фахівці зі спільних інтересів, які визначають політику країни. У цьому, за Л. Ерхардом, полягає сутність нової техніки державного управління [3].

Важливим аспектом публічної служби в Німеччині є те, що вона характеризується високою ефективністю, престижем і пошаною серед населення.

Для адаптації публічної служби до умов сучасного світу Німеччиною обрано тактику «великого якісного стрибка за

допомогою маленьких кроків». До таких «кроків» слід віднести децентралізацію державної служби, дивергенцію статусу держслужбовців, переорієнтацію державної служби на «клієнтські» відносини з громадянами [4].

Німецький менталітет сприяє розгляду державного чиновника як представника держави, який служить народу та державі. Тому дану традицію взято для створення системи підготовки державних чиновників й їх подальшого просування по службі.

Отже, досвід функціонування публічної служби Німеччини є досить цікавий та різноманітний. У процесі розвитку він пройшов різні етапи, однак, нині це одна з найпотужніших світових систем управління.

На нашу думку, є сенс у використанні досвіду Німеччини для реформування чи вдосконалення державної служби України, оскільки принципи справедливості, об'єктивності, неупередженості під час підготовки та прийняття політичних чи адміністративних рішень, незалежності професійної позиції державного чиновника від впливу політичних або приватних інтересів, відданості інтересам суспільства, держави та її політичному керівництву, сприяє розвитку та становленню професійної, ефективної державної служби, яка здатна домогтися результативної та ефективної діяльності державних органів влади для забезпечення добробуту населення країни та встановлення відповідного адміністративного простору європейського зразка.

1. Ковалевіч І. П. Зарубіжний досвід залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 2. С. 135–140.

2. Лісничий В. В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. К.: Торнадо, 2001. 352 с.

3. Чаркіна А. О. Принципи державної служби в країнах європейського союзу (на прикладі Польщі та Німеччини). *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 95–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_16_22

4. Організація державної служби в Україні: теорія та практика: навч. посібник / за заг. ред. М. О. Багмет, В. С. Фуртатов, М. С. Іванов. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 244 с.

М. Я. Сидор,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ГАРАНТІЇ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕЛЕГОВАНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

На наш погляд, гарантії взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, зокрема у контексті делегованих повноважень, доцільно класифікувати на правові (юридичні), економічні та політичні.

Серед правових гарантій варто виокремити конституційні. Зокрема, ст. 7 Конституції України в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. У контексті делегування повноважень ця гарантія передбачає самостійність і рівність місцевого самоврядування в механізмі взаємодії з органами державної влади, зокрема, з місцевими державними адміністраціями. Останні в свою чергу зобов'язані забезпечити на своїй території взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень (ст. 119). Гарантуючи місцеве самоврядування, Конституція України тим самим не допускає можливості його підміни місцевими державними адміністраціями.

В свою чергу органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади (ст. 143).

Органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України та іншими законами до повно-

важень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень, та в інших випадках, передбачених законом. Важливою гарантією при цьому виступає норма ст. 19 Конституції, згідно із якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Інші гарантії взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування конкретизовані Законами України «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні» та ін. Це, зокрема, державна підтримка місцевого самоврядування; можливість судового захисту прав місцевого самоврядування тощо.

Політичні гарантії мають передбачати реальне бажання політичних сил виявити політичну волю у сприянні ефективній взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, виявленні пріоритетів взаємодії, законодавчому урегулюванні бюджетних функціональних повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, усунення прогалин щодо умов, порядку, процедури делегування повноважень та їх повернення тощо. Політичні гарантії взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування мають своїм витоком також норми Конституції України про те, що єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Таким чином, будучи єдиною системою публічної влади на місцях на сьогоднішній день, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень реалізують спільну мету, що, зрештою, зумовлює необхідність їх взаємодії, – досягнення

ефективного управління на місцях в інтересах людей, територіальних громад, держави в цілому. Як зазначає А. С. Нестеренко, умовою та гарантією існування та розвитку будь-якої держави є задоволення публічного інтересу, тобто визнаного державою та забезпеченого правом інтересу певної територіальної громади. Таким чином, існування та розвиток держави неможливі без забезпечення інтересу як усього населення держави, так і окремих соціальних та територіальних груп [1].

Економічні гарантії передбачають фінансування державою здійснення наданих нею органам місцевого самоврядування повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності (ст. 143 Конституції України). Важливо, Конституція України вказує на джерела фінансування наданих органам місцевого самоврядування повноважень: 1) за рахунок коштів Державного бюджету України; 2) доходів від загальнодержавних податків, які передаються місцевим бюджетам у встановленому законом порядку; 3) об'єктів загальнодержавної власності, що передаються органам місцевого самоврядування.

Ч. 3 ст. 14 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» також передбачає, що делегування місцевим державним адміністраціям повноважень інших органів супроводжується передачею їм відповідних фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень. Ці надзвичайно важливі законодавчі вимоги гарантують: по-перше, безпосереднє виконання зазначених повноважень; по-друге, продовження здійснення належним чином делегуючим суб'єктом його власних повноважень. В той же час, нездійснення фінансування делегованих, повноважень призводить до неможливості виконання відповідних повноважень, соціальної напруги тощо.

Тому центральною проблемою у делегуванні повноважень, на яку звертають увагу і науковці, і практики, є фінансу-

вання наданих, а також делегованих повноважень. Зрозуміло, що ефективна реалізація делегованих повноважень можлива лише тоді, коли держава зможе реально забезпечувати їх фінансування, а територіальні громади зможуть залучати до цього додаткові кошти за рахунок населення, добробут і доходи якого зможуть дозволяти це.

О. П. Орлюк стверджує, що децентралізація місцевого самоврядування, деконцентрація фінансових ресурсів... залишаються на порядку денному країни одними з найбільш невирішених проблем у сфері фінансової діяльності. Стосується це і формування дохідної частини місцевих бюджетів, і здійснення видатків, і виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень (у частині їх фінансового забезпечення) [2, с. 13–14].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади враховує більшість проблем і передбачає, по-перше, обчислення дотації вирівнювання (на виконання делегованих повноважень) на основі уніфікованих стандартів надання публічних послуг; по-друге, запровадження прямих міжбюджетних відносин з державним бюджетом для всіх місцевих бюджетів тощо.

Л. П. Шаповал вважає, що залежність місцевих бюджетів від центрального уряду, а отже, від державного бюджету, можна зменшити шляхом надання права органам місцевого самоврядування запроваджувати власні податки і самостійно встановлювати ставки оподаткування. Необхідно переглянути склад місцевих податків і зборів, віднести до місцевих окремі загальнодержавні податки і збори, які в даний час є закріпленими за місцевими бюджетами. Це сприятиме встановленню справжньої фінансової самостійності місцевого самоврядування [3, с. 37]. Розширити перелік місцевих податків і податкову базу, що існують необхідно щонайшвидше. Так вважають в Асоціації міст України і громад [4].

Європейська модель місцевого бюджету на відміну від української в основному ґрунтується на податках на майно та різних видах місцевих податків та зборів, які органи влади можуть вводити на конкретні місцеві потреби.

Вбачається за необхідне звернутися до фінансово-правової практики Італії, Франції, Великобританії та інших європейських країн. Досвід Італії, приміром, можна використати при реформуванні податкової системи України і в її рамках з метою розширення власної джерельної бази, запровадити збір за забруднення довкілля, досвід Франції – при запровадженні податку на нерухоме майно (у Франції він функціонує як податок на житло). Характерною особливістю у податковій системі цієї країни є те, що, крім основних податків, місцеві органи влади можуть вводити ще додаткові, наприклад, на прибирання території, мито на утримання Торговельно-промислової палати. Така практика спостерігається і в Великобританії [5, с. 16].

Варто відзначити, що в питанні встановлення місцевих податків майже всюди діє принцип, який полягає у наступному: органи місцевого самоврядування користуються правом податкової ініціативи в межах, установлених національним законодавством.

Як бачимо, гарантії, як важлива складова правового статусу, зокрема і суб'єктів владних повноважень, також є важливою складовою механізму взаємодії відповідних суб'єктів. Без гарантій взаємодія будь-яких суб'єктів була б приречена, адже забезпечення реалізації повноважень, особливо в умовах їх нечіткого розмежування неминуче б тягнуло за собою деструктив, конфронтацію та провокувало б «компетенційні» конфлікти.

1. Нестеренко А. С. Проблеми розмежування власних та делегованих повноважень органів влади місцевого рівня. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 26. С. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2005_26_12.

2. Орлюк О. П. Фінансова система України: проблеми термінології та змісту. *Фінансове право*. 2007. № 1. С. 13–14.

3. Шаповал Л. П. Вплив податкових надходжень на формування місцевих бюджетів. *Регіональні перспективи*. 2003. № 7–8 (32–33). С. 35–37.

4. Ганущак Ю. Местные налоги: плата за право голоса. URL: <http://www.zn.ua/2000/2040/53336>

5. Перощук З. І. Правові засади доходів і видатків місцевих бюджетів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 20 с.

М. М. Сірант,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та міжнародного права Інституту права та психології
(Національний університет «Львівська політехніка»)*

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЕСТОНІЇ

Демократична держава прагне створити досконалі правові основи, тим самим підвищити авторитет закону, зробити його справжнім захисником прав. Закон повинен викликати повагу та довіру громадян до дій держави. Закон повинен бути необхідним і доступним. У цьому випадку його юридично значущий зміст, безумовно, не повинно бути розпливчастим, оскільки в іншому випадку його дія не буде забезпечувати ефективно і справедливу охорону і захист прав громадян.

У 1990 році Естонія вийшла зі складу Російської імперії і обрала самостійний шлях розвитку. Злам колишньої державної машини супроводжувався реформами в галузі права. В Естонській Республіці здійснена робота зі створенню умов формування нового державно-правового і судового механізму, вдосконалення адміністративного та адміністративно-процесуального права.

Адміністративно-процесуальний кодекс Естонської Республіки вступив в дію 1 січня 2012 року, встановив, що адміністративним справою є судова справа, що вирішується в адміністративному суді.

Адміністративно-процесуальний кодекс визначив компетенцію адміністративного суду, порядок звернення до адміністративного суду та порядок адміністративного судочинства остільки, оскільки це не врегульовано іншими законами, чинними нормами міжнародних договорів і права Європейського Союзу.

Слід звернути увагу на завдання та принципи адміністративного провадження, встановлені Адміністративно-проце-

суальним кодексом. Завдання та принципи в концентрованому вигляді фактично відображають не тільки своєрідність національної правової системи, а й важливі ідеологічні, моральні підвалини суспільного життя, а будучи законодавчо закріпленими, відображають сутність, зміст і порядок реалізації правових приписів.

У статті 2 Адміністративно-процесуального кодексу завдання та загальні принципи адміністративного судочинства визначено:

- завданням адміністративного судочинства є захист прав осіб від протиправної діяльності при здійсненні виконавчої влади;

- адміністративна справа має вирішувати незалежний і неупереджений суд правильно, чесно протягом розумного строку та з мінімальними можливими витратами;

- суд вирішує справу тільки в межах заявленої в скаргі вимоги або в іншій передбаченій законом формі. Питання подачі заяви вирішує учасник процесу на власний розсуд;

- суд за власною ініціативою забезпечує з'ясування істотних для вирішення справи обставин, в разі необхідності збирає докази самостійно або ставить їх подання до обов'язок учасникам процесу. Суд тлумачить заяви учасників процесу та виходить щодо вирішення з волі заявника;

- суд на кожній стадії провадження роз'ясненнями забезпечує, щоб у зв'язку з правовою недосвідченістю, необхідна для захисту інтересів учасника процесу заява або доказ не залишилися не представленим;

- суд забезпечує учасникам процесу ефективну та рівну можливість у всіх істотних для вирішення справи питаннях представляти та доводити свої думки, заперечувати думки інших учасників процесу або підтримувати їх.

Оцінюючи положення, викладені в статті 2 Адміністративно-процесуального кодексу «Завдання і загальні принципи адміністративного провадження», доцільно зауважити, що процеси демократизації естонського суспільства, засновані на визнанні та правовому закріпленні основних прав і свобод громадян, привели до певних позитивних результатів.

Необхідно відзначити, що прийняття Адміністративно-процесуального Кодексу Естонської Республіки свідчить про реалізацію принципу, який витримав випробування часом, принципу поділу влади, принципу, який закріпив незалежність суду від виконавчої влади та можливості реального судового контролю над її діяльністю.

1. Административно-процессуальный кодекс Эстонской Республики. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/%D0%90%D0%94%D0%9C%D0%98%D0%9D%D0%98%D0%A1%DA1%2015.03.2019.pdf>

О. Р. Сірант,

*кандидат юридичних наук,
інспектор служби превенції*

(Личаківський відділ Національної поліції)

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Зміни, що відбуваються у світі викликані глобальним реформуванням процедури здійснення правосуддя шляхом впровадження та використання нових технологій, зокрема інформаційних і телекомунікаційних, доповнення традиційної письмової форми процесу новим електронним форматом з використанням електронної пошти, електронних документів, електронних підписів, свідчать про актуальність дослідження доказового значення документів, отриманих за допомогою факсимільного, електронного зв'язку, і документів, підписані аналогом власноручного підпису.

Крім появи нових правових проблем, які потребують законодавчого врегулювання, існують і практичні складності. Зокрема, в Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) не містяться норми, які б впорядковували

порядок збору та забезпечення доказів у електронній формі, форму подання в якості таких. Дані труднощі виникають у зв'язку з особливою специфікою електронних документів, які схильні до різного роду змін.

Важливо, ще до звернення в господарський суд, забезпечити належну фіксацію інформації, яка знаходиться на електронному носії. Електронні докази повинні бути представлені в господарський суд в такому вигляді, який дозволить усвідомити зміст. Такий особливий порядок подання електронних доказів у ГПК не регламентований, не міститься він в Цивільному процесуальному кодексі України. Так як електронні документи відносяться до письмових доказів, то, в даному випадку, до них повинні бути застосовані правила про порядок подання письмових доказів в господарському суді за аналогією.

Згідно ГПК України письмові докази подаються до господарського суду в оригіналі. Електронна форма письмового доказу може замінювати або доповнювати традиційну письмову форму та паперовий носій інформації. Зміна зовнішньої форми письмового доказу не змінює його суті. Для визначення доказу в якості судового важлива наявність інформації (фактичних даних, відомостей), що має значення для вирішення справи; матеріального носія інформації, що забезпечує можливість зберігати інформацію та відтворювати її в судовому засіданні, процесуальної форми отримання інформації, що має значення для вирішення справи

Одним із способів вирішення проблеми оформлення доказів є досудове забезпечення. Забезпечувальні заходи – заходи, які спрямовані на збереження відомостей про обставини справи, у випадках, коли їх подання до господарського суду може виявитися неможливим або складним. У даний час основним заходом досудового забезпечення електронних доказів є нотаріальне посвідчення. Щодо такого роду дій не існує однозначної думки вчених.

Інститут нотаріальних дій в електронній формі є недостатньо розвиненим в Україні. Представляється можливим внесення змін до законодавства про нотаріат, норми якого

спрямовані на вирішення вчинення нотаріальних дій в електронній формі і посвідчувальних написів на електронних документах. Крім того, у випадку з електронними доказами існують різного роду загрози втрати, пов'язані з їх специфікою.

Можна виділити деякі специфічні риси, які притаманні інформації, отриманої за допомогою електронного чи іншого зв'язку, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет:

- доказове значення має не тільки інформація, що складає зміст документа, а й технологічна інформація. При розгляді файлу електронного документа як доказу в господарському та цивільному процесі доцільно враховувати, що його доказова цінність не тільки в міститься в документованій інформації, але і в інформації, яка носить назву технологічна інформації файлу. Зокрема, в ній фіксуються дані про тип програмного забезпечення або про найменування технічного засобу, за допомогою якого був створений файл, дата останнього випуску на друк, відомості про можливі зміни текстового файлу;

- інформація, що міститься на матеріальному носії, може бути використана як доказ у справі тільки у випадках, коли перетворена в форму, придатну для звичайного сприйняття та зберігання в справі. Для того щоб інформацію в електронній формі можна було безпосередньо досліджувати, її необхідно перетворити за допомогою технічних засобів, що використовуються для зберігання в електронній формі, в образотворчу форму, тобто в інформацію в матеріальній формі;

- інформація, отримана за допомогою електронного чи іншого зв'язку, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет, пов'язана не тільки з матеріальним носієм, за допомогою якого вона стає відчутною, але з її джерелами.

Джерело доказу – це те, звідки виходять відомості про обставини справи. При визначенні поняття джерела судового доказу слід врахувати практичне значення. Господарський суд повинен мати можливість безпосередньо досліджувати спроби можності сприймати, зберігати та відтворювати відомості про

обставини справи. Джерелом письмового доказу буде виступати особа, його що склала, джерелом речового доказу – предмет матеріального світу, що створює, зберігає, передає та демонструє відомості, що мають значення для справи.

1. Господарський процесуальний кодекс: Закон України від 06.11.1991 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

А. О. Собакарь,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ),*

О. В. Нестерцова-Собакарь,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТА ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Громадянське суспільство може існувати лише за умови реального політичного та ідеологічного плюралізму, що впливає з права кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення.

Закріплений ст. 14 Конституції України принцип політичної багатоманітності означає багатопартійність, себто можливість створення будь-якої політичної партії чи громадської організації, які провадять свою діяльність відповідно до вимог закону. В демократичному суспільстві роль політичних партій надзвичайно велика [1].

У ст. 36 (ч. 2) формулюється мета діяльності партій в Україні: сприяння формуванню і вираженню політичної волі

громадян. Основними завданнями, що їх звичайно ставлять перед собою партії, є участь у формуванні органів державної влади і органів місцевого самоврядування та участь у здійсненні влади через своїх представників, обраних до парламенту та інших представницьких органів. Вони, зокрема, розробляють і подають на розсуд виборцям програми, де пропонуються способи вирішення проблем суспільного розвитку, висувають кандидатів на виборах, ведуть передвиборну агітацію, формують партійні фракції в представницьких органах тощо.

Конституція України закріплює не лише можливість діяльності різних партій та інших об'єднань громадян, а й їхню рівність перед законом (ч. 5 ст. 36). Рівність громадських об'єднань перед законом виявляється в рівності їхніх прав у політичній та господарській діяльності, закріплених у ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. [2]. Закон, зокрема, надає об'єднанням громадян право:

1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);

2) звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;

3) одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;

4) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;

5) проводити мирні зібрання;

6) здійснювати інші права, не заборонені законом.

Це конституційне положення повністю узгоджується з нормами міжнародного права і відповідає стандартам, що

містяться в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та в інших міжнародно-правових документах.

Гарантії діяльності політичних партій деталізуються в Законі України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р.: «Політичні партії є рівними перед законом. Органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям, якщо інше не передбачено законом, у провадженні їх діяльності.

Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється, за винятком випадків, передбачених цим Законом» [3].

У ст. 37 Конституції України визначено перелік підстав, за наявності яких забороняються утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій. Подібна заборона стосується лише тих політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. При цьому політична партія може бути заборонена за поданням Міністерства юстиції України чи Генерального прокурора України лише в судовому порядку.

Конституційні підстави щодо заборони діяльності політичних партій та громадських організацій в Україні також повністю узгоджуються з нормами міжнародного права. Так, ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права прямо вказує на те, що будь-яка пропаганда війни, будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті,

що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені законом.

Принцип ідеологічної багатоманітності передбачає:

1. Право кожної окремої людини, соціальних груп, політичних партій і громадських організацій безперешкодно розробляти теорії, ідеї щодо економічного, політичного, правового та іншого устрою України; пропагувати свої погляди через засоби масової інформації; здійснювати діяльність із втілення своїх ідеологічних концепцій у практичну сферу; за допомогою правових засобів захищати право на ідеологічну багатоманітність.

2. Заборону надавати будь-якій ідеології загальнообов'язковий характер, визнання рівноправності всіх ідеологій.

3. Заборону цензури (ч. 3 ст. 15 Конституції України).

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-4. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

3. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5.04.2001 № 2365-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

Р. З. Стасів,

*асистент кафедри європейського права
(Львівський національний університет
ім. І. Франка)*

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНОМУ ЦЕНТРІ З ВИРІШЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРІВ

Залучення іноземних інвестицій є одним із необхідних елементів розвитку держави на сучасному етапі. Водночас, іноземні інвестиції потребують специфічного захисту, який забезпечується як національним законодавством, так і укладенням міжнародних договорів (дво- та багатосторонніх).

Один із таких механізмів захисту на універсальному рівні передбачений Конвенцією про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. (далі – Вашингтонська Конвенція), яку Україна підписала 3 квітня 1998 р. і ратифікувала її Законом України № 1543-III від 16 березня 2000 р.

Ця Конвенція передбачила створення Міжнародного центру по врегулюванню інвестиційних спорів (ІКСІД International Center for Settlement of Investment Disputes)

Метою Центру є забезпечення вирішення через примирення та арбітраж інвестиційних спорів між Договірними державами та особами інших Договірних держав у відповідності з положеннями цієї Конвенції

Місцезнаходженням Центру є штаб-квартира Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Центр включає Адміністративну раду та Секретаріат і веде список Посередників і список Арбітрів.

Адміністративна рада складається з представників, по одному від кожної Договірної держави, та очолюється Президентом банку, який *ex officio* виконує функції Голови Адміністративної ради

В списки Посередників та списки Арбітрів включаються особи, що мають достатню кваліфікацію, призначені у відповідності з положеннями цієї Конвенції та висловили бажання виконувати покладені на них обов'язки. Кожна з Договірних сторін має право призначити по чотири особи в кожний із списків, при цьому ці особи можуть бути, а можуть і не бути громадянами такої Держави

Особи, включені до списків, повинні мати високі моральні якості, достатню компетентність в галузі права, комерції, економіки або фінансів для того, щоб бути в змозі приймати належні рішення. При включенні до списків арбітрів особливе значення надається компетентності такої особи в галузі права. Вони призначаються строком на 6 років.

До компетенції Центру належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями, між Договірною державою (або будь-яким упо-

вноваженим органом Договірної держави, про який повідомлено Договірною державою Центру) та особою іншої Договірної держави, при умові наявності письмової згоди учасників спору про передачу такого спору для вирішення Центру. Сторони, що досягли такої згоди не вправі відмовитися від неї в односторонньому порядку.

Усі спори в ІКСІД вирішуються шляхом примирення або арбітражу.

Будь-яка Договірна держава або особа Договірної держави, що бажає звернутись до примирювальної процедури, звертається з відповідною заявою, складеною в письмовій формі, до Генерального секретаря, який направляє копію заяви іншій стороні.

У випадку, якщо сторони не домовились про кількість Посередників та про порядок їх призначення, Примирювальна комісія складається з трьох Посередників, по одному з яких призначає кожна із сторін, а третій, що є Головою Комісії, призначається за згодою сторін.

Якщо комісія не була заснованою протягом 90 днів після відправлення Генеральним секретарем повідомлення про реєстрацію заяви або протягом іншого терміну, про який домовились сторони, Голова Адміністративної ради за вимогою будь-якої із сторін та після консультації з обома сторонами, призначає ще не призначеного Посередника або Посередників.

До обов'язку Комісії входить з'ясування обставин, з приводу яких між сторонами виник спір, та докласти всіх зусиль для прийняття взаємоприйняттого для сторін рішення. З цією метою Комісія має право на будь-якій стадії розгляду спору та час від часу пропонувати сторонам умови, на яких спір може бути врегульований. Сторони зобов'язані добросовісно співпрацювати з Комісією.

Якщо сторони досягнуть згоди, Комісія складає доповідь, із зазначенням спірних питань та записом про те, що сторони досягли згоди. Якщо в будь-який момент примирювальної процедури Комісія дійде до висновку про те, що досягнення згоди між сторонами малоімовірне, вона припиняє процедуру та складає доповідь, із зазначенням суті спору та записом про те,

що сторонам не вдалось дійти до згоди. У випадку неявки однієї із сторін або відмови від участі у примирювальній процедурі Комісія припиняє процедуру та складає про це доповідь з записом про неявку або відмову сторони від участі в процедурі.

Будь-яка Договірна держава або особа Договірної держави, яка бажає звернутися до арбітражної процедури, направляє відповідну заяву, складену в письмовій формі, до Генерального секретаря, який надсилає копію заяви іншій стороні.

У випадку, якщо сторони не домовились про кількість Арбітрів та порядок їх призначення, Арбітраж складається з трьох арбітрів, по одному з яких призначає кожна з сторін, а третій, що є Головою Арбітражу, що призначається за погодженням сторін. Якщо Арбітраж не був заснований на протязі 90 днів після відправлення Генеральним секретарем повідомлення про реєстрацію заяви або протягом іншого строку, про який домовлялись сторони, Голова Адміністративної ради за вимогою будь-якої з сторін та після консультацій в межах можливого з обома сторонами, призначає ще не обраного Арбітра або Арбітрів, які не можуть бути громадянами Договірної держави, що виступають в якості сторони в спорі.

Арбітраж розглядає спір, згідно норм права, відповідно до згоди сторін. У випадку відсутності згоди сторін Арбітраж застосовує право Договірної держави, що виступає як сторона в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані.

Рішення Арбітражу здійснюється в письмовій формі та підписується Арбітрами, що голосували за це рішення.

Кожна з сторін може вимагати зміни рішення шляхом письмової заяви направленої Генеральному секретарю, у випадку, якщо їй стало відомо про нові факти, які могли б суттєво вплинути на рішення Арбітражу, при умові, що ці факти не були відомі Арбітражу та заявнику на час прийняття рішення, а також якщо незнання заявником про такі факти не є результатом його необережності.

Заява повинна бути зроблена на протязі 90 днів після виявлення таких фактів, однак в будь-якому випадку не пізніше ніж на протязі трьох років з дня прийняття рішення.

Кожна з сторін має право вимагати (протягом 3 років) відміни рішення Арбітражу шляхом подання письмової заяви Генеральному секретарю на наступних підставах:

а) у випадку, коли Арбітраж був заснований неналежним чином;

б) у випадку, коли Арбітраж перевищив свої повноваження;

в) у випадку, якщо мав місце підкуп одного з Арбітрів;

г) у випадку, якщо було суттєве відхилення від правил процедури;

д) у випадку, якщо рішення Арбітражу не було належним чином обґрунтовано.

Рішення Арбітражу є зобов'язуючим для сторін і не підлягає апеляції або іншому способу оскарження, за винятком тих, які передбачені в цій Конвенції.

Будь-який спір між Договірними державами з приводу тлумачення або застосування цієї Конвенції, не вирішений шляхом переговорів передається на розгляд Міжнародного Суду ООН шляхом подання однією з сторін відповідної заяви, якщо такі Держави не домовилися про інший спосіб вирішення спору.

З моменту ратифікації Конвенції Україна виступала відповідачем по п'ятнадцяти справах, які розглядалися ІКСІД і доволі успішно.

Дві справи закінчені укладенням мирової угоди: *Joseph C. Lemire v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB(AF)/98/1) и *Western NIS Enterprise Fund v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB/04/2).

На користь інвесторів рішення прийняте тільки у чотирьох справах: *Inmaris Perestroika Sailing Maritime Services GmbH and others v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB/08/8), *Alpha Projektholding GmbH v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB/07/16), *Joseph Charles Lemire v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB/06/18) і *City-State N.V., Praktyka Asset Management Company LLC, Crystal-Invest LLC and Prodiz LLC v. Ukraine* (ICSID Case No. ARB/14/9).

На даний час Україна є відповідачем у ІКСІД по двох справах: *Gilward Investments B.V. v. Ukraine* (ICSID Case No.

ARB/15/33) і – Emergofin B.V. and Velbay Holdings Ltd. v. Ukraine (ICSID Case No. ARB/16/35).

У справі Emergofin B.V. and Velbay Holdings Ltd. v. Ukraine позивачі стверджують, що є добросовісними набувачами 68,01% акцій Запорізького алюмінієвого комбінату, придбаних у квітні 2006 року, заявляють про протиправність дій української влади, яка позбавила інвестора даної власності, а саме у 2015 році прокуратура через суд повернула їх у державну власність.

У справі Gilward Investments B.V. v. Ukraine позивач заявляє, що держава Україна порушила свої зобов'язання, передбачені Угодою про сприяння та взаємний захист інвестицій між Україною та Королівством Нідерландів від 14 липня 1994 року. Фактично претензії стосуються заходів, вжитих урядом, пов'язаних з банкрутством української дочірньої компанії позивача, «АероСвіт».

Зважаючи на кількість справ проти України та їх вирішення у ІКСІД доцільним було б ефективніше забезпечувати захист інтересів як іноземних інвесторів так і нашої держави, передусім на національному рівні в т.ч. в українських судах.

І. Б. Стахура,

*кандидат юридичних наук,
директор центру післядипломної освіти, заочного
та дистанційного навчання
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Нормативний блок механізму реалізації Конституції має вирішальне значення і передбачає здійснення конституційних норм у державно-правових та інших правовідносинах, тобто дотримання, виконання, використання і застосування конституційних норм.

Дотримання конституційних норм – це така форма їх реалізації, коли громадяни, державні органи, юридичні особи утримуються від здійснення заборонених Конституцією дій.

Так, стаття 68 Конституції України встановлює, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України». Це пасивна форма поведінки суб'єктів правовідносин.

Вимога дотримання конституційних норм адресована всім суб'єктам права: органам державної влади, органам місцевого самоврядування, посадовим особам, громадянам та їх об'єднанням, іноземцям і особам без громадянства, які перебувають на території України, державі як суб'єкту міжнародних відносин. І при цьому така вимога стосується всіх видів державної діяльності, а також поведінки фізичних осіб. Вона пронизує зміст особистісної поведінки всіх суб'єктів права при реалізації конституційних установок. Так, на громадян України, інших осіб частиною першою статті 68 Конституції України покладається обов'язок дотримуватися Конституції і законів України. Отже, це не якийсь конкретний обов'язок, який можна «прив'язати» до тієї чи іншої соціальної практики, а узагальнюючий принцип і узагальнюючий обов'язок, який упереджує всі інші конституційні обов'язки, а також права і свободи людини й громадянина.

Виконання конституційних норм – це активна поведінка суб'єктів правовідносин, яка вимагається конституційною нормою і спрямована на досягнення поставленої в ній мети.

Конституційні норми виконуються громадянами у процесі їх життєдіяльності як суб'єктами різноманітних правовідносин, у тому числі й державно-правових. Виконання державними органами конституційних норм відбувається при реалізації ними своєї компетенції (прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, здійснення контролю, прийняття управлінських рішень, здійснення правосуддя, а також здійснення прокуратурою представництва інтересів громадянина або держави в суді у визначених законом випадках тощо).

У Конституції України встановлено такі вимоги до її виконання:

- усі суб'єкти права повинні виконувати Конституцію України і закони України;

- Українська держава зобов'язана виконувати міжнародні договори, якщо вони ратифіковані Верховною Радою України;

- громадяни України повинні виконувати свої обов'язки.

Виконання конституційних норм на відміну від їх дотримання передбачає не пасивну, а активну поведінку, зрозуміло, що в обох цих випадках у межах конституційних приписів.

Використання конституційних норм – це форма реалізації цих норм уповноваженими суб'єктами шляхом здійснення наданих їм суб'єктивних прав у вигляді дозволів чи повноважень.

При цьому дозволи суб'єкт реалізує на власне бачення і власними діями.

Наприклад, у конституційних нормах закладена можливість громадянина брати участь чи не брати участі у виборчій кампанії, оскільки вибори в нашій країні вільні й ніхто нікого не має права примушувати брати в них участь.

Використання конституційних норм як форма реалізації Конституції України виявляється в тому, що суб'єкти державно-правових відносин на власний розсуд застосовують надані їм права.

У багатьох випадках законодавець ототожнює поняття використання прав і свобод зі здійсненням прав і свобод. Так, у частині першій статті 34 Конституції України зафіксовано: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», а в частині третій цієї статті проголошується, що «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [1].

Ця та інші конституційні норми виходять з того, що, закріплюючи за громадянами та іншими особами відповідні права, необхідно враховувати інтереси суспільства і держави, права інших громадян. Власне Конституція України встановлює такі критерії використання громадянами проголошених нею прав і свобод:

- використання прав і свобод повинно здійснюватись у певній відповідності до їх соціального та юридичного змісту;
- Конституція вимагає дотримання цільового призначення прав і свобод громадян;
- використання прав і свобод не повинно призводити до невиконання обов'язків;
- якщо використання прав і свобод як попередньої умови передбачає виконання обов'язків, то сама ця форма правореалізаційного процесу може виникнути тільки за наявності цієї умови. Дотримання, виконання і використання конституційних норм становлять форми безпосередньої реалізації Конституції України, оскільки реалізуються шляхом безпосередніх дій суб'єктів правовідносин.

Іншу правову модель має така форма реалізації Конституції України, як правозастосування.

Застосування конституційних норм – це владна організуюча діяльність державних та інших органів, осіб, яка має на меті забезпечити адресатам цих норм реалізацію належних їм прав і обов'язків, а також гарантувати контроль за цим процесом [2, с. 80].

Застосування конституційних норм як форма реалізації Конституції України передбачається у правозастосовчій діяльності органів державної влади – державних структур і посадових осіб, але тільки в межах наданих їм повноважень.

Суб'єктами застосування конституційних норм є держава, органи державної влади і місцевого самоврядування, прокуратура, посадові особи.

Конституційні норми застосовуються також трудовими колективами, зборами громадян, виборцями, тобто громадянами, які фігурують в особливій державно-правовій якості.

Суб'єктами застосування конституційно-правових норм можуть бути громадські об'єднання в особі своїх органів. При цьому зауважимо, що правозастосовча діяльність деяких з цих суб'єктів здійснюється за делегуванням держави та її органів.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посс, убр. Львів, 2014. 402 с.

І. Б. Тацишин,

*кандидат юридичних наук, доцент
адвокат*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ РЕЗУЛЬТАТИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного суду України в постанові від 25.05.2016 року у справі №419/794/15-а прийшла до висновку, що при реалізації права на пенсію за вислугу років педагогічними працівниками позашкільних навчальних закладів необхідними умовами для призначення пенсії за вислугу років відповідно до п. «е» статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» є наявність спеціального стажу роботи та посади, що дає право на призначення пенсії згідно з переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Наявність доручення Кабінету Міністрів України від 06 січня 1995 року №397/21 без відповідних змін до переліку не є достатньою законодавчою підставою для зарахування до спеціального стажу роботи, який дає право на пенсію за вислугу років, періоду роботи позивача на посаді викладача в позашкільних навчальних закладах [1].

Прийняття даного рішення фактично кардинально змінило практику розгляду даної категорії справ, що фактично

призвело до неможливості педагогічним працівникам позашкільних навчальних закладів реалізувати право на пенсію за вислугу років передбаченої ст. 21 Закону України «Про позашкільну освіту» та грошової винагороди при виході на пенсію по віку згідно п. 7-1 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Велика Палата Верховного суду винесла постанови від 13.02.2019р. у справі №233/4308/17 [2] та від 30.01.2019 р. у справі №442/456/17 [3] прийшла до висновку, що наявність у національному законодавстві правових «прогалин» щодо захисту прав людини та основних свобод, зокрема, у сфері пенсійного забезпечення викладачів у позашкільних закладах освіти, що дана категорія педагогічних працівників, які входять до структури освіти України, мають право отримання пенсії за вислугу років.

Нинішній рівень соціального захисту підриває престиж та авторитет професії педагогічних працівників загалом та позашкільних навчальних закладів зокрема, не задовольняючи їх елементарних потреб. У зв'язку з цим постає нагальна потреба в запровадженні соціальних гарантій для працівників позашкільної освіти. Рівень надання освітніх послуг в позашкільній освіті є одним з першочергових елементів, які потрібні для побудови процвітаючого покоління. Таким чином, встановлення законом права на отримання пенсії за вислугу років та права на грошову допомогу у відповідності до п. 7-1 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 року №1058 є захистом законних прав і інтересів працівників важливої освітньої галузі.

Нами неодноразово наголошувалось на необхідності при вирішенні даної категорії справ керуватись принципом верховенства права та практикою Європейського суду з прав людини зокрема, що відповідає вимогам міжнародних зобов'язань взятих України та й зрештою Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Беззаперечним позитивом є покликання Великої палати Верховного суду на висновки Європейського суду з прав людини «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 року [4] оскільки це дасть можливість в майбутньому при відсутності у національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачають можливість різного тлумачення, порушує вимогу «якості закону» і не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади в майнові права заявника. Таким чином, у випадку існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи в національному законодавстві, органи державної влади зобов'язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи.

Верховний Суд України застосував підхід, який не є найбільш сприятливий для особи, що суперечить практиці Європейського суду з прав людини на що звернула увагу Велика Палата Верховного Суду та відступила від позиції Верховного суду України. Даний факт безперечно є позитивним, але не вирішує проблеми по суті оскільки педагогічні працівники позашкільних навчальних закладів і надалі змушені звертатись в суд для отримання передбачених чиним законодавством пенсійних виплат, що першочергово свідчить про відсутність належної експертної нормотворчої роботи в органах державної влади, що призводить до порушення прав громадян.

Частковим підтвердження не дотримання вимог щодо «якості закону» є також Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2019 від 04.06.2019 р. [5] згідно якого визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення пункту «а» статті 54, статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788–XII зі змінами внесеними законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24 грудня 2015 року № 911–VIII. Даним рішенням скасовано поетапне збільшення на п'ять років пенсійного віку для жінок,

збільшення на п'ять років загального та спеціального стажу роботи, необхідного для призначення пенсії за вислугу років, оскільки таке здійснювалося без урахування юридичної природи призначення пенсії за вислугу років, а саме того, що вказана пенсія встановлюється окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком, що стосується також педагогічних працівників.

Таким чином, підсумовуючи викладене, зауважимо, що рішення вищих судових органів України на користь педагогічних працівників є беззаперечним позитивом в частині захисту прав та інтересів громадян, але поряд з тим слід констатувати, що судова гілка влади не може виконувати функції, які безпосередньо покладені на Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України.

Так, у відповідності до п. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про позашкільну освіту» [6] до приведення законів України, інших нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом вони застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

Кабінет Міністрів України зобов'язано протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом:

- підготувати і подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законів України, що впливають із цього Закону;
- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити прийняття відповідно до компетенції нормативно-правових актів, що впливають з цього Закону;
- забезпечити перегляд і скасування центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону;
- внести необхідні зміни до Загального класифікатора галузей народного господарства, за яким позашкільні навчальні заклади віднести до галузей культури, освіти, спорту, туризму.

У разі невиконання покладених на Кабінет Міністрів України обов'язків у зазначений строк Верховна Рада України має достатній правовий інструментарій для вирішення даного питання.

Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України.

Зазначене дає підстави стверджувати, що Кабінет Міністрів України, з огляду на ухвалені рішення Великої Палати Верховного суду зобов'язаний привести Перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.11.1993 року № 909 [7] у відповідність до положень ст. 21 Закону України «Про позашкільну освіту» шляхом внесення посади «викладача позашкільного навчального закладу» до Переліку.

1. Постанова Верховного суду України від 25.05.2016 року у справі №419/794/15-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58902185> (дата звернення 13.06.2019).

2. Постанова Верховного суду у складі Великої палати від 13.02.2019 р. у справі № 233/4308/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79883404> (дата звернення 13.06.2019).

3. Постанова Верховного суду у складі Великої палати від 30.01.2019 р. у справі № 442/456/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684887> (дата звернення 13.06.2019).

4. Рішення Європейського суду з прав людини «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858 (дата звернення 13.06.2019).

5. Рішення Конституційного Суду України від 04.06.2019 р. № 2-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19> (дата звернення 13.06.2019).

6. Про позашкільну освіту: Закон України 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення 13.06.2019).

7. Перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.1993 р. № 909. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-93-п> (дата звернення 13.06.2019).

Т. М. Тимчишин,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

М. М. Модь,
*головний спеціаліст відділу з питань сімейної політики
управління соціального захисту Львівської міської ради*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ НА ПРИКЛАДІ НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ

Однією з головних функцій держави є забезпечення належних умов і стандартів життя та досягнення гідного добробуту громадян. Саме у період економічної кризи в Україні бізнес, політики та соціум у цілому усвідомлюють, що першість у формуванні загальної політики має належить соціальній політиці, адже людина є не тільки головним чинником виробництва, а й найбільшою цінністю, метою економічного розвитку.

Для вирішення низки соціальних завдань, які постали перед державами-членами Європейського Союзу було ухвалено у м. Турині 18.10. 1961 Європейської соціальної хартії, яка набрала чинності 1965 р. (далі – Хартія) [1].

У преамбулі Хартії зазначено, що її підписано «враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням домовилися забезпечити своєму населенню громадянські та політичні права і свободи, визначені в цих документах, враховуючи, що здійснення соціальних прав повинно бути забезпечене без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, політичних переконань, національної належності чи соціального походження, сповнені рішучості спільно зробити все можливе для підвищення життєвого рівня та поліпшення соціальної

забезпеченості як міського, так і сільського населення шляхом використання відповідних установ і здійснення відповідних заходів».

Процес реалізації положень Хартії зумовив її перегляд. 3 травня 1996 р. державами-членами Ради Європи було переглянуто Європейську соціальну хартію (далі – ЄСХп) [2].

У липні 2006 року Верховною Радою ухвалено, Закон «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [3]. Ратифіковано 27 статей (у тому числі 6 із 9 обов'язкових) та 74 пункти ЄСХ(п). ЄСХ(п) стала складовою нашого законодавства (згідно зі ст. 9 Конституції України). Ратифікація ЄСХп на підставі Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» надала якісно нового імпульсу соціальним демократичним змінам в Україні. За основу класифікації прав людини в Хартії взято не предмет суб'єктивного права, а цінності, на захист яких вона спрямована: людська гідність, свобода, рівність, солідарність. Конкретні права людини, закріплені Хартією, згруповані відповідно саме до цих критеріїв. 1 травня 2017 було прийнято Закон України Про внесення зміни до пункту 2 «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [4].

Станом на 2019 рік 47 держав-членів Ради Європи підписали ЄСХ чи ЄСХ(п) або ці обидва документи. Проблеми впровадження європейських стандартів соціально-економічних прав, звітування про дотримання та виконання приписів ЄСХ(п) перед відповідними контрольними інстанціями Ради Європи (насамперед перед Європейським комітетом із соціальних прав) набули для вітчизняної влади безпосередньо практичного значення. Для правильного розуміння норм ЄСХ(п), більшість яких сформульовано як оціночні поняття, витлумачені досить по-різному, особливо важливими стають правоположення Комітету із соціальних прав, який є єдиним органом офіційного тлумачення цього міжнародного договору.

В аспекті захисту соціальних прав зазначається, що всі права ґрунтуються на властивій людській особі гідності. Людська гідність розглядається як джерело прав людини, тобто

підноситься на рівень принципу права, а соціально права людини посідають визначальне місце у забезпеченні поваги до гідності.

Люди є носіями суспільних можливостей, бажань та потребують суспільних умов для розвитку. Вони не можуть розвинути почуття власної гідності та значущості і визнавати в належний спосіб аналогічні почуття інших доти, доки такі суб'єкти не житимуть за умов достатнього харчування та інших умов гідного проживання

Відомо, що основним критерієм структуризації системи прав людини є сфера суспільних відносин, на які вони поширюються. Так, права поділяють на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. Соціальними є права на соціальне забезпечення і захист, а також на працю, її безпечність і охорону, на страйк, житло, охорону здоров'я, безкоштовну освіту (зокрема, профорієнтацію та перекваліфікацію), на достатній життєвий рівень та ін.

Юридичні зобов'язання, які беруть на себе держави-учасниці за ЄСХ(п), сформульовані з різним ступенем деталізації. Адже більшість норм ЄСХ(п) містять оцінювальні поняття (наприклад, «достатній життєвий рівень», «справедливі, безпечні та здорові умови праці», «належні умови для професійної підготовки», «належний соціальний, правовий та економічний захист», «гідне ставлення на роботі»),

Так, пунктом 1 статті 2 ЄСХ(п) (стаття ратифікована Україною) передбачено зобов'язання держави встановити в розумних межах тривалість робочого дня та тижня і поступово скорочувати робочий тиждень настільки, як це дозволяє підвищення продуктивності праці й інші відповідні чинники. Комітет констатував, що хоча зазначеним положенням не встановлено точної тривалості робочого дня та тижня, ситуація у державі не відповідає ЄСХ(п) у разі існування в ній робочого часу надзвичайно великої тривалості (16-годинний робочий день або 60-годинний робочий тиждень). Водночас комітет окреслив і максимальну межу стандарту тривалості робочого часу, вказавши, що встановлення його тривалості на рівні,

меншому за 40-годинний, у більшості випадків зменшило б необхідність у подальшому скороченні робочого часу.

Стаття 14 ЄСХ(п) (ратифікована Україною) гарантує право на користування послугами соціальних служб. Комітет зазначає, що держава зобов'язана контролювати якість таких послуг із метою забезпечення прав споживачів, повагу до людської гідності та основних свобод людини. Стаття 26 ЄСХ(п) (ратифікована Україною) гарантує право всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі. Стаття 30 ЄСХ(п) (ратифікована Україною) гарантує право захисту людини від бідності та соціального відчуження. Комітет зазначає, що проживання в умовах бідності порушує насамперед гідність людини.

Пункт 1 статті 31 ЄСХ(п) (стаття ратифікована Україною) зобов'язує державу сприяти доступові до житла належного рівня. Комітет під поняттям «житло належного рівня» розуміє помешкання, безпечне конструктивно й з точки зору санітарно-епідемічних норм та охорони здоров'я, не перенаселене, зі статусом, визначеним чинним законодавством.

Іншим яскравим прикладом конструювання стандарту соціально-економічного права є тлумачення Комітетом із соціальних прав приписів, вміщених у пункті 1 статті 4 ЄСХ(п) (цей пункт Україною не ратифіковано), а саме: права працівників на винагороду, яка забезпечує їм та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень.

Так, за загальним правилом рівень мінімальної заробітної плати (з урахуванням обов'язкових відрахувань) не може бути надто нижчим за рівень середньої заробітної плати (межею вважається показник у 60%). Окрім того, мінімальна заробітна плата в будь-якому разі не може бути нижчою за поріг бідності, встановлений у відповідній країні.

Отже, за своєю суттю ЄСХ запроваджує систему основоположних соціальних прав та контекстних напрямів щодо їх реалізації з боку держав-членів Ради Європи. Тому конкретні кроки з імплементації положень ЄСХп значною мірою залежать від політичної волі уповноважених владних інституцій. Разом

із тим імплементаційні кроки ускладнені тим, що Україна продовжує практику реанімації застарілих законів, які не відповідають потребам сьогодення та не стимулюють реальні, реформаторські дії.

1. Європейська соціальна хартія: Хартія Ради Європи від 18.10.1961. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_300/print1518091139482732

2. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

3. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16>

4. Про внесення зміни до пункту 2 «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17.05.2017 № 2034-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-19>

Т. М. Тимчишин,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. Харечко,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ НА ПРИКЛАДІ НОРМ ХАРТІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

На сьогоднішній день, повага та захист прав людини, є одним із керівних напрямів діяльності Європейського Союзу відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах.

Особливо ця тенденція підсилюється глобалізацією економіки та зростанням добробуту у тих країнах, які лібералізували економіку. А часи, коли Європейський Союз вважався лише суто економічною організацією, котра не мала жодного відношення до прав людини залишилися позаду.

В Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини. Національну систему захисту прав людини, яка функціонує в державах-членах, доповнює система захисту на рівні Євросоюзу. Окрім цього, захист прав і свобод людини здійснюється в межах Ради Європи, учасниками якої є всі держави-члени Євросоюзу.

Принцип захисту прав людини у праві Європейських Співтовариств вперше був визнаний Судом ЄС у справі 29/69 Stauder 1970 р. [1]. Вимога особи стосувалася, скасуванням зазначення на документі за яким вона отримувала соціальну допомогу імені та адреси, для отримання продукції за пільговими цінами. Позивач з Німеччини одержував допомогу, як жертва війни і вважав порушенням прав людини вимогу пред'являти купон де зазначалися його персональні дані.

Зрозвитком правовідносин в Європейському Союзі з'явилася ціла низка документів, у яких була зроблена спроба визначити основні права і свободи людини в межах Європейських Співтовариств.

До них можна віднести Європейську соціальну хартію 1961 р., Декларацію основних прав і свобод 1989 р., Хартію основних соціальних прав працівників 1989 р., Хартію основних прав Європейського союзу 2000 р,

Особливий статус у праві Європейського Союзу має Хартія основних прав Європейського союзу 2000 р. [2]. Вона містить значний обсяг основних прав і свобод, які визнаються за кожною особою, що знаходиться на території Євросоюзу, й охоплює громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Хартія має статус установчих договорів, хоча не є їх складовою. В основу Хартії покладено новий світоглядний підхід на людину та її місце у світі.

У преамбулі Хартії проголошується, що у центрі діяльності Союзу знаходиться людина та її інтереси. На відміну від переважної більшості міжнародно-правових документів, де за основу класифікації основних прав взято предмет суб'єктивного права, класифікація прав і свобод у Хартії зроблена на основі цінностей, на захист яких вони спрямовані. До таких цінностей віднесені людська гідність, свобода особи, рівність, солідарність.

Комплекс основних прав і свобод особи поділяється на кілька категорій. Це особисті права і свободи; політичні права і свободи; економічні, соціальні та культурні права; основні обов'язки. Їх доповнюють гарантії прав і свобод особи.

Особисті права і свободи (глави I і II) належать до природних прав і притаманні будь-якій особі від народження. Вони охоплюють право на людську гідність, право на життя, право на цілісність особи, право на свободу і особисту недоторканність, право на повагу приватного і сімейного життя, право на захист персональних даних, право на шлюб і створення сім'ї, свободу думки і віросповідання, свободу висловлення думок і свободу інформації, свободу пересування і вибору місця перебування, право на притулок.

Політичні права і свободи тісно пов'язані з функціонуванням держави і європейських інтеграційних об'єднань. На рівні Євросоюзу існує їхня чітка прив'язка до європейського громадянства. До них належать виборчі права, свобода зборів і асоціацій, право на добре управління, право на доступ до офіційної документації, право петицій. До основних обов'язків Хартія відносить обов'язок поважати і захищати людську гідність; враховувати думку дитини; отримувати обов'язкову безкоштовну освіту; захищати і підвищувати захист навколишнього середовища.

Хартія також містить положення щодо зловживання правом (ст. 54). Воно полягає у недопущенні з боку представників влади чи приватних осіб ліквідації чи надмірного обмеження прав і свобод інших осіб. Гарантії прав і свобод у Європейсько-

му Союзі охоплюють інституційні, процесуальні та матеріальні заходи. До інституційних гарантій належать судовий захист і позасудові механізми захисту: Омбудсмен Європейського Союзу, Комісія, Європейський контролер із захисту даних, Загальний контрольний орган у межах Європолу, дипломатичні та консульські представництва держав-членів у третіх країнах.

Процесуальні гарантії містять: право особи на справедливий і публічний розгляд її справи протягом розумного часу незалежним і неупередженим судом право на юридичну допомогу (ст. 47.2); презумпцію невинності (ст. 48.1); принцип законності та пропорційності злочинів і кари (ст. 49); принцип недопущення повторного притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, за який особа вже була покарана чи виправдана у державах-членах (ст. 50); заборона позбавлення свободи за борги; право на апеляцію стосовно кримінальних справ.

Матеріальні гарантії полягають у компенсації збитків, завданих особам з боку інших осіб. Майнову відповідальність можуть понести фізичні та юридичні особи, органи ЄС та держави-члени. Майнова відповідальність фізичних і юридичних осіб регулюється переважно внутрішнім правом держав-членів.

Отож Хартія основних прав Європейського Союзу повинна розглядатися, як консолідація існуючих положень щодо основних прав людини в межах суспільного правопорядку. Даним документом збільшується видимість прав зафіксованих у суспільстві, як звичаєві.

1. Judgment of the Court of 12 November 1969. Erich Stauder v City of Ulm – Sozialamt. Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Stuttgart – Germany. Case 29-69. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61969CJ0029:EN:HTML>.

2. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524

Л. В. Хомко,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
господарсько-правових дисциплін,
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

Д. А. Рибак,

*здобувач вищої освіти освітнього ступеня бакалавр
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ»

Термін «конкуренція» означає змагальність суб'єктів господарювання, коли їх самостійні дії обмежують можливість кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво необхідної споживачеві продукції [1, с. 26]. На нашу думку, конкуренція стимулює суб'єктів господарювання до ефективної діяльності з метою забезпечення споживачів товарами високої якості та за доступними цінами та очікує від суб'єктів господарювання вдосконалення виробництва товарів.

Іноземні держави вже наприкінці XIX століття розмежували конкуренцію на два види: законну (добросовісну) і незаконну, що згодом отримала назву «недобросовісна конкуренція». В українському законодавстві немає визначення «добросовісної конкуренції». Як видається, під добросовісною конкуренцією слід розуміти відносини між конкурентами, які відбуваються з додержанням норм законодавства та правил чесної торгівлі.

В українському законодавстві термін «недобросовісна конкуренція» уперше з'явився у Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (втратив чинність) [2]. Згодом термін застосували у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [3].

Вперше поняття «недобросовісна конкуренція» з'явилося у правових актах Франції у XIX столітті. Ним оперували суди в зв'язку з тим, що на ринку було багато недобросовісних конкурентів, від яких потерпали чесні підприємці. Законодавство іноземних держав визначає конкуренцію в іншому аспекті. Для прикладу Іспанія визначає під поняттям «недобросовісна конкуренція» притягнення клієнтів неприйнятими засобами, що суперечать моралі та закону, яка визначена традицією і звичаєм. У німецькому законодавстві зазначене поняття означає негативний вплив на клієнта шляхом обману та іншими засобами [4].

Варто відмітити, що поняття «недобросовісної конкуренції» міститься в Паризькій конвенції про охорону промислової власності. В пункті 2 статті 10-bis даної конвенції зазначено, що «актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах [5].

Антимонопольний комітет України визнає недобросовісною конкуренцією нечесні дії підприємця, що спрямовані на усунення чи обмеження конкуренції на ринку через використання чужої ділової репутації, створення перешкод конкуренту та досягнення неправомірних переваг у конкуренції на ринку, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці [6].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [3] та статті 32 Господарського кодексу України «недобросовісною конкуренцією» є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності [7]. Таким чином, недобросовісну конкуренцію можна визначати як порушення правил поведінки, які склалися та широко застосовуються у підприємництві, а також завдають шкоди відносинам добросовісної конкуренції.

У літературі склались доволі різні позиції щодо визначення даного поняття.

Так, науковці розуміють під поняттям «недобросовісна конкуренція» антиконкурентні дії суб'єктів господарювання

чи бездіяльність, пов'язані з порушенням чинного законодавства, торгових правил та звичок, прав на інтелектуальні продукти, вимог добропорядності і справедливості шляхом вчинків, здатних викликати змішування відносно підприємства, продукції або діяльності конкурента, вивести громадськість в оману, дискредитування конкурента [8, с. 34].

Як слушно зазначає О. М. Вінник недобросовісна конкуренція нехтує інтересами споживачів та інших учасників ринкових відносин. Вона може призводити до погіршення якості товару (робіт, послуг), зменшення їх асортименту; дозволяє отримувати незароблений прибуток [9, с. 416].

Аналізуючи вищенаведене та враховуючи низку спірних питань можемо зазначити, що недобросовісною конкуренцією вважається неправомірне ведення господарської діяльності та досягнення неправомірних переваг в підприємницькій діяльності.

1. Смолин Г. В. Господарське право України. Особлива частина: підручник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 646 с.

2. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18.02.1992 р. № 2132-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12>

3. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

4. Єрошенко Б. В. Зловживання монопольним становищем на ринку страхових послуг. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 267–269.

5. Паризька конвенція про охорону промислої власності від 25.12.1991 р. № 995_123. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123

6. Офіційний сайт Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index>

7. Господарський кодекс України від 01.01.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

8. Форитор Т. М. Недобросовісна конкуренція та монополістичні зловживання: спільні та відмінні риси. *Новітні можливості науки-2012: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Прага: Видавничий Дім «Освіта і наука», 2012. С. 36–41.

9. Вінник О. М. Господарське право: навч. посібник. К., 2009. 624 с.

У. О. Цмоць,
*старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПРАВО ОСОБИ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ВІД КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО СЬОГОДЕННЯ

Конституція України гарантує дотримання основних прав людини, що є головним завданням кожної демократичної держави. Водночас сам інститут захисту прав і свобод громадян у такому правовому оформленні, у якому ми його знаємо сьогодні, виник задовго до виникнення сучасного громадянського суспільства. Цікавою є сама історія його становлення та еволюціонування.

Структурувавши періоди зародження та розвитку соціального інституту захисту прав людини нашої держави, пропонуємо розглянути такі історичні етапи української державності: Київська Русь та Галицько-Волинське князівство; Королівство Польське й Велике князівство Литовське з їх спадкоємницею Річчю Посполитою; Гетьманщина; XIX – початок XX століття у складі Російської імперії; XIX – початок XX століття у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперій; національно-визвольні змагання 1917–1920 рр.; адвокатура на українських землях в складі Румунії, Польщі та Чехословаччини у міжвоєнний період; період УРСР; незалежність.

Впродовж практично усієї своєї історії Україна перебувала під владою різних держав та була поділена територіально на частини, тому розвиток інституту правозаступництва здійснювався за різними законодавствами.

Перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права «Руська правда» (1036–1037рр.) становив правову основу Київської Русі. Для «Руської правди» характерним є гуманізм (наявність правових механізмів захисту життя, честі і гідності особи; норм, які закріплюють відсутність смертної

кари та катувань і т.п.) та упорядкування спадкових відносин і відносин власності.

Уперше згадка про інститут захисту та інститут представництва з'являється в законодавчих актах кінця XIV – початку XV ст. – Псковській та Новгородській судних грамотах, у яких почали поступово формуватися процесуальні вимоги. Норми і принципи «Руської правди» зберегли своє значення в часи феодальної роздробленості, в тому числі на землях Галицько-Волинського князівства (1199–1340 рр.).

В останній чверті XIV ст. землі України були завойовані і підпорядковані Великому князівству Литовському, а згодом приєднані до Польщі (після укладення в 1569 році Люблінської унії між Польщею та Литвою і утворення внаслідок цього Речі Посполитої). Україна періоду Литовсько-Руської доби жила за третьою редакцією Литовського статуту, основним джерелом якого були Руська Правда та Магдебурзьке право. У Литовському Статуті вперше було здійснено спробу впорядкувати справу судового захисту та виділити адвокатську (правозахисну) діяльність як певну професію. Тобто, на зміну «родинній» адвокатурі, формується «професійна». Литовський статут передбачав спеціального урядового захисника – професійного юриста – для захисту людей, які не могли себе захищати самостійно (вдів, сиріт, бідноти). Литовський статут детально регулював діяльність захисника. До захисників пред'являлись високі етичні вимоги. Норми литовського статуту і магдебурзького права продовжували діяти в Україні і в період Гетьманщини (1628 р. – кінець XVIII ст.). В першій половині XVIII століття розпочалася робота з кодифікації українського права, яка закінчилася в 1743 році підготовкою проекту кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ». Офіційно він не був визнаним, однак тогочасні правники послуговувалися його положеннями. Кодекс є одним з прикладів козацького права.

Документом, який мав за мету об'єднати український народ, утвердити державу з демократичним суспільним ладом, закладав основи національної конституційної ідеї та, зрештою,

віддзеркалював вимоги козацтва до очільників держави стала Конституція Пилипа Орлика 1710 року. І хоча у цьому документі прямо не зазначалося як саме повинен здійснюватися власне правовий захист громадян, але у ньому були закладені основи соціального захисту найбільш незахищених верств населення.

На землях Галичини та Буковини у часи, коли вони були приєднані до Австро-Угорської імперії, адвокатура як інститут соціального захисту утвердилася з прийняттям Положенням про суд 1781 року. За цим Положенням, щоб здобути право на адвокатську діяльність, необхідно було мати юридичну освіту, ступінь доктора права, пройти практику адвоката та скласти адвокатський іспит. У 1849 році було прийняте тимчасове, а у 1868 році – постійне положення про адвокатуру.

Свій правовий статус інститут адвокатури дістав за «Судовими статутами», затвердженими 20 листопада 1864 року, після проведення в Російській імперії судової реформи. Згідно цих статутів існували присяжні повірені, які забезпечували захист на професійній основі і мали право виступати в будь-якому суді царської Росії, та приватні повірені, які могли виступати тільки в судах, що видали їм на це дозвіл. Більш загальний контроль здійснювався Міністерством Юстиції. Згідно «Судових статутів» правосуддя неможливе без адвокатури та адвокатів, а адвокатська корпорація була автономною та незалежною від державних органів влади.

Українські правники Л. Ганкевич, К. Левицький, С. Баран, Ф.Тарнавський, В. Перфецький, Я. Падох, А. Горбачевський, В. Лициняк, М. Кміцикевич, О. Огоновський, Є. Олесницький, Б. Пелехович, Ю. Старосольський, С. Дністрянський, В. Пацлавський, Ю. Фединський, М. Чубатий та інші були ініціаторами захисту прав населення Галичини, пропагандистами законодавчих актів Австро-Угорської імперії та інших держав. Українські правники, які часто здобували освіту і працювали в освітніх закладах Австро-Угорської імперії, Польщі, суттєво впливали на суспільні і правові відносини, стимулювали об'єднавчий розвиток українського правництва, що вже на той час набувало ознак європейськості. Так відбувався процес поступу права

в історії національно-культурного життя не лише в Галичині, але й в Україні і Європі [1, с. 8–9].

Надалі для надання безоплатної правової допомоги громадянам, які її потребують, було створено юридичні консультації присяжних повірених, що надавали послуги і містянам і мешканцям сіл.

Україна у 1917–1920 рр. пережила зміни державного устрою і перехід влади «з рук у руки». Можемо виділити: утворення Центральної Ради; проголошення ЗУНР; злука ЗУНР і УНР; Варшавський договір 1920 року; другий Зимовий похід 1921 року. «Перебіг української революції після весни 1919 р. – це історія калейдоскопічної зміни урядів, відчайдушних спроб здобути на фронті нових перемог після все частіших військових поразок, розпачливих пошуків союзників та марних намагань одержати визнання серед тих держав, які на мирній конференції у Парижі вершили долю післявоєнної Європи» [2, с. 148]. Гарантованого державою права особи на захист і реалізація норм права загалом у цей історичний період не здійснювалися.

12 жовтня 1920 року у Ризі фактично було поділено Україну між Польщею і радянською стороною (Польща визнала УРСР, відмовилася від союзу з УНР і отримала Галичину, від якої, у свою чергу, відмовилася Радянська Росія).

У період 1921–1939 рр. українські землі розділилися між УРСР, Республікою Польща, Чехословацькою Республікою та Румунією. Правовий захист громадян був закріплений на рівні конституцій держав, а діяльність адвокатських канцелярій була чітко регламентована нормативно-правовою базою. Громадяни – українці за національністю – дискримінувалися за національною ознакою і фактично не користувалися закріпленими у конституціях гарантіями.

На їх захист стали правники-українці. Виступи українських адвокатів під час політичних судових процесів тих років увійшли до історії світової юриспруденції. Серед українських правників: Кость Левицький, Степан Шухевич, Теофіл Окуневський, Володимир Старосольський, Маріян Глушкевич, Осип Назарук та ін.

Далі інститут правової допомоги нашої держави розвивався в історичних реаліях УРСР та регулювався законодавчими документами Радянського Союзу.

У 1924 році ЦВК СРСР своєю Постановою затверджує Основи судоустрою СРСР і союзних республік, у яких закріплювалося надання юридичної допомоги населенню і були засновані колегії правозаступників. Далі по чергово було прийнято низку законодавчих актів, які регламентували надання правової допомоги громадянам СРСР. Ці документи практично обмежували професійну діяльність захисників і ставили їх перед вибором між державною службою і правозахисною діяльністю. Функція та роль адвоката у судовому процесі до середини 50-х років ХХ ст. носили формальний характер, а сам захисник нерідко перебирав на себе обов'язки прокурора. Дещо зросла роль захисника з прийняттям Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік від 25 грудня 1958 року та Кримінально-процесуального Кодексу, затвердженого в Україні 28 грудня 1960 року. Цими документами передбачався допуск правозахисника у кримінальний процес на стадії попереднього слідства, а закон СРСР «Про внесення змін та доповнень до Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік» від 10 квітня 1990 року ще розширював повноваження адвоката. Приватна юридична практика в СРСР не здійснювалася. Існували обласні колегії адвокатів, до складу яких входили районні юридичні консультації.

Закон СРСР «Про адвокатуру в СРСР» від 30 листопада 1979 року та Положення про адвокатуру в УРСР від 1 жовтня 1980 року унормовували питання функціонування адвокатури як окремої інституції.

Запроваджена система здійснювала свою діяльність до 90-х років ХХ століття.

З набуттям незалежності законодавство України поступово гармонізується з законодавствами найбільш прогресивних країн Європи у різних галузях правозастосовної та правозахисної діяльності. Для галузі забезпечення державою надання правової допомоги населенню простежується така

ж тенденція. Так, ст. 59 Конституції України закріплено право особи на правову допомогу, а у певних випадках і на безоплатну правову допомогу [3]. У цьому контексті 9 липня 2011 року було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який передбачає формування в Україні цілої системи безоплатної правової допомоги, що поєднує систему безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Водночас прийняттям цього Закону держава декларує себе гарантом конституційних права і свобод людини. На сьогодні до зазначеного Закону уже внесено низку змін та доповнень. Забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина через сформовану систему надання правової допомоги є одним з пріоритетних напрямів діяльності демократичної держави.

Еволюційний шлях розвитку та становлення інституту правової допомоги йде від захисту через родинні та сімейні зв'язки до захисту з залученням професійних юристів і далі веде до гарантування надання безоплатної правової допомоги державою.

Свій початок інститут безоплатної правової допомоги бере в римському приватному праві і далі в європейському середньовічному процесуальному праві. Правове закріплення інституту безоплатної правової допомоги отримав в XVIII–XIX ст. зі сприйняттям правом гуманістичних ідей і людини як найвищої цінності. Еволюційні зміни продовжуються і нині. Правова держава як форма організації, де реалізуються всі права людини, через систему свого законодавства повинна і надалі виступати гарантом дотримання основоположних прав і свобод громадян.

1. Антологія правничої думки в Галичині (1889–1900) / за заг. ред. М. М. Цимбалюка; укл. докт. юрид. наук, проф. А. С. Токарська, докт. юрид. наук, доц. О. В. Гришук, докт. юрид. наук, проф. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьвДУВС, 2013. Т. 1. 408 с.

2. Грицак Ярослав. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посібник. К.: Генеза, 1996. 360 с.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Пріоритетними засадами організації демократичної правової держави визнаються конституційно закріплені права і свободи людини, а також передбачені конституціями засоби їх захисту. Саме гарантії прав і свобод людини і громадянина виступають реальними можливостями їх реалізації та захисту.

Конституція України від 28 червня 1996 р. визначила, що права і свободи людини та їх гарантії становлять зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є її головним обов'язком [1].

Основним у характеристиці прав і свобод людини та громадянина визнається те, що вони мають бути під захистом держави. Тобто, права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін чи доповнень не допускається звуження змісту та обсягу вже існуючих.

У енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [2, с. 155].

Для гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх гарантування [3, с. 3].

Перш за все, відмітимо, що свободи людини і громадянина складають інститут конституційного права, який містить

норми, що визначають взаємини держави і особи. Тому, «..гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» [3, с. 4].

В науці існують два взаємовиключних підходи до даної проблеми. У першому випадку гарантії не визнаються структурним елементом правового статусу особи, в другому вони визнаються в якості такого. Прихильники першого підходу обґрунтовують свою позицію тим, що система гарантій – це категорія, що далеко виходить за межі правового статусу особи. На думку таких авторів, гарантії необхідні для правового статусу в цілому і для кожного його елемента, однак, перш за все, в них мають потребу права, свободи і обов'язки. Більш того, без відповідних гарантій проголошені в Конституції і законах права і свободи – порожній звук. Практичне втілення правового статусу в життя, в останньому випадку, здійснюється у вигляді конкретних прав, свобод і обов'язків, що належать окремим індивідам та їх об'єднанням [4, с. 28–29].

Гарантії прав і свобод людини можуть здійснюватися як в національному аспекті – шляхом їх визнання і закріплення в Конституції держави, законах, підзаконних актах, інших нормативно-правових актах, так і в міжнародному аспекті – шляхом підготовки і прийняття міжнародних документів, що містять в собі стандарти з прав людини, наприклад, Статуту ООН, приєднанням до міжнародних договорів з прав людини, їх ратифікацією.

У зв'язку з цим гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина поділяються на дві великі групи: внутрішньодержавні (національні) та міжнародно-правові [5, с. 181]. При цьому перші, у свою чергу, включають в себе судові та позасудові внутрішньодержавні гарантії. А вже міжнародно-правові гарантії поділяються на універсальні, які

здійснюються в рамках ООН і спеціалізованих підрозділів, та регіональні, реалізація яких відбувається на регіональному міжнародному рівні. Їх значення є достатньо вагомим, свідченням цього є як численні міжнародні документи, що закріплюють стандарти галузі прав людини, так і створення інституційних механізмів щодо захисту прав людини, найбільш дієвим серед яких є, безумовно, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) [6, с. 55].

Сьогодні в Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних перетворень, створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав виступає актуальною теоретичною і практичною проблемою. Основний Закон держави створює широку юридичну основу для активізації діяльності щодо забезпечення правових гарантій прав людини та громадянина. Правові гарантії виступають специфічними засобами забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини.

Чинна Конституція України [1] значно розширила каталог прав і свобод людини та громадянина, включивши до неї усі основні права та свободи, закладені в Загальній декларації прав людини 1948 р. [7].

При цьому було визнано принцип пріоритету прав і свобод людини над державою. Проте, за всієї важливості закріплення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів це, все-таки, є недостатньою умовою для того, щоб ці права і свободи реалізовувались громадянами.

Без наявності відповідного механізму і гарантій реалізації більшість прав і свобод можуть залишитися для людей лише деклараціями і красивими словами. А тому практична реалізація конституційних прав і свобод повинна забезпечуватися двома категоріями гарантій.

Це, по-перше, загальні гарантії, які охоплюють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від можливих порушень. Зага-

льні гарантії прав і свобод можна класифікувати на економічні, політичні, соціальні, організаційні та інші. По-друге, це спеціальні гарантії – правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права.

Спеціальні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їхньою метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту конституційних прав і свобод громадян.

Зокрема, Основний Закон передбачає низку конкретних гарантії, які є переважно традиційними для Конституції і законів України. Наприклад, такі:

- право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55);

- право на правову допомогу, яке означає, зокрема, що кожний вільний у виборі захисника своїх прав і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59);

- принцип необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);

- гарантія неприпустимості обмеження конституційних прав і свобод означає, що ці права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією (ст. 64) та інші.

У чинній Конституції України ці гарантії закріплені в статтях 55-64. Крім того, важливе значення мають і так звані специфічні гарантії, які гарантують реалізацію лише конкретного конституційного права чи свободи. Їх специфічність полягає саме в тому, що вони відносяться лише до одного права (свободи) і містяться у відповідній статті другого розділу Конституції України.

Наприклад, гарантіями невід'ємного права кожної людини на життя, передбаченого ст. 27 Основного Закону є гарантії,

згідно з якими «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», «обов'язок держави – захищати життя людини» (ч. 2 ст. 27); «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (ч. 3 ст. 27 Конституції) [1].

Необхідно зазначити, що передбачені Конституцією України права й свободи є нормами прямої дії. Це означає, що особа, права і свободи якої порушені, може звернутися до суду з метою їх захисту, посилаючись на відповідну норму Конституції України. Відсутність закону з цього питання не є підставою для відмови у прийнятті відповідної заяви до розгляду у судовому порядку.

Отже, гарантії конституційно-правових засобів забезпечення прав людини в Україні утворюють певну систему, до складу якої входять як матеріально-правові, так і процесуально-правові засоби забезпечення прав людини. При цьому правовими засобами забезпечення прав людини є як постанови, так і дії: як прості, так і складні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини, національні й міжнародні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

3. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.

4. Стефанюк Ю. В. Структура правового статусу особи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. Вип. 2. Т. 1. 2016. С. 26–31.

5. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.

6. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. К.: Ліра-К, 2016. 616 с.

7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

І. М. Шопіна,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПАРАДИГМА ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЧИННИК ПРИНЦИПІВ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА

Формування нових галузей права має своєю невід'ємною умовою формування основоположних засад (принципів), які визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Не є винятком і галузь військового права, особливістю якої є концентрація уваги законодавця на додержанні визначених Конституцією та законами України, а також ратифікованими або затвердженими у встановленому порядку міжнародними договорами України, правах та свободах людини і громадянина.

Сукупність таких прав і свобод, а також правових механізмів їх забезпечення та реалізації у доктринальному аспекті утворює парадигму людиноцентризму.

Принцип пріоритету прав і свобод людини означає первинність комплексу непорушних юридичних можливостей людини і громадянина, визначених міжнародними правовими документами, Конституцією та законами України. Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року у своїй резолюції 217 А (III) проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під

їх юрисдикцією. Невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини були визначені у ст. 21 Конституції України, а у ст. 22 закріплено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при цьому при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. У ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України» визначено, що останні провадять свою діяльність на засадах поваги до людини, її конституційних прав і свобод, схожі положення містяться й в інших правових актах, які регламентують правовий статус суб'єктів військово-правових відносин.

Сутність принципу гуманізму полягає у визнанні людини, її особистості, гідності, фізичного та психічного здоров'я цінністю, яка має визначати спрямованість діяльності держави, її інституцій, посадових осіб органів публічної влади, представників військових формувань тощо, включаючи заборону використовувати ті способи ведення бойових дій, які не виправдовуються воєнною необхідністю.

Принцип гуманізму знайшов своє відображення у Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр., Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни та інших міжнародних правових документах, віднесених до джерел військового права.

Гуманізація передбачає беззастережне визнання загальнолюдських чеснот (милосердя, доброта, чесність, справедливість, гідність тощо), формування громадянина-патріота. Виховання і самовиховання має набути характеру системної і цілеспрямованої діяльності з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі [1, с. 72].

У підручнику з операційного права, підготовленому фахівцями Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки, зазначається: «Незважаючи на те, що військова необхідність виправдовує певні дії, необхідні для перемоги над ворогом якомога швидше та найбільш ефективно, військова необхідність

не може виправдати дії, що не є необхідними для досягнення цієї мети, такі як жорстокість або невинуватене насильство. Більше того, як тільки було досягнуто військової мети, подальше заподіяння страждань вже не є необхідним і його варто уникати. Наприклад, якщо комбатант противника став *hors de combat* (наприклад, його захопили або він був сильно поранений), немає жодної військової мети продовжувати його атакувати.

Таким чином, принцип гуманності забороняє робити комбатантів противника, що стали *hors de combat*, ціллю атаки. Так само, принцип гуманності вважався джерелом імунітету цивільного населення від атак, тому що його ненаступальна та нешкідлива природа означають, що атака на них не має військової мети» [2].

В аспекті правил ведення війни принцип гуманності охоплює основні гарантії для осіб, які потрапили до рук ворога; захист цивільного населення та цивільних об'єктів; захист військово-медичного персоналу, підрозділів та транспорту; заборону використання зброї, що наносить надмірну шкоду; і заборону використання неприцільної зброї [2].

Принцип демократизму знаходить своє втілення у закріпленні в нормах права, які визначають правовий статусу людини і громадянина, участь народу у формуванні органу законодавчої влади – Верховної Ради України, до компетенції якої належить як прийняття законів, так і низка функцій щодо призначення деяких вищих посадових осіб (Прем'єр-Міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, кандидатури яких вносяться Президентом України відповідно до ст.ст. 85, 106, 114 Основного Закону).

Принцип демократизму як принцип військового права обумовлює й те, що Президент України, який є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Участь народу в управлінні державними справами як один із елементів принципу демократизму знаходить свій прояв і в існуванні системи демократичного цивільного контролю – комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України [3].

Принцип толерантності означає повагу до ціннісних, правових, політичних, світоглядних та інших поглядів суб'єктів військово-правових відносин, навіть якщо вони не відповідають позиціям інших учасників правовідносин, але при цьому не порушується норма закону.

В європейській історії виникнення толерантності в її правовому вимірі пов'язують із затвердженням королем Франції Генріха IV у квітні 1598 року Нантського едикту, який закріплював певні громадянські права за французькими протестантами (гугенотами), що поклало початок визнанню на державному рівні важливості релігійної терпимості. Проте сьогодні зміст принципу толерантності є значно ширшим і включає не лише заборону дискримінації за певними ознаками, а й виховання поваги до відмінних від загальноприйнятих поведінки та способу життя, якщо при цьому не порушуються правові приписи.

1. Іноземцев Т. Гуманістична спрямованість виховної роботи в підрозділах Збройних Сил України. *Педагогічні науки*. 2016. № 65. С. 71–78.

2. Operational Law Handbook. International and Operational Law Department. The Judge Advocate General's Legal Center & School, U.S. Army. Charlottesville, Virginia, 16-th Edition. 2016. 551 p.

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

І. М. Шопіна,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. В. Тарасов,
*кандидат військових наук,
начальник науково-дослідного відділу
Центрального науково-дослідного інституту
Збройних Сил України*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Конституція України є основним законом держави, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Водночас, у ситуації збройного конфлікту, як це було визнано Організацією Об'єднаних Націй, міжнародними та регіональними судами, застосовуються міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право. Хоча сфери дії цих видів права різні, вони надають цілий ряд гарантій захисту цивільного населення, а до ситуацій збройного конфлікту забезпечують додатковий і взаємопідсилюючий захист.

Як відомо, міжнародне право прав людини є системою міжнародних норм, спрямованих на захист і заохочення прав людини.

У той час як міжнародне гуманітарне право є зведенням норм, які спрямовані, в силу гуманітарних міркувань, на обмеження наслідків збройних конфліктів. Воно захищає осіб, які не беруть участі у військових діях, і обмежує засоби і методи ведення війни.

Серед основних нормативних актів міжнародного права прав людини доцільно виділити Загальну декларація прав людини ООН від 1948 року, яка була прийнята Україною 10.12.1948 року, та являє собою перший міжнародно-правовий документ щодо основних прав і свобод людини. Зазначена декларація лягла в основу не тільки регіональних документів по правах людини, але й національних конституцій, зокрема Конституції України. Так, права людини, визначені даною декларацією знайшли своє відображення у Розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Отже, Конституція України захищає досить широке коло прав людини, які можуть бути порушені прямо або опосередковано під час збройного конфлікту. Ці зобов'язання в галузі прав людини покладаються на державу в цілому, зобов'язуючи її (державу) діяти певним чином або утримуватися від певних дій з метою заохочення і захисту прав людини і основних свобод окремих осіб або груп осіб.

Отже, правами людини є права, внутрішньо притаманними всім людям незалежно від їх національності, місця проживання, статі, національного або етнічного походження, кольору шкіри, релігії, мови або будь-якого іншого ознаки. Всі ці права взаємопов'язані, взаємозалежні і неподільні. В рамках міжнародного права прав людини Україна виступає гарантом таких прав:

- право на життя, на свободу та особисту недоторканість, на гуманне поводження і поважання гідності; на вільне пересування і свобода вибору місця проживання; на визнання її правосуб'єктності; на захист закону від втручання в його особисте і сімейне життя; на свободу думки, совісті і релігії; право на працю, на страйк, на охорону здоров'я, на освіту, на участь у культурному житті;

- недопущення дискримінації, гендерних стереотипів, торгівлі жінками; права жінок у публічній сфері; права жінок у сфері освіти, зайнятості та охорони здоров'я; право жінок на рівність у шлюбі і сімейному житті, право на рівність перед законом;

права дітей на вираження своїх поглядів, на існування власного майна, на свободу думки, совісті і релігії; захист дітей від жорстокого поводження з боку осіб, що піклуються про них; права дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку.

Піднімаючи питання захисту цивільного населення у збройному конфлікті, необхідно також згадати про міжнародне гуманітарне право, яке обмежує застосування насильства в збройних конфліктах, щоб уберегти тих, хто не приймає безпосередньої участі у воєнних діях.

Серед основних документів міжнародного гуманітарного права у сфері захисту цивільного населення у випадку оголошеної війни чи проведення будь-якого іншого збройного конфлікту є Женевська Конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» від 12.08.1949 року, ратифікований Указом Президії ВР УРСР від 03.07.1954 року та Додатковий протокол до Женевської конвенції від 08.06.1977 року, ратифікований Указом ВР УРСР від 18.08.1989 року № 7960-XI.

Перш за все слід зазначити, що відповідно до вимог частини II «Загальний захист населення від деяких наслідків війни» положення зазначеної конвенції стосуються всього населення країн, які перебувають у конфлікті, без будь-якої дискримінації за ознакою, зокрема, раси, національності, релігійних або політичних переконань, і спрямовані на полегшення страждань, спричинених війною. Також визначено, що інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Водночас, зазначена конвенція вимагає від сторін конфлікту вживати усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту.

Конвенція Генеральної Асамблеї ООН від 1974 року, яка була прийнята Україною у 14.12.1974 році, направлена на

збереження жінок і дітей від руйнівних наслідків війни. Крім того, відповідно до положень цієї конвенції жінки і діти, що належать до цивільного населення і опинилися в умовах збройних конфліктів, не повинні позбавлятися даху, їжі та медичної допомоги.

Отже, в рамках міжнародного гуманітарного права Україна висловила згоду на обов'язковість для неї таких положень:

- цивільне населення й окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів, вони користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями;

- присутність або пересування цивільного населення не повинні використовуватись для захисту певних пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм;

- заборонено піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;

- заборонено використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення;

- заборонено застосовування протипіхотних мін, касетних боєприпасів, хімічної та бактеріологічної зброї, снарядів і речовин та методів ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань.

У міжнародному співтоваристві широко визнається той факт, що, оскільки зобов'язання в галузі прав людини випливають з визнання невід'ємних прав усіх людей і цими правами не можна знехтувати ані в мирний час, ані під час війни, міжнародне право прав людини продовжує застосовуватися в ситуаціях збройного конфлікту. Крім того, ніщо в міжнародних договорах про права людини не вказує на те, що їх не можна застосовувати під час збройних конфліктів.

Таким чином, можна зробити висновок, що Конституція України разом із нормативно-правовими актами міжнародного

права прав людини та міжнародного гуманітарного права, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вважаються взаємодоповнюючими джерелами зобов'язань щодо захисту цивільного населення в ситуаціях збройного конфлікту.

О. Г. Ярема,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗАПИТ І ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН: ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ

Право на інформацію та право на звернення є окремими конституційними правами особи і мають різну юридичну природу, тому актуальною проблемою сьогодення є питання розмежування категорій «інформаційний запит» та «звернення громадян».

З метою реалізації конституційного права на отримання інформації, передбаченого ст. 34 Конституції України громадяни вправі подавати запит на інформацію. З метою реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів громадяни вправі звертатись у відповідні органи з заявами чи скаргами про порушення таких прав, що є видами звернень. За допомогою пропозицій громадяни можуть реалізовувати не тільки право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, але й право брати участь в управлінні державними справами [1].

Отримавши лист від громадянина, суб'єкту владних повноважень, об'єднанням громадян, підприємствам, установам варто звернути увагу в першу чергу на те, які питання пору-

шуються у листі. Наприклад, звернення стосується відстоювання прав і законних інтересів громадянина та пропозицій щодо діяльності суб'єктів владних повноважень, викриття їх недоліків (зауваження) в роботі. В запитах на інформацію мова йде про надання публічної інформації, якою володіє або повинен володіти її розпорядник.

Запит на інформацію та звернення громадян є різними правовими категоріями.

Запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [2]. Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян») [3].

Так, вони відрізняються між собою насамперед своїм змістом: запит – це прохання надати інформацію, звернення – це прохання вчинити певні дії, викладені у пропозиціях, заявах чи скаргах.

Основною відмінністю, що має практичне значення, є загальні строки надання відповіді: на запити – не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту; на звернення – не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання.

Законодавством передбачені й спеціальні строки надання відповідей на запити та звернення. Так, відповідно до ст. 20 Закону України «Про доступ до публічної і інформації» у разі якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту [2]. Причому, клопотання про термінове опрацювання запиту має бути належно обґрунтованим. Щодо

звернень громадян, якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. Звернення громадян, які мають встановлені законодавством пільги, розглядаються у першочерговому порядку (ст. 20 Закону України «Про звернення громадян») [3].

Відповідно до частини 3 статті 7 Закону України «Про звернення громадян» якщо питання, порушені в одержаному органом державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, об'єднаннями громадян або посадовими особами зверненні, не входять до їх повноважень, воно в термін не більше п'яти днів пересилається ними за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який подав звернення. У разі якщо звернення не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, воно в той же термін повертається громадянину з відповідними роз'ясненнями. Подібна норма зазначена й в ст.22 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Так, розпорядник інформації, який не володіє запитуваною інформацією, але якому за статусом або характером діяльності відомо або має бути відомо, хто нею володіє, зобов'язаний направити цей запит належному розпоряднику з одночасним повідомленням про це запитувача [2]. Проте визначеного терміну направлення запиту належному розпоряднику не передбачено. Лише зазначається, що в такому разі відлік строку розгляду запиту на інформацію починається з дня отримання запиту належним розпорядником.

Право на запит на інформацію і право на звернення регулюються окремими законодавчими актами. Так, вимоги до запиту на інформацію передбачені в Законі України «Про доступ до публічної інформації», вимоги до звернення – в Законі

України «Про звернення громадян». З огляду на статистику запитів на отримання публічної інформації, які надходять від громадян до розпорядників інформації, вбачається, що під час написання запиту, у громадян виникає складність у розмежуванні інформації, яка є публічною, від інформації, яка до публічної не має відношення.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічною інформацією є відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. Тобто, Закон України «Про доступ до публічної інформації» надає право доступу до вже існуючої інформації (документів) і не вимагає створення у відповідь на запит нової інформації. Інші вимоги або прохання (визнати чи підтвердити юридичний статус, поновити порушене право, притягти правопорушника до відповідальності тощо) повинні розглядатися в межах Закону України «Про звернення громадян», так як внаслідок їх розгляду при наданні відповіді на звернення може створюватися нова інформація.

Поняття «звернення громадян», на відмінну від поняття «інформаційний запит» охоплює ширше коло правовідносин – від реалізації особистих прав, надання пропозицій стосовно діяльності органів державної влади до оскарження неправомірних дій посадових осіб, адже включає в себе такі правові категорії як пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Відмінність подання запиту на інформацію від звернення громадян полягає також у тому, що вони обмежені наявністю певних реквізитів. Так, відповідно до статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запит на інформацію має містити: ім'я (найменування) запитувача, поштову адресу або адресу електронної пошти, а також номер засобу зв'язку, якщо такий є; загальний опис інформації або вид, назву, реквізити

чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо; підпис і дату за умови подання запиту в письмовій формі. Запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача. Письмовий запит подається в довільній формі [2].

В той самий час, статтею 5 Закону України «Про звернення громадян» передбачені інші вимоги до оформлення звернень. Так, звернення адресуються органам державної влади і місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форм власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань. У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Звернення може бути усним (викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства [3].

Отже, між зверненням громадян та запитом на інформацію наявні певні відмінності, а саме порядок оформлення, терміни надання відповідей, процедура реєстрації та обліку, порядок отримання інформації, практичне значення. Правовідносини щодо розгляду звернень громадян і доступу до публічної інформації через подання інформаційних запитів, які є спорідненими правовими інститутами, врегульовані різними нормативними актами і мають різний правовий режим. Ключова відмінність між зверненням громадянина й запитом на інформацію полягає, перш за все, в меті, якої прагне заявник.

1. Запит і звернення: яка різниця. *Юридична газета*. 14 березня 2019 р. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravovi-osnovi-zahistu-personalnih-danih.html>

2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення 10.06.2019).

3. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення 10.06.2019).

О. Г. Ярема,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ),*

С. Г. Півень,

*здобувач вищої освіти,
юридичного факультету
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

В сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства актуальності набуває проблема удосконалення правового регулювання та захисту окремих видів інформації, встановлення відповідних режимів доступу до неї.

Відповідно до класифікації інформації за змістом, передбаченої ст. 10 Закону України «Про інформацію» одним із видів інформації є інформація про фізичну особу (персональні дані) [1].

Сьогодні інститут інформації про фізичну особу перебуває в стадії свого активного розвитку. Вагоме значення цьому процесу надає його законодавче закріплення [2, с.121].

Передумовою нормативної регламентації поняття «інформації про фізичну особу» в національному законодавстві України стала Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 р., у ст. 2

якої наводиться визначення категорії «персональні дані», під якими розуміють будь-яку інформацію, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, що може бути конкретно визначеною [3].

Сутність даного поняття розкриває ч. 1 ст. 11 Закону України «Про інформацію», в якій зазначено наступне: «Інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [2].

До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження. Кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом» [2].

Особливістю даного виду інформації є те, що при її збиранні, використанні та поширенні необхідна згода особи, якої вона стосується, іншими словами, дана інформація є інформацією з обмеженим доступом.

Закон України «Про інформацію» зазначає про те, що Інформація з обмеженим доступом є конфіденційною. Конфіденційною є інформація про фізичну особу. А тепер увага: конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Єдине на що варто звернути увагу, це на слово «може». Тобто, особа надає інформацію про себе лише за своєю згодою. Вона має на це право, але не зобов'язана це робити на вимогу інших суб'єктів. Окрім того, Закон України «Про доступ до публічної інформації» вказує на те, що кожна особа має право: 1) знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом; 2) доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається; 3) вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої

інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону; 4) на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів; 5) на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом [4].

Нажаль, на сьогодні, мають місце безпідставні і необґрунтовані розголошення персональних даних, які є інформацією з обмеженим доступом та охороняються законодавством.

На виконання вимог Закону України «Про захист персональних даних» Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини на постійній основі здійснюється проактивний моніторинг мережі Інтернет з метою виявлення незаконного поширення персональних даних. Так, в ході моніторингу було виявлено сайт <http://tribunal-today.ru>, на якому оприлюднено персональні дані осіб, як стверджується, військовослужбовців та працівників правоохоронних органів України, а саме: прізвища, імена, по батькові, фотографії, дати народження тощо. Оприлюднені на вказаному інтернет-сайті відомості про осіб є об'єктом захисту відповідно до Закону України «Про захист персональних даних», який спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу передбачена статтею 182 Кримінального кодексу України.

Випадки розголошення персональних даних є непоодинокими, що грубо суперечить ч. 2 та ч. 3 ст. 11 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої «не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1].

Українське законодавство про захист персональних даних складається з більше двох десятків нормативно-правових актів, які не мають чіткого та скоорегованого з європейським законодавством визначення персональних даних. Зокрема, в ньому відсутнє право людини на інформаційне самовизначення як повноваження кожного самостійно приймати рішення про розголошення та використання своїх персональних даних. Враховуючи досвід Європейського Союзу, Україна має привести національне законодавство у відповідність з міжнародними стандартами, створити систему незалежних адміністративних, правозастосовних, консультативних та наглядових органів, що забезпечуватимуть дотримання права на захист персональних даних як у приватній, так і в публічній сферах. Нинішній стан захисту персональних даних українських громадян є незадовільним і загрозливим [3].

Крім того, вимагає підвищеної уваги проблема захисту персональних даних фізичних осіб, які можуть розголошуватись за їх згодою, а також удосконалення законодавства України в частині відповідальності за правопорушення в даній сфері.

1. Про інформацію: Закон України від 13.01.2011 № 2657-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/lawsshow/2657/12>

2. Каретник О. С. Поняття інформації про фізичну особу (персональні дані) в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 123–131.

3. Головченко В. Правові основи захисту персональних даних. *Юридична газета*. від 05.09.2018 № 36 (638). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravovi-osnovi-zahistu-personalnih-danih.html>

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

ЗМІСТ

Благута Р. І.

Конституціоналізм як багатоаспектне явище
державно-правового та суспільно-політичного розвитку.....3

Андрейків А. І.

Сучасні тенденції нормативної та інституційної
визначеності виконання міжнародно-правових
зобов'язань України.....9

Балинська О. М.

Гібридна війна як форма деконституції держави.....18

Бакутін Є. І.

Європейський досвід діяльності поліції та напрями
їх впровадження в Україні.....23

Баран М. В.

Інформаційна безпека Української держави:
початковий аналіз проблематики.....28

Басиста І. В.

Чи існують питання щодо конституційності окремих
положень КПК України?32

Бондаренко В. А., Пустова Н. О.

Поняття та сутність парламентського контролю.....36

Бондаренко В. А., Єсімов С. С.

Безпека держави і права людини: діалектика
пріоритетів.....41

Бортник Н. П.

Правова самоідентифікація іноземної особи
як стадія процесу адаптації мігрантів до національної
правової системи.....45

Бурак М. В.

Щодо реалізації національної стратегії сприяння
розвитку громадянського суспільства в Україні
на 2016–2020 роки.....49

Висоцький В. М.	
Обмеження державної влади у системі конституціоналізму.....	54
Воляннюк А. В.	
Оборонна функція та оборонна політика як основа для утвердження конституціоналізму та суверенітету в Україні у сучасному вимірі.....	56
Воробель У. Б.	
Оціночні судження – наріжний камінь права на спростування недостовірної інформації.....	59
Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю.	
Нормативно-правова регламентація умов та порядку прийняття конституційних законів в Україні.....	65
Гаврильців М. Т., Іщенко С. Ю.	
Функції та юридичні властивості конституційних законів, їх відмінність від інших нормативно-правових актів.....	69
Годяк А. І.	
Конституційно-правові засади забезпечення якості і безпечності харчових продуктів.....	73
Городецький О. О.	
Окремі аспекти поняття «біженець» в українському законодавстві.....	77
Гришук А. Б.	
Гарантії забезпечення прав тимчасово переміщених осіб в Україні.....	80
Гришук А. Б., Татусько Д. Р.	
Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини в Україні на сучасному етапі.....	84
Гришук А. Б., Михальчук В. П.	
Правові гарантії діяльності політичних партій та громадських об'єднань в Україні.....	88
Гула І. Л.	
Органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративного процесуального права.....	94
Гурковський М. П.	
Становлення та розвиток конституційного процесу в Україні.....	97
Дзера О. С.	
Особливості регулювання проходження державної служби в Україні нормами трудового права.....	101

Дідик Н. І.	
Процесуальні права та обов'язки сторін в адміністративному процесі.....	106
Дмитрик А. Б., Величко С. В.	
Суверенітет у міжнародному праві.....	111
Долинська М. С.	
Деякі аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності.....	114
Дроздова І. В.	
Ефективність публічного адміністрування як запорука забезпечення конституційних прав у сфері фізичної культури і спорту.....	119
Драч Л. Л.	
Особливості дисциплінарного провадження щодо державних службовців в Україні.....	123
Єсімов С. С., Величко О. Б.	
Формування інформаційного простору за допомогою діяльності суду як учасника процесуальних відносин.....	129
Єсімов С. С., Ямкова Т. І.	
Вплив принципу рівноправності на правове становище сторін у адміністративному судочинстві.....	134
Зубанський М. К.	
Конституційно-правова характеристика правосуб'єктності громадських об'єднань в Україні.....	139
Ільків Н. В.	
Конституційні засади повноважень органів місцевого самоврядування щодо безоплатної передачі земельних ділянок у приватну власність.....	143
Ілюшик О. М., Слюсар О.	
Поняття та ознаки конституціоналізму.....	147
Ілюшик О. М., Расходчиков О. Р.	
Історичний розвиток конституціоналізму.....	150
Йосифович Д. І.	
Юридична сутність конституційного ладу України.....	153
Карачевцев Я. М.	
Права бідних осіб в світлі конституційних гарантій України.....	156
Ковалів М. В., Малаховська С. В.	
Особливості конституційно-правових інститутів.....	161

Ковалів М. В., Пона Б. Р.	
Форми реалізації Конституції України.....	166
Ковалів М. В., Щеголев О. В.	
Конституціоналізм як політико-правова	
категорія.....	170
Ковальчук В. П.	
Деякі аспекти обмеження конституційних прав людини	
у сфері кримінального провадження.....	174
Ковальчук О. В.	
Можливі порушення прав людини під час проведення	
допиту при розслідуванні шахрайства у сфері	
діяльності кредитної спілки.....	177
Когут В. М.	
Досвід розвинутих країн світу та України	
у використанні електронних засобів інформації	
при здійсненні судочинства.....	181
Костовська К. М., Бесага І. В.	
До проблеми реалізації конституційних прав і свобод	
людини у сфері вищої освіти.....	187
Костюк Ю. Б.	
Регулювання питання безпечності та якості	
харчових продуктів згідно з Конституцією України.....	191
Котуха О. С., Люшик О. М.	
Проблеми українського конституціоналізму.....	194
Крижановський А. С.	
Окремі питання участі прокурора в адміністративному	
судочинстві.....	198
Кузьмочка Ю. В., Стойко Ю. І.	
Місце адміністративного права у правовій	
системі України.....	202
Лепіш Н. Я., Проць І. М.	
Система українського конституціоналізму та його	
особливості.....	207
Лобик О. О.	
Теоретико-правові підходи до розуміння сутності	
дисциплінарного проступку державних службовців	
в Україні.....	213
Лозинський Ю. Р., Буркало М.	
Права та свободи людини і громадянина в контексті	
адміністративно-правового регулювання.....	218

Лозинський Ю. Р., Малісевич М.	
Адміністративно-правове регулювання у сфері надання адміністративних послуг	221
Майкут Х. В.	
Поняття та зміст права на медичну допомогу	223
Миджин Г. Є.	
Підвідомчість справ вищому суду з питань інтелектуальної власності: проблеми теорії	228
Моршнєв Є. І., Дзера О. С.	
Дисциплінарна відповідальність державних службовців в Україні як інститут адміністративного права	232
Назар Т. Я., Назар С. Ю.	
Ознаки взаємодії органів Національної поліції України та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у профілактиці правопорушень	237
Назар Ю. С.	
Особливості та юридичне значення Конституції України	243
Отчак Н. Я.	
Захист права на життя крізь призму судової практики Європейського суду з прав людини	246
Отчак Н. Я., Бубенко М. Б.	
Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження чи покарання	250
Панкевич О. З., Лапан С. Я.	
Законодавча ініціатива як перша стадія законодавчого процесу у Великобританії	256
Павлович-Сенета Я. П., Турик І. І.	
Адміністративна відповідальність юридичних осіб в Україні	261
Павлович-Сенета Я. П., Петрик Х. В.	
Врегулювання спору за участю судді в адміністративному судочинстві	265
Павлович-Сенета Я. П., Фагат А. М.	
Адміністративний договір як інструмент діяльності публічної адміністрації	269
Парасюк Н. М.	
Конституційно-правові передумови криміналізації використання примусової праці	274

Перепелиця А. В.	
Джерела конституційного права України.....	277
Петелька О. І.	
Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаємовідносинах з державою.....	281
Петрик І. Я.	
Роль суду при реалізації принципу змагальності та рівноправності сторін в адміністративному судочинстві.....	285
Подвірна Н. С.	
Кібербулін: право на безпечне інтернет-середовище.....	291
Прокоф'єв М. М.	
Експертиза правових актів МВС України.....	296
Проць І. М.	
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина.....	299
Проць І. М., Коробій Л. Ю.	
Конституційне право громадян на безпечне довкілля.....	305
Проць І. М., Назар Т. Я.	
Тенденції та проблеми конституційно-правового регулювання і забезпечення особистих прав людини та громадянина в Україні.....	307
Проць І. М., Тацишин І. Б.	
Основні підходи до визначення поняття конституціоналізму.....	311
Сеник В. В.	
Деякі аспекти процесу інформатизації суспільства.....	317
Сеник С. В.	
Особливості публічної служби у Федеративній Республіці Німеччина.....	320
Сидор М. Я.	
Гарантії взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування при реалізації делегованих повноважень.....	323
Сірант М. М.	
Загальні принципи адміністративного судочинства Естонії.....	328
Сірант О. Р.	
До питання використання електронних документів як доказів у господарському процесі.....	330

Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В.	
Особливості політичних та ідеологічних засад конституційного ладу України.....	333
Стасів Р. З.	
Участь України у Міжнародному центрі з вирішення інвестиційних спорів.....	336
Стахура І. Б.	
Механізм реалізації Конституції України.....	341
Тацишин І. Б.	
Соціально-правові результати реформування пенсійної системи України.....	345
Тимчишин Т. М., Модь М. М.	
Окремі аспекти захисту прав людини в Європейському Союзі на прикладі норм Європейської соціальної хартії.....	350
Тимчишин Т. М., Харечко С.	
Деякі аспекти захисту прав людини в Європейському Союзі на прикладі норм Хартії основних прав Європейського Союзу.....	354
Хомко Л. В., Рибак Д. А.	
До питання визначення поняття «недобросовісна конкуренція».	358
Цмоць У. О.	
Право особи на правову допомогу: від Київської Русі до сьогодення.....	361
Чорна С. З.	
Конституційні гарантії реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні.....	367
Шопіна І. М.	
Парадигма людиноцентризму як системоутворювальний чинник принципів військового права.....	372
Шопіна І. М., Тарасов С. В.	
Конституційні засади захисту прав цивільних осіб у збройних конфліктах.....	376
Ярема О. Г.	
Інформаційний запит і звернення громадян: питання розмежування.....	380
Ярема О. Г., Півень С. Г.	
Правовий режим персональних даних.....	385

СУЧАСНИЙ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ
ТА ПРАКТИКИ

Матеріали наукового семінару

21 червня 2019 р.

Упорядник – *Н. Я. Лепіш*

Опубліковано в авторській редакції

Макетування *Н. М. Лесь*

Підписано до друку 12.07.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 23,02.
Тираж 100 прим. Зам. № 86-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.